

ERDÉLYI
REFORMÁTUS EGYHÁZI KÖNYVTÁR
I.

RÉVÉSZ IMRE:

„AKIKRE NEM VOLT MÉLTÓ A VILÁG”
KÉPEK A KERESZTYÉNSÉG TÖRTÉNETÉBŐL.

AZ ERDÉLYI REF. EGYHÁZKERÜLET KIADÁSA
CLUJ-KOLOZSVÁR
1921.

„AKIKRE NEM VOLT MÉLTÓ A VILÁG”

KÉPEK A KERESZTYÉNSÉG TÖRTÉNETÉBŐL.

ÍRTA:

RÉVÉSZ IMRE.

CLUJ- KOLOZSVÁR.
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.
1921.

ELŐSZÓ.

Ez a könyv legközelebről — az erdélyi ref. egyházkerület vallásnevelési tervének megfelelően — a III. osztályos középiskolai egyháztörténelemtanítás céljait kívánta szolgálni, nem mint a régi értelemben vett, meg, — sőt betanulni való „tankönyv”, hanem mint szabadabb keretekben mozgó *olvasókönyv*, amelynek anyagából katecheta és növendékek közös munkával szűrik le majd a megjegyezni valókat. A könyv írása közben beállott nagy kultúrpolitikai válságok arra késztettek aztán, hogy a könyv koncepcióját, módszerét, stílusát még attól a kevés iskolás vonástól is megszabadítsam, amiket eredetileg még szándékom volt benne meghagyni s az egészet alakítsam a nagyközönség kezére adható népszerű, építő irattá. Katechetikai hasznavehetőségét is igyekeztem azonban biztosítani, legalább is annyiban, hogy — amennyire ebbeli csekély tapasztalataim lehetővé tették — igyekeztem általában túl nem lépni a 12 — 14 éves gyermekifjú értelmi színvonalát. Persze, majd csak a gyakorlatból fog kiderülni, hogy ez a törekvésem mennyiben ért célt.

A munka kizárólag gyakorlati, építő jellegére és céljára tekintve, források megjelölését, irodalmi adatok közlését nem tartottam szükségesnek. A szakember hamar észre fogja venni, mely darabokban támaszkodtam csak egy, vagy egynéhány segédeszközre s melyeket lehet széleskörűbb és mélyebb tanulmányok önállóbb értékű leszűrődésének tekinteni. A céloom azonban egyikkel sem tudáshalmaz fitogtatása, problémák fölvetégetése, modern felfogások megcsillogtatása volt — hanem egyedül és kizárólag a *szolgálata*, egy régen érzett nagy szükségnek valamelyes kielégítése.

Kolozsvárt, 1919. augusztus hóban.

R. I.

TARTALOM.

I. Az első keresztyének élete; a vértanúk.

Milyen világban éltek? — Kik voltak? — Hogyan éltek? —
Miért üldözték őket? — „A keresztyének vére mag ...” —
„Győztél, Galileai!”

II. Origen es.

III. A szerzetesség.

Remete Antal. — Antal követői; aszkéták és remeték. — Az
első szerzetesek. — A szerzetesség Nyugaton. — A „szentek”.

IV. Ágoston.

V. A pápaság.

Római püspök — Péter utódja. — Gergely, a szolgák szolgája.

VI. Az új missziók; Bonifácus.

VII. Nagy Károly.

VIII. VII. Gergely.

IX. Ferenc.

„Menj, tatarozd ki házamat.” — A nagy király hírnöke. —
A kis szegény. — A kolduló szerzetek. — „Szent” Ferenc.

X. Árpádházi Boldog Margit.

XI. Wiclif és Húsz.

Wiclif János. — Húsz János. — A husziták.

XII. Savonarola.

XIII. Az egyház a reformáció küszöbén.

XIV. Luther.

„Szent Anna, segíts meg...” — „Az igaz ember hitből
él.” — A kilencvenöt tétel. — „Másként nem tehetek!” —
A reformátor.

XV. Kálvin.

A reformáció Svájcban. — Kálvin ifjúsága. — Faréi átka. —
Kálvin munkája Genfben. — A nyilvesszők. — Kálvin élet-
módja; halála.

XVI. A magyar reformátorok.

XVII. Loyola és a jezsuiták end.

- A szent Szűz lovagja. — „Jézus százada”.
- XVIII. Az evangélium bajvívói.
Coligny. — Gusztáv Adolf. — Cromwell Erdély nagy
fejedelmei.
- XIX. Szenvető egyházak, evangéliumi hitvallók.
A hugenotta „pusztai egyház”. — A magyar gályarabok.
- XX. Az evangélium nagyasszonyai.
Lórántffy Zsuzsanna. — Bethlen Kata.
- XXI. A nagy éoitók.
A methodisták.
- A pietisták. — A herrnhutiakXXII. Lessing.
- XXIII. A belmisszió hősei.
Wichern. — Bodelschwingh. Shaftesbury. —
Moody. — Sieveking Amália Williams. —
gale Florence.
- XXIV. A külmmisszió; Livingstone.
A kis szövögyári munkás. — „Utat nyitok, vagy meghalok
Győzelmes élet — győzelmes

I.

Az első keresztyének élete; a vértanúk.

Már az új szövetségből tudjuk, hogy a Jézus Krisztus apostolai, különösen Pál, milyen sokfelé terjesztették a keresztyén hitet és milyen sok embert megnyertek neki. De a keresztyénség nemcsak azzal terjedt, hogy tanították, hirdették. Még sokkal hatalmasabb terjesztője, ajánlója volt a Jézus Krisztusban való hitnek a Benne hívők élete. Ismerkedjünk meg ezzel az étellel. Lássuk és értsük meg győzelmeit.

Amikor a keresztyénség legelőször terjedni kezdett, a földkerekségén a római birodalom volta leghatalmasabb ország. Az akkor ismeretes világtájak és népek legnagyobb-részt ebbe a birodalomba tartoztak. És nem volt benne rossz dolguk. Mert ebben a birodalomban nagyszerű rend és fejlett műveltség uralkodott. Volt pompás, erős hadserege és ez a birodalom fejének, a császárnak egy parancsszavára, mint rettenetes vasököl csapott le a külső vagy belső ellenségre. Volt kitűnő kormányzata, amely erélyesen gondoskodott arról, hogy a mai Spanyolországtól Mezopotámiáig, a mai Erdélytől Afrika északi partszegélyéig mindenütt megtartsák az alattvalók a birodalom bölcs törvényeit. Voltak az egész keresztyül-kasul behálózó remek országutai: kényelmesen járhatott rajtuk a kereskedő. Virággzott is a kereskedelem: terményeik, áruik kicserélése révén összeköttetésbe jutottak az egymástól legnagyobb távolságban élő tartományok, népfajok is. De még jobban összekapcsolta a birodalom a mindenféle fajta népeit a közös nyelv: latinul, de kivált görögül mind tudtak akkor a világban forgolódo emberek. Ipar, művészet, tudomány mind a fejlődés magas fokán állott. És mintha mindez csak arra való lett volna, hogy Róma hatalmát és nagyságát hirdesse és dicsőítse. Ezt a hatalmat, ezt a nagyságot örökkétartónak hitte a világ.

De azért ez a világraszóló nagy, erős, egységes birodalom mégsem volt a boldogság országa. Az embereket, akik benne éltek, ez a nagyság, ez az erő és ez az egység nem tudta boldogokká tenni, mert nem volt hozzáméltó *céljuk*, amire — eszközül — fel tudták volna használni. Nem tudták, miért élnek valójában. Élet-céljuk pedig — az egyeseknek és a közösségnek — azért nem volt, mert nem volt *hitük*. A műveltség terjedésével elvesztették a

Milyen világban éltek?

2hitüket régi, pogány isteneikben. Nem is tudhatták többé, vannak-e igaziak között a sok száz meg ezer közül, amelyeket a mind sűrűbben érintkező és keveredő népek össze-vissza megismertek egymás vallásából. Új meg új vallásfélék keletkeztek. A fürkésző elme és a szomjas szív ezekben kereste azt, amit a régiekben többé nem talált meg: feletet az élet legfőbb kérdéseire. Miért érdemes élni? hol a boldogság? van-e örök élet? mi könnyíti meg a fájdalom terhét? mi ment meg a bűn láncai közül? De hiába hajszolták: egészen megnyugtató, bizonyos, végleges feleletet semmi úton-módon nem kaphattak. Soha még annyira valláskedvelők nem voltak az emberek, amennyire a pogányvilág az volt ebben a korban, a római császárok idejében. Csak úgy hemzsegett a sok különféle vallástól s azoknak tarka-barka isten alakjaitól a római birodalom. De soha még olyan keveset nem tapasztaltak a vallás *erejéből*, mint akkor, azok az emberek. Őszintén vágytak az isteni, az örökké való után és folyton keresték azt. De ez a vágy és ez a keresés nem igen látszott meg az életükön: nem tette azt *igazabbá* és *jobbá*. Rabszolgák voltak szenvedélyeiknek. Naplopás, dözsölés, kicsapongás áradt el az egész társadalmon. Ebben az egy tekintetben nem volt különbség gazdag és szegény között: az is, ez is úszott e szennyes árral. De máskülönben ijesztően nagyok voltak a társadalmi ellentétek. Óriási vagyonok felhalmozódásával óriási népnomor állott szemben. Az urak mint állatokat, sanyargatták rabszolgáikat, a rabszolgák halálosan gyűlölték uraikat. A közügyekkel nem törődtek. A hazaszeretet kialvóban volt. Az egyesek mérhetetlen önzése megrontotta a közvagyonot. Mindenki csak magának akart élni, magasabb, közös célt nem ismert. Emiatt az örökkétartónak hitt államszervezet végre is meglazult. A hatalmas birodalom vasbroncsait belső forrongások és külső vad ellenségek támadásai kezdték feszegetni. Bizonytalanná lett az *élet*, aggasztóvá a holnap, félelmissé a messzi jövő.

Kik voltak? Csak egy néhány ezer ember volt ebben az egész 60-80 birodalomban olyan, aki igazán tudta, *miért* él s ennek következtében azt is tudta, *hogyan* kell élnie. *Ezek a keresztyének voltak.* Urukról, Mesterükről nevezték őket Krisztus-követőknek, „*krisztiánuszoknak*”; ebből lett később a magyar „keresztyén” szó is. És az, hogy ők keresztyének; az ő számukra valóban nem is jelentett kisebb dolgot, mint azt, hogy önekik a Jézus Krisztus élő uruk és legfőbb parancsolójuk. Őneki éltek, őneki engedelmeskedtek, mert tudták, hogy mindent, ami igazán jó az életükben, őneki köszönhetnek. Ő ismertette meg velük az igaz istent, a mennyei Atyát. Ő mutatta meg nekik, hogy ez az Isten, a világ egyetlen Teremtője és Ura, nem nyers, vad természeti erő és nem haragvó bosszúállás, hanem lélek és szeretet. És ezt Jézus *önmagában* mutatta meg nekik. Nemcsak beszélt nekik a lélek erejéről és a szeretett hatalmáról, hanem ő maga élte szemük láttára a lélek tiszta, büntelen életét és szeretetből halálra adta magát értük. Hívei, követői ezért úgy érezték, hogy amikor vele vannak, Istennel

vannak. Föllélekeznek az élet terhei alatt, megtisztulnak a bűnből. Az a lélek, az a szeretet, amelyet ez a láthatatlan Úr kiáraszt reájuk, erősebben fogva tartja őket, mint bármiféle önző érdek, dúló szenvedély, világi parancsszó. Szüntelenül csak arra ösztönözte őket, hogy nyissák ki szívüket a lélek — az ő Lelke, a Szentlélek — előtt, nap-nap után jobban tisztuljanak meg bűneikből és teljesejének meg isteni szeretettel. Biztatja őket, hogy csak ez az igazi élet. szívükbe sugallja a nagy titkot: ez az egész, kívül fényes, belül rothadt világ nemsokára úgyis semmivé lesz. Visszajő az ég fellegein a Krisztus, hogy teljes diadalra vigye ebben a világban az ő Atyjának akaratát és Ítéletet tartson jók és gonoszok felett. És akkor majd végleg felhajnallik az örök élet, az igazi élet. De az Úr ebbe az örök életbe csak azokat emeli majd magához, akik már földi életükben befogadták magukba az ő lelkét és igyekeztek tisztaságban és szeretetben követni őt. A többinek osztályrésze örök halál és kárhozat. Hogy valaki ide ne jusson és hogy az örök élet dicsőségében Krisztussal osztozhassék: ezért és *csak ezen* érdemes élni.

Ezeknek az első keresztyéneknek tehát volt élet *Hogyan éltek?* céljuk. És ez meg is látszott egész életükön. Mert ők egész életüket úgy rendezték el, hogy mindennap jobban nyilvánuljon benne a Krisztus uralma, hogy mindennap közelebb érezék magukat az Isten országához, addig is, amíg az a Krisztus óhajtva várt visszajövelekor — végkép meg nem valósul. Krisztus uralma pedig abban nyilvánult meg önáluk, hogy szeretetből, hálából neki áldozták, szolgálatába állították testüket, lelküket, életüket, javaikat Nem a bűnnek voltak tehát többé szolgálói. Ez ellen, harcrakeltek. Szakítottak önzésükkel, kapzsiságukkal, rossz szokásaikkal, ledér mulatságaikkal, szennyes élvezeteikkel. Hősies küzdelmet vívtak testük és lelkük tisztaságáért önmagukkal s környezetük kísértéseivel. Nem keserves kötelesség volt nekik az önmegtagadás, hanem boldog győzelem. Hiszen nem valami rideg, zsarnoki parancsszó követelte meg azt tőlük, hanem Krisztus, az ő szeretett Uruk kívánta — és ami fő, erői is adott hozzá. Ezt az erőt közölte velük az imádság s még inkább az együttes *istentisztelet*. Ez abból állott, hogy valami egyszerű hajlékban, nagyobbfajta szobában, teremben, — mert templomról akkor még szó sem volt, — vasárnaponként kora reggel összegyülekeztek s örömmel és tiszta szívvel dicsérték — egyszerű, meleg imádságokban, énekekben — a Mennyei Atyát, áhítatosan olvasták, hallgatták, egymásnak magyarázgatták a Jézus Krisztusról szóló csodálatos próféciákat és történelmi följegyzéseket — és boldog reménységgel, olyannal, amilyennel a gyermek a karácsonyt várja, szövegették a jövő, a bizonyos, közeli jövő képét, istentiszteletszámba ment náluk az is, amikor vasárnap esténként szerény közös vendégségbe gyűltek össze — még ezt a vendégséget is úgy lívták, hogy agapé = szeretet — és ott hálás, szent érzések közt megemlékeztek róla, hogy az Úr Jézus is együtt vacsorált tanítva-

nyaival azon az éjszakán, amelyen elárultaték. Ilyenkor az a hatalmas érzés lepte meg őket, hogy ő, a Feltámadott és Mennybement — az ő láthatatlan Fejük s Királyuk — most ott vacsorái: övelük is s lelkük ép úgy gyarapszik és erősödik' az ő szent jelenlététől, mint testük a kenyértől és bortól, amit a vacsorán magukhoz vesznek. És ezeken az istentiszteleteken és szent vacsorákon egymás mellett ült és testvéri csókot váltott egymással gazdag és szegény, úr és rabszolga. Egyazon Megváltójuk volt, — tehát *egyek* voltak az ő iránta és egymás iránt való szeretetükben is. Ez a szeretet olyan csudálatosan összeforrasztotta őket, mintha csak azonegy testnek lettek volna különböző tagjai — a Krisztussal, mint fejükkel. Ezt a csudálatos testet — amelyikbe az észak-afrikai keresztyén rabszolga ép úgy beletartozónak érezte magát, mint a római ker. főúr, vagy az efézusi ker. iparos — ezt nevezték *ekkléziának*, azaz *választott szent gyülekezetnek*, (magyar neve: *egyház*). S hogy mennyire egy testnek érzik magukat e keresztyén egyház tagjai: azt tettekkkel is megmutatták. Nem túrték,, hogy szükségét szenvedjen köztük bárki is. Volt eset, hogy minden vagyonukat felosztották egymás között. De ott is, ahol ezt nem tehették meg: szegényeikről, betegeikről, özvegyeikről, árváikról rendszeren gondoskodtak. Külön gondviselőkkkel, u. n. diakónusokkal, azaz szeretetből szolgáló férfiakkal meg nőekkel, gondoztatták őket és sorsukat annyira szívükön viselték, hogy elnevezték őket *a gyülekezet kincseinek*. Mindegyiknek a szívében volt hely a másik baja számára is. Nem volt közöttük vándor, aki ne számíthatott volna arra, hogy keresztyén testvérei bárhol hajlékukba fogadják és asztalukhoz ültetik; nem volt olyan, aki hitéért börtönben, bányákban, gályákon sínlódve, ne részesült volna a testvérektől gyengéd és önfeláldozó gondoskodásban; nem juthatott közöttök sem egyes ember, sem egész gyülekezet Önhibáján kívül úgy nyomorúságba, hogy rögtön száz és ezer felől ne nyúlt volna feléje a segítő kéz. Sőt szeretetük nem is állott meg a velük egy hiten levőknél. Önfeláldozóan tudtak segíteni a pogányokon is; hiszen Krisztus őérettük is meghalt s így őket sem nézték egybeknek, mint testvéreiknek. Különösen kitűnt ez nagy elemi csapások alkalmával, ragályok dühöngése idején — amilyenek az ókorban sokkal veszedelmesebbek voltak, mint ma. A pogányokat önkéntelenül is csodálatra ragadtatta szeretetük, amellyel diadalmasan néztek, segítő munkájuk közben, a hálái szemébe. „*Nézzétek — mondták — mennyire szeretik egymást, mennyire készek meghalni egymásért!*” De ez nem is lehetett máskép. Hiszen nem kellett nekik ehhez külső parancsszó. A lelkük vitte őket. És önként, szívesen szót fogadtak egymás között az olyanoknak, akiket lélekben gazdagabbaknak, hitben erősebbeknek, erkölcsben tisztábbaknak, szeretetben odaadóbbaknak láttak valahányuknál. Az ilyeneket — mivel már rendszeren hajlott korú emberek voltak — *véneknek*, *preszbüteroszoknak* nevezték. Rájuk bízta a felügyeletet az egész gyülekezet fölött: ezért hívták őket *felügyelőknak*, *episz-*

Stoposzoknak is. (Ebből lett később a *püspök* neve és tisztsége.) Az ilyenekben hatalmasabban megnyilatkozott a Krisztus lelke és «ezért tudták vezetni a rájuk bízott lelkeket. Ha parancsszót használtak, az is az Úr é volt: az egyetlen, a szeretet parancsolata. „*Fiacskáim szeressétek egymást*” — ezt az egyet mondogatta szüntelenül, reszkető hangján a köréje sereglő, áldására váró ifjabb keresztyéneknek a késő vénséget ért, már jártányi erővel is alig bíró János apostol. „*Szeressétek egymást, mert ez az Urnak parancsolatja és eleget tettetek, ha azt megcselekszitek.*”

Csöndesen, békésen, tisztán éltek a Krisztus követők, a szeretet emberei az egyházban, e láthatatlan Miért üldöz-
ték őket? tesiben, s látható világukban, a római birodalomban. Becsületes kenyérkereső munkával tartották fenn magukat: Pál apostollal azt vallották, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék. Tisztelték a világi felsőséget és engedelmeskedtek neki. Távol állt tőlük a forradalomnak még a gondolata is. Szeretetük, erkölcsi példaadásuk jótevően sugározta be még a pogányokat is, akik között éltek. És azért pogány környezetük még sem nézte őket jó szemmel. Ez nem nagyon meglepő. A tisztátalanság sohasem érzi jól magát a tisztaság közelében, s ha neTrftud, vagy nem akar neki meghódolni, akkor szabadulni igyekszik tőle. így történt itt is. Ott ahol bűnbánó, megtisztult szívvel meghajolt a Krisztus előtt és követőjévé lett néhány száz pogány: ott ezrek akadtak, akik továbbra is jól érezték magukat régi sötétségükben és tisztátalanságukban és kaján, gyűlölködő szívvel néztek amazokra. Ezt a gyűlöletet szította a zsidók áskálódása is. Ezek már akkor az egész világon szétszóródva éltek és kezdettől fogva legádázabb ellenségei voltak a keresztyénségnek. Ők ugyanis az ő nagy nemzeti reménységüket hitték meggyalázottnak, mikor a keresztyének egy szégyenletes halállal meghalt embert, a názareti Jézust hirdették igaz Messiásnak. Már ők kezdtek a keresztyénekről holmi csúf rágalmakat terjeszteni, amiket aztán a pogány csöcselék fölkapott és kedvtelve szótt-font tovább. Így terjedt el például, hogy a keresztyének emberhúst esznek vagy számárfejet imádnak. Különösen olyanok kaptak ezeken a gonosz meséken, akik a keresztyénség terjedésétől a kenyérüket féltették: pogány papok, jövendőmondók, varázslók, bálványképcsínálók, áldozati húsárusok. De nem ez volt a legnagyobb baj. Hiszen a keresztyének Mesterüktől azt is megmegtanulták, hogy „*szeressétek ellenségeiteket*” (Máté 5., 44). Szélességgel, jótettekkel sokszor lefegyverezték ők a körülöttük ólálkodó rosszakaratot. Hanem az volt az igazi veszedelem, hogyha keresztyének viselkedése nemsokára szemet szúrt a *római birodalmi Hatóságoknak* is. Ezek ugyan nem adtak föltétlenül hitelt a csövesei ék rágalmainak s rendszerint tudták és látták, hogy a keresztyének példás életet élő, csöndes, munkás emberek. De az ő szemükben volt egy mindennél nagyobb, főbenjáró bűnük: *az, hogy neJLßkartak áldozatot bemutatni az istenként tisztelt császár szobra előtt és nem akartak az ő nevére esküdni.* Ezt a pogány világ

épen olyan súlyos büntetésre méltó cselekedetnek ítélte, hogyha ma valaki az ország címerét vagy zászlóját gyalázza meg. Világos, hogy itt a keresztyéneknek választaniuk kellett az állami {elsőségnek való engedelmesség és a Jézus Krisztushoz való hűség között. S az is világos, hogy ők akármilyen jó alattvalók voltak egyébként, csak az utóbbit választhatták. Csak annak a szavára hallgathattak, akitől azt tanulták, hogy „Az Isten lélek és akik őt imádják, szűkség, hogy lélekben és igazságban imádják.” (Ján. 4., 24) Ámde ezt a római állam emberei nem voltak képesek megérteni. Ők ugyan egyenként teljen szabadjára hagyták kinek-kinek, hogy milyen vallást követ, milyen istenben hisz. De a császárnak isten gyanánt való tiszteletét mindenkitől megkövetelték. Aki azt nem gyakorolta, azt rossz állampolgárnak tekintették. Gyanakodni kezdtek tehát a keresztyénekre is. Azt képzelték róluk, hogy esti összejöveteleken, az agapékon, valami összeesküvésfélét forralnak az állami rend és a császár ellen. Ezért ” mint istentelen felségsértőket és közveszélyes lázadókat, bevádolták őket a császárok előtt. Ezek aztán elrendelték ellenük a hivatalos eljárást. Megkezdődött üldöztetésük.

Az üldözőknek az volt az első céljuk, hogy a „A keresztyének öre mag . . .” „A keresztyének keresztyéneket szép szóval vagy ha kellett, válogatott kínzásokkal a császárok szobrai előtt való áldozásra s ezzel hitüknek megtagadására bírják. Ha ezt megtették: szabadok voltak, tovább nem zaklatták őket. Ha nem: halál várt rájuk. Még pedig legtöbbször nem a kivégzésnek egyszerűbb és kevésbé kínos módjai, pl. a lenyakazás. Rendszerint az akkor divatos, sőt törvényes kínosabb halálmenetet alkalmazták velük szemben: a vízbefojtást, keresztrefeszítést, máglyát. És akárhányszor megesett az is, hogy a császár, a tartományi kormányzó maga volt beteg lelkű, kínzásban, vérontásban kedvét lelő ember vagy pedig örökösen elégedetlen, lázongó néptömegeknek, a kenyeret és cirkuszi játékokat követelő csöcseléknek akart kedvére járni s azért válogatott, látványos kínhalálfajtákat eszelt ki a hitüket elhagyni nem akaró keresztyének számára. Így tett már *Nero császár* aki a Kr. utáni 64-ik esztendőben római részről az első nagy keresztyénüldözést rendezte, míg azelőtt inkább a palesztinai zsidó hatóságok üldözték a keresztyéneket, Ezt a fél-eszű zsarnokot a római nép — okkal-e, ok nélkül-e, máig sem tudni — azzal gyanúsította, hogy az akkoriban leégett Róma városát ő gyújtatta föl, mert nem volt neki elég szép s az ő örületes fényűzési hajlamával százszorta szebbet akart építtetni a helyére. Nero félve a tömeg dühétől, elakarta háritani magáról azt a rettentő gyanút és az ártatlan keresztyénekre kente rá. A tömegesen összefogdosott hívők kivégzésére aztán többek között azt a borzalmas módot eszelte ki, hogy vadállatbőrökbe varratta őket s a nép mulattatására vérebekkel hajtóvadászatot rendeztetett rájuk palotája kertjeiben. Egy részüket meg szurkos csepűbe kötözve, este meggyújtatta s ezekkel az óriás emberfákyákkal világította ki

a császári kertekben folyó népünnepélyt. Utódai között sok jellemes, fenkölt gondolkozású, jó uralkodó akadt. Ezek már nem vették hasonló aljas örvényekre. De azért a kivégzés egyik legretentőbb fajtáját: *a keresztyéneknek odavetését a cirkusz vadállatai elé* valamennyi megengedte vagy elnézte. Tudták, hogy a keresztyéngyűlölő népnek ez az izgalmas véres látvány gyönyörűséget okoz. Tudták, hogy a nyomorgó nép elégedetlenségét — kivált nagy éhínségek, elemi csapások idején — a legkönnyebben úgy lehet csillapítani, ha ráhagyják azt a babonás hiedelmet, hogy mindez a keresztyének miatt van: az ő „istentagadásukért” haragszanak az istenek. Ilyenkor a nép parancsoló dühvel követelte: „*Oroszlánok elé a keresztyéneket!*” Okos császárok, gyáva helytartók, még ha maguk nem osztozkodtak is e babonásokban, megalkudtak vele és százsámra prédájára dobták az ártatlanokat az ingyen élő tömeg vérszomjas látványosság-ingerének, hogy az alatt feledje korgó gyomrát.

Ezek az üldözések és kínzások Nérótól elkezdve három századig folytak. De nem szakadatlanul. Türelmesebb vagy közönyösebb császárok alatt vagy néhol egy-egy, a keresztyénséget jó szemmel néző helytartó kedvezése folytán sokszor évtizedekig szüneteltek. E szünetek alatt a keresztyénség folyton terjedt, a gyülekezetek és a hívők száma rohamosan szaporodott. Szaporodott még oda nem való elemekkel is. Olyanokkal, akiket csak a kíváncsiság vagy az anyagi segítség reménye vitt a keresztyének közé. Az ilyenekre nézve aztán a külső megkeresztelés nem jelentett belső megtisztulást, mert a régi bűnös, önző, céltalan, élvezethajhászó lelkek maradtak továbbra is. Csak természetes hát, hogy amikor az üldözés fel-támadt: az ilyenek az első fenyegetésre megtagadták hitüket. Nekik könnyű volt Krisztust otthagyniok, mert nekik ő sohasem volt igazi urok; sohasem tapasztalták meg, milyen dicsőség, erő és boldogság ő neki szolgálni és ő érette élni. De mikor a szél belesüvölt a gabonásba, csak a polyvát hordja széjjel., A tiszta búza, az igazi Krisztus-hívők serege a helyén maradt. Ők bátran és boldogan hullatták vérüket azért a Krisztusért, aki már *előbb* szerette őket és *előbb* meghalt ő értük. Hiszen ők az ő földi életüket úgy sem tekintették egyébnek, mint kapunak az Isten országába, a Krisztussal együtt öröklendő örök életbe: miért féltek volna tehát, ha mindjárt a legretentőbb kínok között is, átlépni ezen a kapun?

Így támadtak a (görög eredetű szóval mártíroknak is nevezett) *vértanúk*. Mindenféle rendű és rangú emberek voltak közöttük: főüri szüzek és rabszolgák, fehérhajú aggok és zsenge ifjak, kézművesek és katonák. De ezek, amint egyesek voltak egymással az életben, egyesek maradtak a halálban is. Mindent ugyan annak a Krisztusnak szerelme tette emberfölötti módon erőssé. Mind ugyanazzal a boldog mosolygással lehelte ki lelkét, mert mindegyik látta már az ő Urát, amint az örök élet koronáját kezében tartva feléje int és hívja őt. Mindegyik úgy érzett, mint az első vértanú, *István*,

aki, mikor a zsidók agyonkövezték, így kiáltott: *Uram, ne tulajdonítsd nekik e bünt! És ezt mondván elaluvék.* (Ap. Csel. 7, 60). Mindegyik azt vallotta és azt bizonyította meg, amit a szintén vértanú halált halt Pál apostol: „*hogy sem élet, sem halál. - . nem szakaszthat el minket az Istennek szerelmétől, mely van a mi Urunk Jézus Krisztusban*” (Rom. 8, 39). Mikor az aggastyán *Polykarpust*, Szmirna püspökét a helytartó felszólította, hogy esküdjék, a császárra és káromolja a Krisztust, ő mennybefüggesztett szemekkel így felelt: „*Nyolcvanhat esztendeje szolgálok öneki és ő soha meg nem bántott engem: hogy átkozhatnám most én az én királyomat, kinek üdvösségemet köszönöm?*” A helytartó erre megfenyegette, hogy tűzhalálra fogja ítélni. „*Az a tűz — szólt — amellyikkel te fenyegetsz, hamar ellobban. De az eljövendő ítéletnek tüze örök.*” S aztán dicsőült arccal, ajkán imádsággal lépett a máglyára; szívében egy mennyei szózat zendült: „*Légy erős Polykarpus. légy férfi!*” *Ignatiust*, Antiókia nagy püspökét Rómába hurcolták, hogy ott a cirkusz fenevadai elé vessék. Halálbavivő hosszú útja alatt rabláncai között ezt írta egyik levelében: „*Isten búzája vagyok én; a vadállatok foga majd megőröl, hogy Istennek tiszta kenyere legyen belőlem.*” *Blandina*, a vézna, törekeny testű kis gall rab-szolganő, valamennyi kínzóját kifárasztja állhatatosságával, amint egyre csengőbb, egyre határozottabb hangon ismétlik elfehéřült ajkai az egyszerű, nagy igazságot: „*Én keresztyény vagyok. Mi nem cselekszünk semmi rosszat.*” — „*Kicsoda a ti Istenetek? kérdi Photinustul, az agg, tagjait már vonszolni is alig bíró lyoni püspöktől a vallatóbíró.* „*Ha méltó volnál rá, te is tudnád*” feleli ez és nem bánja, hogy a körülálló böszült csöcselék ökölcspásokkal, rúgásokkal ront rá és félholtra veri e haláltmegvetően merész szavaiért. A numidiai mártírokat megkérdezi a helytartó, nem kívánnak-e gondolkozási időt, mielőtt végleg elutasítanak maguktól a kegyelmet. *Nem* — feleli valamennyiök, férfiak és nők nevében *Speratus* — *egy ilyen bizonyos dologban nincsen szükség tanácsra és megfontolásra.*” Valóban: nincs a világon bizonyosság, ami az övékéhez, a keresztyén vértanúkéhoz lett volna fogható; az, hogy „*Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint az embereknek*” (Ap. Csel. 5, 29.) és az, hogy az ő igazi életük, az a Krisztussal közös, Krisztussal *egy élet* el van rejtve Istennél. Ez a bizonyosság tette azt, hogy akit már életükkel olyan hatalmasan prédikáltak: arról a Megváltóról még sokkal hatalmasabb bizonyosságot tehetek az életük megdicsőülésével, halálukkal. És ha sokan voltak már olyanok is, akiket a keresztyének *élete* — ez a tiszta, csöndes, munkás szeretet *étet* — indított fel a Krisztus követésére: még sokkal többen akadtak a pogányok között olyanok, akiknek a keresztyének *halála* — ez az életadó szent hősi halál — rendítette meg a szívét és tette”Krisztusnak foglyává. így teljesedett be egy nagy keresztyén tanítónak, Tertullianusrak a mondása: „*A keresztyének vére mag.*” Mag, amelyből egészen bizonyosan kihajt a jövendő vetése: új, győzhetetlen, egyre számosabb keresztyén nemzedék, diadalmas keresztyén egyház.

Erre nem számítottak az üldözök. Nem tudták ők azt előre elképzelni, hogy a megfélemlítésnek csak a gyengékre, hitványakra lesz elriasztó hatása; az igazi komoly hívőket csak erősíti, sőt ezek példaadása által még a keresztyének számát szaporítja, ők nem láttak tul a törvény és a fegyver hatalmán. Nem tudták fölérni eszükkel és nem tudták megtapasztalni szívökkel, mit jelent az, amikor a keresztyéneket arra biztatta Mesterük: „*Ne féljetez azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik; hanem attól féljetez, aki mind a lelket, mind a testet elvesztheti a gyehennában.*” (Máté 10, 28) A keresztyének valóban csak Istentől féltek s ezzel a félelemmel legyőztek minden földi félelmet. A legkiterjedtebb és legkíméletlenebb üldözés — *Decius* és *Diocletianus* császárok alatt — sem bírta őket megtörni. Végre is a római birodalom volt kénytelen előttük lerakni a fegyvert. *Constantinus* császár — akit a keresztyének ezért hálából, „Nagynak neveztek el — nemcsak megengedte (313-ban), hogy vallásukat szabadon gyakorolják, de ő maga is keresztyén hitre tért, mert életének tapasztalái győzték meg róla, hogy a Jézus Krisztus Atyja az egyedülvaló hatalmas Isten. Ő azután a birodalomban a keresztyén egyházat nemcsak szabadsághoz, de nagy hatalomhoz és tekintélyhez juttatta. Egyik utódja, *Julianus* császár ugyan még egyszer ellene támadt a kereszténységnek. Ő gyermek és ifjú korában csupa rossz keresztyéneket látott maga körül s emiatt azt hitte, hogy a keresztyénség maga is rossz dolog. Rajongva lelkesedett a régi pogány vallásért és hatalmas eréllyel törekedett visszaállítani azt. De a keresztyénség ellenálló erejével ő sem bírt. Csalódott szívvel, csatában esett el (363-ban) a hagyomány szerint ezekkel a szavakkal! „*Győztél Galileai!*” (így nevezte t. i. Jézust). Krisztus valóban győzelmet ült a római birodalom és a világ felett, a törvény és a fegyver, a céltalan istenkeresés, a múló öröömök és a földhözragadt haszonlesés világa felett; győzött szent lelkével, győzött híveinek magasabb élete és új életet fakasztó halála által. Legyőzte a világot, mert olyan életet adott neki, amelyet az addig nem ismert és amely előtt kénytelen volt meghódolni. És adott olyan embereket, akik ezért a célért — az ő nevében — tudtak élni és meg tudtak halni. Mindig így győzött, ma is csak így győzhet Krisztus a világ fölött,

II.

Origenes.

Az első keresztyének legnagyobb részt egyszerű emberek voltak. Nem igen volt tudományuk, műveltségük. Ezt az a görög-római világ nagyon felrótta nekik. Mert abban a világban mindenki, még a közönségesebb ember is, nagyon kedvelte a tudást:

szerettek bölcsekedni, a dolgoknak tudományos úton-módon végére járni. Fűrkesző eszük szüntelenül a legmélyebb kérdéseken járt: honnan lett a világ? mi a célja? mi az ember rendeltetése? micsoda az Isten? És mivel az első keresztyéneknél e kérdések megoldására tudományos készültséget nem találtak, sokan pusztán ezért nagyon erősen idegenkedtek a keresztyén vallástól. Azt mondták: a Krisztusban való hit tudós, művelt, eszes embernek egyáltalán nem is való. Ez nem mehetett így sokáig. A keresztyénségnek, ha győzni akart a világban, kezébe kellett ragadnia a tudomány fegyvereit is. Az óvilág legnagyobb keresztyén tudósa volt *Origenes*.

Mikor a mesés híru Egyiptom is görög, majd római uralom alá került, legszebb városa a Nílus deltájánál fekvő Alexandria lett. Messze földön nem volt párjok felséges márványpalotáinak. Nagyszerű kikötőjében a világ minden kalmárai, hajósai, ingyenélői ott nyüzsögtek. De legnagyobb hírnévre Alexandria mégis azzal tett szert, hogy a tudományok székhelye volt. Tömérdek zsidó és pogány tudós élt itt. Ezek az akkori világ minden tudományához értettek és nagytekintélyű iskolában tanították a világ minden tájékaról idesereglett tudományszomjas ifjakat. Tanítóknak, tanítványoknak egy, akkor az egész világon páratlan óriási könyvtár állott itt rendelkezésükre: félmillióra ment benne a könyvek száma, ami szinte mesébe való dolog volt abban az időben, amikor a könyvnyomtatást még nem ismerték. Ebben a híres városban, a tudományok városában született Origenes Apját *Leonides*nek hívták: tanító volt és feleségével s hét gyermekével együtt hívó keresztyén. Egy keresztyénüldözés alatt vértanúhalált halt. Özvegyére és árváira a legnagyobb nyomor várakozott, mert az üldözők még vagyunkájukat is elkobozták. De a legnagyobb gyermek Origenes, bár még alig lépett a serdülő korba, hősi lélekkel fogott hozzá családjá megmentéséhez. Koraérett gyermek volt, de nemcsak a feje volt erős, hanem a szíve is. Apjától nemcsak a tudomány szeretetét, de a Krisztushoz való lángoló ragaszkodást is örökölte. Mikor apja már a börtönben ült és tudta, hogy hitéért halnia kell, a fia levelet írt hozzá sebben arra kérte, hogy legyen állhatatos és ne aggódjék hátramaradottal sorsán. Mikor pedig rájuk szakadt az árvaság, kenyérkereset után nézett, hogy eltarthassa özvegy anyját, kis testvéreit. Apja nyomdokaiiba lépett: tanításhoz fogott.

Ekkortájt már voltak Alexandriában olyan keresztyén tanítók is, akik bár egyéb tudományokhoz is jelesen értettek, főcéljukul azt tűzték ki, hogy a keresztyén hitet magyarázzák és védelmezzék a tudomány eszközeivel. Ők a tudós világot is meg akarták nyerni Krisztusnak. Működésüket csakhamar akkora érdeklődés kísérte, hogy külön iskolát kellett alapítaniok. Ide sereglettek azok a művelt, tudós pogány férfiak és nők, akik vonzódtak a keresztyénséghez, de nem akartak addig megkeresztelkedni, amíg elméjük is meg nem győződik a keresztyén vallás igaz voltáról. Ezeknek a keresztyén tanítóknak a hite és a tudománya roppant nagy

hatással volt rájuk. Sok olyan lelket megnyert közülök a Krisztusnak, akikhez a térítésnek semmi más módján nem lehetett volna hozzáférközni. El lehet tehát gondolni, mennyire nem volt Ínyükre a keresztyénüldöző hatóságoknak e tanítók működése. Abban az üldözésben, melyben az Origenes apja életét vesztette, a keresztyén iskola tanítói mind a fejükkel játszottak. El is menekültek valamennyien. Az iskola elárvult. De ekkor már a fő egyházi emberek ismerték híreből Origenest, a zsenge, de lángeszű ifjút, a mártír-apa méltó fiát. Felszólították, hogy vegye át az iskola vezetését. És ő vonakodás nélkül megtette ezt. Tudta jól, hogy az élete forog kockán. De ez egy pillanatig sem tántorította meg őt. Találhatott volna fényes eszével, nagy tudásával más, nyugalmasabb, veszélytelen kenyérkereseti módot is. De ő úgy érezte, kötelessége az ő Istentől nyert szellemi tehetségét, tudományos képességeit odaállítani Istennek és az ő veszélyben forgó egyházának szolgálatába. úgy érezte, hogy ámulást követne el Megváltója ellen, ha másképp cselekednék.

Folytonos életveszedelem közt kezdte meg tanítói működését. Tudományával, fejtegető és magyarázó készségével csakhamar túltett valamennyi elődjén. Az egész város csudájára járt. Tanterme előtt sokszor életveszélyes tolongás támadt. Nemcsak bámulták^ nemcsak tanításainak igazságát ismerték el, hanem szerették is, mert tudták és látták, hogy amit tanít, azért bármely percben kész meghalni. Akárhányszor bejárta a börtönöket, megjelent a vészthelyeken, hogy elfogott és halálraítélt keresztyén testvéreit bátorítsa. A dühös pogány tömeg nem egyszer majd agyonkövezte emiatt. Az üldözők már ólálkodtak reá. De mielőtt bosszújokat kitölthették volna rajta: más, jobb császár került a birodalom trónjára s egy jó időre megszűnt az üldözés. Origenes most már zavartalanul a tudománynak és a tanításnak szentelhette magát. Lángeszét nem arra használta, hogy mindegyik dolognak a könnyebbik végét fogja vele. Vasszorgalommal dolgozott. Szüntelenül tanult, hogy egyre jobban, alaposabban taníthasson. Még az evésre és alvásra szánt időt is sajnálta tanulmányaitól. Napszámos módjára a legegyszerűbb elegelekkkel élt. Keveset aludt, azt is csak a puszta padlón. Kereszményéből így annál többet tudott juttatni anyjának, testvéreinek. Ez boldoggá tette a jó fiút. De fő öröme mégis csak abban telt, hogy egyre több és több lelket tudott elvezérelni Krisztushoz az ő hívó tudományával.

Miről szólt ez a tudomány? Istenről, az ő dolgairól és teremtményeiről: a világról, az emberről. Megmutatta és bizonyította, hogy a világban Isten mindenütt jelen van, az ember pedig az ő képemása. Hirdette, hogy a világnak és az embernek csak egy értelmes célja lehet: Isten felé haladni, eljutni az ő tökéletességébe. Minderről tudtak már valamit a régi pogány görög bölcsek és tudósok is, akiktől Origenes maga is nagyon sokat tanult. De Origenes azt is kimutatta, hogy mindez sokkal tökéletesebben megvan a Szentírásban, mint az ő könyveikben. A Bibliát éjjel-

nappal fáradhatatlanul tanulmányozta. Azt a meggyőződést merítette belőle, hogy Isten az ő bölcsességét a Jézus Krisztusban jelentette ki tökéletesen. Meggyőződött, hogy tévelygés minden olyan bölcselkedés, amelyik a keresztyén hitnek ellenmond, hazugság minden olyan tudomány, amelyik a Krisztus megtagadására készítet. Neki Krisztus volt a világ központja és a tudomány veleje: ő benne látta a döntő feleletet a bölcselkedő észnek minden kérdésére. És azért tanult szakadatlanul, azért tanított szentlelkességgel, azért írta rengeteg tudományos munkáját egymásután, (azt mondják, hogy *hatezerre* ment a számuk!) hogy ezt kétségtelenül igazolja a legélesebb elméjű bölcsök előtt is és így nyerjen a keresztyénségnek minél több műveit hívót.

Tanításainak és személyének a hire egyre szélesebb körökben terjedt el. Tanítványai valósággal rajongtak érte. Gazdag tisztelői anyagilag siettek a segítségére, hogy megszabaduljon a mindennapi kenyér gondjától s nagyobb lelkinyugalommal magyarázhassa az írást és búvárolhassa Isten dicsőséges titkait. Még a pogány bölcsök és tudósok sem tagadták meg tőle csodálatukat. Magasrangú, hatalmas emberek keresték barátságát és kívánták hallani mélységes tanításait. Egyszer még a császári udvarba is elhivatták: az egyik császár anyja jóindulattal volt a keresztyének iránt és az Origenes előadásaiból akarta hitelesen megismerni a keresztyénséget. Origenes tanította is őt s később levelezett vele. Akkor már szinte világhírű volt. Messze földről hozzáfordultak a keresztyén gyülekezetek, ha fogyatékosoknak érezték magukat a hitben és a tudományban, ő pedig mindenkinek szolgálatára állott. Hosszú, fáradtságos utakat megtett, ha tudta, hogy jót tehet itt vagy ott megjelenésével és tanításaival. De sem jutalomra, sem kitüntetésre nem várt és nem vágyott. Maradt a régi szerény, önmegtagadásig áldozatra kész tanító, a Krisztus aláztos hive.

Mégis akadtak irigyei, rosszakarói. Akkor, amikor az Origenes működése virágjában volt (200—250 között), a keresztyénekre békés idők jártak. Emiatt nagyon elszaporodtak közöttük az olyanok, akiket nem a Krisztus iránt való szeretet vitt az egyházba. Még vezetőik között is akadtak immár olyanok, akiknek több gondjuk volt a maguk hatalmának gyarapítására, mint az Isten dicsőségére. Ilyen volt az akkori alexandriai püspök is, *Demeter*. Ez kezdetben nagyon pártolta Origenest, de később, mikor hire és tekintélye nőttön nőtt, félni kezdett, hogy a saját hatalmát és népszerűségét fogja majd elhomályosítani ez a fiatal, lángelméjű és nagyhitű tudós. Azért gáncsot vetett neki. Origenes nagy utazásai közben nemcsak tudományos tanításokat tartott, hanem, egyes palesztinai gyülekezetek kérésének engedve, sokszor az ottani *istentiszteleteken* is hirdette az igét. De akkor ezt már némely helyt, így Egyiptomban is, csak olyanoknak engedték meg, akik külön fel voltak papokká szentelve. Origenes — pedig többet tudott, mint száz pap — annyira szerény ember volt, hogy addig még csak eszébe sem jutott pappá szenteltetni magát. A püspök

most ennek ürügye alatt eltiltotta Origenest a prédikálástól. Ez alázatosan engedelmeskedett, de később, palesztinai tisztelői unszolására, ismét csak elszánta magát a prédikálásra. Hogy azonban most baj ne legyen megint: előbb ott, Palesztinában, fölszenteltette magát pappá. Most haragudott meg csak igazán a püspök I Papi gyűlést hívott össze, — úgy hívták az illetet, hogy *zsinat*, ebből a görög szóból, hogy szünodosz: összejövetel — s Origenest azon a címen, hogy nem ő vele, a fölötte püspökével szenteltette fel magát, a zsinattal megfosztatta tanítói állásától és száműzette Alexandriából. A kicsinyes lelkektől méltatlanul megbántott nagy ember fájo szívvel, de zúgolódás nélkül vett búcsút szülőföldjétől. Palesztinába bujdosott, ahol barátai ölelő karokkal várták. Ettől fogva itt élt és tanított. Itt még nagyobb szeretet és csodálat vette körül, mint Alexandriában. Már megöregedett, de még mindig a régi fényes elme, a régi vasszorgalmu tudós és a régi körülrajongott tanító volt.

És még mindig a régi, hűséges Krisztus-tanítvány. Hosszú, békés évtizedek után újra kitört az üldözés. Most már sorra kellett kerülnie Origenesnek, az egyház szemefényének is. Ő ekkor már a hetvenedik életéve körül járt. De bátorsága, hős keresztyéni lelke nem roskadt meg, csak nőtt az évek súlya alatt. Nem menekült, pedig tehetett volna. Csakhamar elfogták. Mély börtönben sokáig sanyargatták, hogy hitének megtagadására bírják. Kínózták, megalázták az öreg embert: gyöngye lábaival kalodába feszítették, majd nyakvassal hozzákapcsolták egy közönséges gonosztevőhöz s úgy tették ki pellengérré, a csöcselék gúnyjának. Az agg Origenes szent lélekerővel tűrte a kínokat s áhítva várta a vértanú halált. De mégsem kínozói kezei közt múlt ki: mikor látták, hogy öreg testét már teljesen összetörték ugyan, de lelkével semmire sem tudnak menni, végre is szabadon engedték. Így nem lett belőle vértanú, csak hitvalló (diákul konfesszor: így hívták a hitükért megkínzott, de ki nem végzett keresztyén hívőket). Az elszenvedett gyötrelmek után már nem soká élt. De még e rövid hátralevő idejében, bilincsektől feltört, reszkető kezével is dolgozott. Leveleket írt szenvedő keresztyéneknek: vigasztalta őket, beszélt nekik a hit győzelmes harcáról, amelyet ő már megvívott. A 254-ik évben tért örök nyugalomra.

Origenes mutatta meg legelőször a világnak, hogyan lehet valaki egyszerre nagy tudós és nagy keresztyén, hogyan lehet Krisztust könyvek között is szolgálni, diadaláért a tudomány fegyvereivel is küzdeni, híven mindhalálig.

A szerzetesség.

A pogány világgal vívott élet-halálharcában, láttuk, győzött a keresztyénség, De győzelmének nagy volt az ára, A pogányvilág megadta ugyan magát neki, de úgy, hogy egyszersmind magához is láncolta hódítóját. A keresztyének most már nyugodtan, bekészen élhettek a világban. Emiatt aztán túlságosan meg is szerették a világot. A legtöbbje ép úgy futott már a vagyon és a multság után, ép úgy kedvét lelte az uraskodásban vagy a semmittevésben, akárcsak a pogányok. Krisztust csak szájjal vallották már s csak pusztá ceremóniákkal tisztelték, épúgy mint a pogányok a maguk isteneit. A szentség és a szeretet üres szó lett számukra. Mivel Krisztusnak — egykor óhajtvá várt — visszajövele egyre késett, egyre könnyelműbbek lettek erkölcsaikben. Mint haszontalan szolgák azt kezdték hinni, hogy az ő Urok most már egyáltalán soha nem is fogja tőlük cselekedeteiket számonkérni. De azért mindig voltak komoly keresztyének is. Ezek szegyeitek és fájlalták ezt az állapotot. Attól félték, hogy, ha ez tovább is így tart, az egész keresztyén egyház tönkremegy, Azon kezdtek tehát igyekezni, hogy önmagukkal együtt a keresztyénségnek legalább egy kis részét megmentse ektől a veszedelemtől, azaz visszatartsák a világ bűneibe való végleges elmerüléstől. Ennek a becsületes és hősiés törekvésnek fett a gyümölcse *a szerzetesség*.

Remete Antal

Közép-Egyipton egy kis helységében élt egy Remete Antal, vagyonos keresztyén házaspár. Ezeknek — ép akkortájban, amikor Origenes meghalt (251.) — született egy *Antonius*, magyarosan Antal nevű fiók. Ez a fiu komoly, gondolkozó gyermek volt. Már nagyon korán észrevette, mekkora ellentét van a Krisztus tanításai és az ő nevét viselő emberek élete közt. Sokat töprengett ezen, különösen azután, hogy 18—20 éves korára teljesen árván maradt s magának kellett az életben helyét megállania. Maga körül mindenütt csak a vagyonszerzésnek élő embereket látott — talán ilyenek voltak elhalt szülei is — s látta, milyen rabságba jutnak az ilyen lelkek. Önmagán is kezdte észrevenni, hogy szüleitől öröklött vagyona sokkal több gondot okozott neki, mint örömet. Elgondolta: mennyivel szabadabb és boldogabb lelkek voltak az apostolok és az első keresztyének a maguk szegénységében. Ez járt az eszében akkor is, amikor egyszer a templomba ment. Ott aznap épen a gazdag ifjú történetét (Máté 19, 16--22.) olvasta fel a pap az evangéliumból. Antal tépelődő lelkére villámcsapásként hatottak Jézus e szavai: „*Ha tőkéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyonodat és oszd ki a szegényeknek; és kincsed lesz mennyben; és jer és kövess engem.*” Egyszerre megvilágosodott előtte az élet útja. Hazament; földjeit, pénzét szétosztotta faluja szegényei közt. Mintha mázsányi súlyok estek volna le ekkor lelkéről. Most

már szabadnak érezte magát a világtól. Boldog volt, hogy egészen a Krisztus szolgálatára szentelheti magát. Nem is akart többé semmivel sem törődni a saját örök üdvösségén kívül. Éjjel-nappal csak ezen akart gondolkozni, ezért akart imádkozni, ezt akarta maga elé képzelni. Hogy ebben semmi meg ne akadályozza, otthagya egyetlen testvérét, rokonait, barátait, faluját és minden emberlakta helyőit távol, a vad egyiptomi sivatagba húzódott. Azt gondolta, hogy ott majd könnyebben tud a lelke Istenhez emelkedni, mint a világ zajában és szennyében. Készakarva kereste a minél sivárabb és minél félelmesebb magánosságot. Előbb sírboltokban lakott, azután egy elhagyatott várromban, ahol félelmesen nyüzsögött a sok csúszómászó állati. Ebben a nagy magánosságban aztán egyre jobban erőt vett lelkén a rajongás. Hogy a lelke minél készségesebb legyen az elmélkedésre meg az imádkozásra: a testével nagyon keményen bánt. Azt gondolta: minél jobban megsanyargatja a testét, a lelke majd annál tisztább lesz, annál jobban le bírja győzni a bűn kísértéseit s annál biztosabban a mennybe jut. Azért csak kenyéren és vizén élt, de néha napokig nem nyúlí ahhoz sem. Öltözete állati bőrből készült egyetlen darab ruha volt: ezt a szőrével befelé fordítva viselte essem éjjel, sem nappal, sem hidegben, sem melegben le nem vetette. Ezt a sivataglakó életet élte Antal több mint nyolcvan esztendeig. A sivataglakót görögül *erémitész-nek* mondták s ebből lett a magyar *remete* szó. Száz éves is elmúlt már Antal, amikor meghalt — abban a boldog hitben, hogy az, ahogy ő élt a pusztában: az igazi és tökéletes keresztyén élet.

Antalnak a híre csakhamar elterjedt a környéken es egész Egyiptomban. Nagyon sokan voltak a keresztyének között olyanok, akik, mint ő, remeték, megcsömörlöttek attól amit maguk körül láttak s a rossz világból legalább a saját lelküket tisztán akarták kimenteni. Ezek aztán tömegesen keresték fel őt pusztai remeteségében. Áhítattal hallgatták tanításait és szenvedelmesen kezdték követni példáját. Egyiptomnak, majd Elő-Azsiának sivatagai, vadonjai remetékkel népesültek meg. Ezek túl akartak tenni a testsanyargatásban még Antalón is. Erre már azért is hajlottak, mert a különféle pogány vallásokban is elég sok példát láttak rá. A pogányok hite szerint ugyanis az istenek különös kedvüket lelik abban, hogyha az emberek a maguk testét különféle nélkülözéseknek vetik alá, vagy épen kárt tesznek benne az ő tiszteletükre. Ez a hit nagyon hamar ráragadt a keresztyénekre is. Még pedig a leginkább épen azokra, akik kegyesebbek, tisztábbak akartak lenni a többieknél. Ezek azt hitték, hogy istennek ők sem tarozhatnak kevesebbel. mint a pogányok a maguk isteneinek. Tehát féktelen szilajsággal kezdték üzni az önsanyargatást. Ezt ők a test „gyakorlásának” nevezték, görögül *aszkézisznek*, ezért nevezték az ilyen felfogású és életmódú embereket *aszkréták-nak*. Valóságos versengés támadt köztük. Egyesek éjt-napot imádságban töltöttek s minden-

Antal követői
aszkréták és
remeték.

féle mesterséges módon heteken át álmatlanságot erőltettek magukra. Mások vad hegyekben bolyongva, pusztán csak fűvel táplálkoztak. Némelyek pedig még ezeknél is jobban el akarták magukat különíteni a világtól s még nagyobb tökéletességig akarták vinni a testsanyargatást; ezért valami magas oszlopra másztak fel s annak: a tetején állva töltötték el egész hátralevő életüket. Ilyen volt a híres „Oszlopos” Simeon, aki — úgy tarták — 68 esztendő telt el egy emeletnyi magasságú oszlop tetején állva, imádkozva, Istent dicsérve és hetenként csak egyszer táplálkozva. Szinte hihetetlen módon ki tudtak tehát vetközni ezek az aszkéták emberi természetükből, csakhogy Istennek tetszését mngnyerjék és Krisztusnak hü követői legyenek.

De az aszkéták nem mind mentek ennyire túlságba. Voltak köztük élesen látó, finom lelkű emberek. Ezek a bibliát tanulmányozva, rájöttek, hogy az efféle elvakult „remetéskedés nem tetszhetik Istennek és Jézus Krisztusnak. Észrevették, hogy az ilyen életmód a lelket inkább elvadítja, mintsem megtisztítja; inkább betegesen önzővé teszi, mint a Jézushoz hasonlóvá. Hiszen az emberek egymásért vannak teremtvé. Aki az emberi társaságból erőnek erejével ki akar szakadni, abból angyal helyett elébb-utóbb rosszabb lesz az állatnál. Aki pedig Istent úgy akarja szeretni, hogy a felebarátai iránt való szeretetet elhanyagolja, az világosan; ellene tesz Krisztus parancsának (Márk 12 r. 31 v.) s Istent sem szereti igazán (lásd I. Ján. 4. 20—21). Azok az aszkéták, akik erről nem feledkeztek el, *társaságokba* állottak össze. így, ha a bűnös világot elhagyták is, nem fenyegette őket teljes elvadulás. Közben imádkozhattak és dicsérhették az Istent, ami nagy és pótolhatatlan áldás minden igazán hívő lélek számára! Egymás példájából több erőt meríthettek a világról való lemondásra és testük „megöklésére”. Szomorúságukban vigasztalhatták egymást, bajaikbun segíthettek egymáson. Egyiptomban és a Keleten már a IV. században nagyon sok ilyen kis társaság alakult, nemcsak férfiakból, de nőkből is. Ebben az időben már az egyház legkiválóbb püspökei is kedvelték és gyakorolták az aszkéta életmódot s ők is ezt tartották igazi és tökéletes keresztyénségnek. Ezért aztán ezeknek az aszkéta-társaságoknak is pártját fogták. úgy irányították az együttélő aszkétákat, hogy maguknak is, meg az egész egyháznak is minél több lelki haszna legyen életük közösségéből. Különösen egy *Basilus* nevű bölcs, tudós kis-ázsiai aszkéta püspök — akit a történelem „Nagy”-nak nevez — (megh. 379.) fáradozott sokat ezeknek a társaságoknak a rendezésén. Neki lehet elsöben köszönni, hogy az aszkéták a maguk kis telepein szigorú rendhez szoktak. Megtanulták, hogy Istennek nemcsak tétlen elmélkedéssel, örökös imádkozással, telhetetlen önsanyargatással, hanem testi és szellemi munkával is lehet — sőt így lehet csak igazán szolgálni. Aprólékosan megállapított életrendet szabott eléjük Basilus. Ebben az életrendben az imádság,

az istentisztelet, a böjt és egyéb aszkéta-gyakorlatok mellett helyet talált a földművelés, majd a tudományos foglalkozás és az irodalmi munka is. Az ilyen rendezett, *szervezett* férfi vagy női aszkéta-társaságot hívják (régi magyar szóval) *szerzetnek* és tagjait *szerzeteseknek*. A szerzet alaptörvénye hármasság volt. A belépőnek le kellett mondania a házasság és családi életéről, semmi magánvagyonnal nem volt szabad bírnia s végül feltétlen engedelmességet kellett fogadnia előljárója iránt. Mindez arravaló volt, hogy a szerzetes teljesen szakítson a világgal és alázatosan lemondjon mindarról, amit eddig szeretett. Előbb mindegyik szerzetesnek külön kis kunyhója volt a közös telepen, utóbb nagyobb épületeket emeltek az együttlakás céljaira, ahol mindegyik külön kis szobáskában, cellában lakott. De a napnak és az éjnek pontosan meghatározott óráiban közös áhítatra és aszkéta-gyakorlatokra gyűltek össze s együtt végezték sovány étkezéseiket is. Öltözetük durva daróc volt, lábbelijük saru.

Keletről csakhamar átvándorolt a szerzetesség Nyugatra is. A római birodalom nyugati felének a szerzetesség lakossága ezekben az időkben nagyon nehéz nyugalomra látott. Megindult a nagy népvándorlás: mindenfelől özönlött be a határokon a sok vad, idegen néptörzs, a barbárok. Rettenetes erővel törték össze az egykor győzhetetlen római hadsereget. Kíméletlenül dúlták a városokat, rabolták a lakókat, pusztították a műveltséget. Felbomlott a rend, odalett az élet- és vagyonbiztonság. Ez egyel több ok volt arra, hogy az emberek a világot megutálják és igyekezzenek belőle menekülni. El is szaporodtak a szerzetes-társaságok. A VI. században pedig egy előkelő családból származó bölcs itáliai remete, *Benedek*, egy olyan példás szerzetes-társaságot alakított, hogy azután a későbbiek is mind ezt fogadták el mintájokul. Ez volt a híres „benedek-rend”, t. i. az a szerzet, amelyik a Benedektől megállapított rendet fogadta el közös élete alapjául. Ennek a rendnek végtelenül sokat köszönhet az egész nyugati Európa. Minden összeomlott a barbár hódítók csapásai alatt, de ott, ahol ez a rend megvetette a lábát, megmaradt, vagy új életre kelt a műveltség és az erkölcs. A szerzetesek erős falakkal körülvett monostorokban, kolostorokban laktak (monasztérium = szerzetesek lakóhelye, klausztrum = zárt hely, zárda). Messze vidékeken sokszor egyedül ezek voltak védett helyek, ahol menedéket találtak a sanyargatott lakosok; kenyeret az éhezők, ápolást a betegek. A falak közt a szerzetesek őrizték és fejlesztették a tudományt, terjesztették a művelődést: másolgatták a régi híres írók, tudósok műveit, iskolát tartottak fenn. A kolostor környékén pedig művelés alá fogták a földet; öserdőket irtottak, megküzdöttek a vadállatokkal s idővel az idegen harcoshódítókat is megtanították a szántás-vetés békés és hasznos munkájára s ha még pogányok voltak, megnyerték őket a keresztyén hitnek. Ezek a nyugati szerzetesek találták meg tehát igazán a módját annak, hogy lehet egy *egészen* Istennek szentelt életet —

Krisztus parancsa szerint, példája nyomán és erejével — *egészen* a felebaráti szeretet szolgálatába állítani. Az ő keresztyén lelkük odaadó munkája nélkül bajosan alakult volna ki abból az összeomló régi világból az új Európa.

El lehet képzelni, milyen szeretettel és csodálattal a „szentek”. csüngött ezeken a szerzeteseken az egész keresztyén nép. A világról való lemondásukban valami emberfölöttit láttak; felebarátaikért való önfeláldozásuk a csodával volt előttük határos. A közönséges keresztyén hívő a világi élet sok gondja-baja közt csak nehezen tudta a lelkét néha fölemelni Istenhez; minduntalan kivolt téve a bűn kísértéseinek s bizony sokszor elbukott bennök. A szerzetesek életét tehát mérhetetlen magasságban látta a magáé fölött. Így készségesen elhitte azt, amiről a szerzetesek persze maguk is erősen meg voltak győződve: *hogy teljes és tökéletes keresztyén élet csak a kolostor falai közt lehetséges*. Aki maga nem lehet szerzetessé, az is eljuthat ugyan az üdvösségbe, de nem olyan gyorsan és nem olyan biztosan, mint a szerzetes. Ezért szükséges is, hogy a szerzetesek imádkozzanak a közönséges hívők lelke üdvösségéért az Istenhez. Isten a szerzetesek, e tökéletes keresztyének kedvéért elnézi a közember tökéletlen keresztyénségének nagy hiányait. Azok a maguk lemondásával, önsanyargatásával, önfeláldozó szeretetmunkájával különös *érdemet* szereznek Isten előtt az üdvösségre. Ez az érdem olyan sok, hogy nemcsak nekik maguknak elég, de a közembernek is jut belőle. Ilyen volt akkor a közhit. A hires, nagy remetéknek, kiváló aszkétáknak, csodás hírű szerzeteseknek, meg a nagy emlékezetű vértanúknak különösen sok érdemet tulajdonított a nép. Hovatovább egészen természetfölötti lényeket kezdtek látni bennük. Haláluk után emléküket, csontjaikat, ruhájuk foszlányait és egyéb maradványaikat, úgynevezett *ereklyéiket*: (a reliquiae = maradvány, latin szóból), majd képeiket, szobraikat is épügy kezdtek tisztelni, mint ahogy a pogányok tisztelték a maguk félisteneit és azoknak képmásait. Kizárólag őrájuk ruházták a *szent* nevet — hiszen a világban elmerült közönséges hívő már rég lemondott arról, hogy mint az első keresztyének, ő is *szent*, azaz Istenek szentelt életet élhessen — és olyan tiszteletben részesítették őket, hogy amellet még Istennek és Jézus Krisztusnak a tisztelete is elhomályosult. Ez pedig már a pogányság lappangó visszatérése volt. így különös fordulat történt, a szerzetesek keresztyénebbek akartak lenni — rendesen keresztyénebbek is voltak — mint a köznép; és mégis épen ő miattuk lett a köznép *pogányabb* a maga vallásában.

Ott volt ennek a bajnak a gyökere, ahol már Antal elvétette a dolgot -- s utána minden aszkéta, minden remete, minden szerzetes. Abban a pogányos hitben tévedtek mind és avval tévesztették meg az egyszerű hívőket, hogy istennek jobban tetszik, Istenhez közelebb viszen egy bizonyos fajta életmód, mint a másik: hogy Isten jobban szereti azt, aki böjttől, mint azt, aki húst <szik; hogy Krisztust jobban lehet szeretni és követni daróc kám-

zsában, mint selyemruhában. Pedig Isten csak egyetlenegyféle életmódot nem kedvel: a bűnös életet és Krisztus csak egyféle szívben nincs otthon: abban, amelyikben szeretet nincsen. Tiszta szívre törekedni és szeretettel teljes életet élni pedig nem különös érdem, hanem minden keresztyénre nézve egyforma *kötelesség*. Ezt a kötelességet lehet teljesíteni a családi tűzhelynél is, az eke-szarvánál is, a műhelyben, a kereskedésben, az Íróasztalnál is — *és el lehet hanyagolni a kolostori cella négy fala közt is*. A kolostor maga még senkit sem tett tisztábbá, jobbá, Isten előtt kedvesebbé. A rossz szívet nem a külső életmód megváltoztatása teszi jóvá, hanem a belső megújulás. Ez a megújulás pedig nem az ember műve és érdeme, hanem az Istené. Amit Jézus a zsidók ceremóniáiról mondott, (olvasd Máté 15 r. 1—20.) azzal az egész szerzetességet is elítélte.

De abban a romlott, düledező világban még így is nagy áldása volt Istennek a szerzetesség. Isten nem a tévedést nézte benne, hanem a jószándékot. És úgy tett vele, mint minden más emberi tévedéssel: jót hozott ki belőle, felhasználta a maga bölcs céljaira. Erről sohasem szabad elfeledkeznünk és tisztelnünk kell azoknak a régi, nagyhitű szerzeteseknek emlékét.

IV.

Ágoston.

A szerzetesek érdemeket akartak szerezni Isten előtt. Ebből vagy baj lett, mert a többi keresztyének is utánuk indultak. De nem nagy hitüket és hősies önfeláldozásukat követték, hanem helytelen gondolkozásukat. Mindenféle jócselekedetet érdemnek kezdtek már tekinteni. Különösen Istennek tetsző dolognak tartották az alamizsnálkodást, a böjtöt. És azt gondolták, hogy az üdvösség nem más, mint ilyeneknek a bére, a jutalma. Csak akarni kell és üdvözülünk! Isten megbocsátja bűneinket és halálunk után biztosítja számunkra az örök életet. Így gondolkozott az akkori keresztyének nagy sokasága. Elvakultan büszkék, önmagukban bízók lettek. Azt hitték, jócselekedeteik révén nagyon közel vannak mindig Istenhez, pedig tulajdonképen nagyon messze estek tőle. De voltak azokban az időkben is igazi keresztyének, akik nem így gondolkoztak. Valamennyiük közül fejfel magaslott ki egy, akít *Ágostonnak* hívtak, Ez az ember önmagáról tudta és hatalmasan tanította is, hogy csak alázatos lélek lehet Istenhez közel. Bizonyos volt abban, hogy a magunk erején sohasem lehetünk jóvá, csak Isten mindenható kegyelme lehet azzá minket. Nem hagyta feledésbe, menni ezt a nagy evangéliumi igazságot.

Ágoston nem okoskodásból, hanem tapasztalásból tudta, amit Isten kegyelméről tanított. Elmondom, hogyan jutott ehhez a tapasztaláshoz.

Északi Afrikának, az akkori Numídiának (ma Algír) egy kis városába való volt. Született 354-ben, akkortájt, amikor Remete Antal meghalt; eredeti latin nevén Augustinusnak hívták. Numidia akkor a keresztyén római császárság uralma alatt állott. Ágoston családja is, bár őslakó numida fajból eredt, szívvel lélekkel rómainak érezte magát. Apja tekintélyes városi tanácsos volt, de nem gazdag ember. Nagyszű fiát igen szerette és büszke volt rá. Anyagi erejét felül múló áldozatokat hozott érte, csakhogy tanulhasson és igazi művelt római lehessen belőle. A fiú tanult is szorgalmasan és nagyon szép eredménnyel. De mikor elkerült a szülei háztól, hogy felsőbb iskolákra menjen: rossz társaságba keveredett. Előbb csak ártatlan csínyeken, szilaj mulatozásokon kezdte — élénk, nyugtalan vérű fiú volt, nagyon kapott az ilyesmiken — de azután egyre mélyebbre süllyedt. És a nagy baj az volt, hogy nem is tudta, micsoda veszedelem környékezi testét és lelkét. Azt hitte, úgy van rendén, hogy a fiatalembernek ki kell magát tombolnia. Csak a kicsapongás volt igazi öröm neki. Végre már nem volt ura önmagának. Tisztátalan szenvedélyeknek rabja lett. De ez egyelőre nem bántotta. Életcélja az volt, hogy hamarosan minél jövedelmezőbb és tekintélyesebb állásba jusson: híres ügyvéd vagy államférfi legyen belőle, Mérhetetlen becsvággal törekedett a célja elérésére. Ez a becsvágy a legziláltabb életmód közben sem hagyta nyugodni. Éjszakánként mulatott, de nappal fáradhatatlanul folytatta tanulmányait: nagy és éles esze így is bírta a munkát. Amikor befejezte a diákéletet, egyelőre tanár lett. Ez az állás abban az időben kényelmes lépcső volt: tehetséges és a szónokláshoz értő emberek innen emelkedtek magasabb állásokra. Ágoston is ezt akarta.

De Isten mást akart vele.

Ágoston apja a fiának boldogságát a külső sikertől remélte és ezért hozott áldozatokat. De Ágoston anyja, a kegyes, gyöngéd *Mannica*, másképp gondolkozott a boldogságról, mint férje. Míg férje a szívében teljes életén át pogány maradt ő igazi keresztyén volt és tudta Jézustól, hogy *az ember megnyerheti az egész világot s még sem ér vele semmit, ha lelkében kárt vall.* (Máté ev. 16 r.26). Ezért mélységes fájdalommal szemlélte fiának könnyelmű, kicsapongó életmódját. Sikereinek nem tudott szívéből örülni. Különösen az fájt neki, hogy fia úgy gondolkozik és úgy él, mintha soha Krisztusnak hírét sem hallotta volna. Pedig a hívő anya keresztyén hitben kezdte nevelni a gyermek Ágostont, de amikor ez elszakadt hazulról, az ott hallottakról hamar megfeledkezett. Gyönyörűsége a híres pogány írók tanulmányozásában telt. A bibliai írók egyszerű beszéde nehézkesnek, parasztosnak tetszett neki. Gondolkozásukat is alantásnak, műveletlennek találta. Követni pedig épen nem követte Krisztust. A szegény anya mindent jól látta, törekedett is fiának a lelkére hatni, de ez nem hallgatott könyörgő intelmeire. Mindent megpróbált, hogy megmenthesse fia lelkét s a kárhozát széléről visszavezesse őt a Megvál-

tóhoz — mindhiába. Csak egyetlen reménysége maradt: Isten. Éjjel-nappal öhozzá könyörgött forrón szeretett gyermekéért. És Isten megvigasztalta a vergődő, de benne bizó anyaszívet. Egy szer Monnica felkeresett egy bölcs püspököt s kisírt szemekkel, kérte, próbáljon Ágostonnak a lelkére beszélni. A püspök, aki jól ismerte az életet s az emberi lelket, azt felelte, hogy ez szükség-telén: a fiu majd egykor magától rá fog térni a jó útra. Monnica; ezt visszautasításnak vette s könnyekben tört ki. A püspök erre csak ennyit mondott neki: „*Ne félj az olyan gyermek, akiért az anyja ennyi könnyet hullat, nem veszhet el*”. Monnicát mélyen megragadták e váratlan szavak. Isteni biztatást látott bennük s megnyugodva és reménykedve tért haza.

Ágostont valóban nemsokára furdalni kezdte a lelkiismeret könnyelmű, bűnös életmódja miatt. Egyszer — ekkor már Itáliában, Manóban lakott — víg barátaival a környéken kószálva, egy nyomorult koldussal találkozott. A koldus részeg volt s ittas jókedvében ostoba tréfákat csinált. Ágoston nézte és megdöbbsent. Maga előtt látta egész eddigi életét s úgy érezte, hogy ő sem ért el több eredményt annál a koldusnál. Ő is csak örömeket hajszolt eddig, mint az. De ő testét-lelkét emésztette és tékozolta, hogy az élvezet és a dicsőség örömeihez eljusson — az a koldus pedig okosabb volt: rövid úton, pár filléren szerzett magának épen olyan nagy élvezetet és épen olyan rózsaszínű álmokat. Ez mélyen gondolkozóba ejtette: hátha nem is az az élet valódi célja, amit ő eddig annak gondolt, az élvezet és becsvágy kielégítése? De még ekkor nem tudta, mit cselekedjék. Krisztustól még nagyon távol állt. Inkább azon volt tehát, hogy elcsitítsa lelkiismerete háborgását. A léha örömeiket már kezdte unni, de annál szomjasabb lélekkel merült bele a tudományba. Most már nem az élvezet hajhászása, hanem az igazság keresése lett legnagyobb szenvedélyévé. Azt hitte, hogyha tanulmányai révén megtalálja micsoda az igazság, akkor igazán boldog lesz; lelkifurdalása megszűnnek, nyughatatlan szíve elpihen. Azért türelmetlenül fordult egyik bölcsnek könyveitől a másikhöz. Sőt egyszer még született keresztyén létére egy pogány felekezetbe is belépett, mert azt hitte, ott tanítják az igazságot Istenről, a világról, az emberről. De mindenikből egymásután kiábrándult. Végre akadt egy bölcs, amelyiknek tanításaiban megnyugodott. Ez vezette el őt arra a tanulásra, amit Origenes már azelőtt másfélszáz évvel hirdetett: hogy a teljes igazságot csak az evangéliumban lehet megtalálni, Isten az ő tökéletes bölcsességét a Jézus Krisztusban jelentette ki számunkra. Ágostont nagy, tiszta öröm fogta el, amikor erre rájött. Most már nem gondolkozott többé kicsinylően a Szentírásról, hanem éjjel-nappal tanulmányozta azt. Boldog volt, ha ott ülhett a keresztyének templomában, énekelhetett, hallgathatta az Ige hirdetését és könnyhullatással könyöröghetett bűnei bocsánatáért.

De a szíve nem tudott megnyugodni, mert még mindig nem volt tiszta. Már látta nagyon jól, hogy egyedül Krisztus az igaz-

ság és ő az üdvösség útja. De követnie még nehezőre esett. *Elméje* már megvilágosodott, de *akarata* még láncon állt. Világosan tudta azt, hogy a valódi keresztyénnek nem elég ismernie az igazságot, hanem meg is kell *valósítania*. Ez pedig nem lehetséges másként, csak Istennek szentelt, *tiszta* étellel. De hiába törekedett régi, megrögzött, szennyes életmódjával szakítani: újra, meg újra visszaesett. Nehéz volt új életet kezdenie, hiszen ekkor már elmúlt 30 éves. Ez nagyon fáj neki. Szégyen mardosta a lelkét. Gyötrődve, sírva könyörgött Istenhez, hogy szabadítsa meg lelkét a bilincsekből, amelyet önmaga rakott magára. szívéből óhajtott volna követni Antalnak és a többi szerzetesnek a példáját — *épen ebben az időtájban hallott ezeknek csodálatos dolgairól* — de tehetetlennek érezte magát. Végre belátta, hogy hiába erőlködik. Nem tudott egyebet tenni: egy napon teljesen megtört és megalázott szívvel, zokogva borult le Isten előtt s teljes megadás-sal bízta rá magát az ő kegyelmére.

És ekkor megszabadult. Mert ekkor tűnt el szívéből teljesen a régi önző, gögös, magabízó ember, hogy helyette Isten legyen ott úrrá. Egyszerre csodálatos erőt érzett magában. Amire azelőtt képtelen volt: Isten parancsolatainak teljesítését, Krisztus követését most könnyűnek és édesnek találta. Nem került többé küzdelmébe bűnös életmódjával szakítani. Sietve hagyta ott tanári állását, könnyű szívvel fordított hátat becsvágyó álmainak. Egy pár hasonló gon-golkozásu barátjával elvonult a magányba, hogy ott szabadabban; önthesse ki hálás, megalázkodott, boldog lelkét Istene előtt. Mon-nica örömkönyveket sírt: íme, hát beteljesült az az Istentől küldött jóslat. Ekkor már nagy beteg volt a sokat szenvedett szegény özvegy, de szinte repeső szívvel várta halálát, mert — mint fiának mondotta — többé már semmit se-m vár Istentől, mióta ezt a legnagyobb örömet megadta neki Isten. Meg is halt nemsokára és-bánatos fia úgy érezte, hogy az ilyen boldog halottat nem szabad megsiratni.

szívében megtisztulva és, megnyugodva, hitében megerősödve új életet kezdett most Ágoston. Pap lett belőle, később nagytekintélyű püspök északi Afrikának *Hippó* nevű városában. Nagy eszét, hatalmas tudományát, ragyogó tollát most már egészen Krisztusnak és az ő egyházának szolgálatába állította. Rengeteg irodalmi művet írt. Valamennyi között a legszebbek *Vallo-másai*, Ebben — olyan formában, mintha Istennel beszélgetne — bűnös ifjúságának és csodálatos megértésének a történetét írta meg. Itt mondja, mindjárt a lelegején, e gyönyörű és örökigaz szavakat:

„*Te, Istenünk, úgy teremtettél bennünket, hogy mi szüntelenül csak Tehozzád vágyunk. És a mi szívünk nem is nyugszik meg, míg csak Tebenned el nem pihen.*”

Hűséges tanúja maradt mindvégig annak, amit annyi gyöt-rődés után olyan boldogan tapasztalt meg: a mindenható kegye-lemnek. Szóval és tollal keményen hadakozott az olyan felszínes-

lelkű keresztyének ellen, akik azt hitték és hirdették, hogy az ember a maga erején is üdvözülhet. Az aszkéta-életet nagyra becsülte, maga is gyakorolta, de tudta, hogy az erőt arra is csak az Isten adja. Az egész keresztyén világ nagy tisztelettel figyelt a szavára. De sajnos, akkor még csak nagyon kevés hozzá hasonló lélek volt, aki teljesen megértette. Csak késő századok múlva ismerték föl a keresztyének, milyen igazán tanított Ágoston a kegyelemről.

Harcolt Ágoston a pogányokkal is. Akkor még nagyon sokan voltak ilyenek a düledező római birodalomban. Sok volt közöttük a művelt, nemeslelkű ember is. Ezeknek nagyon fájt hazájuk romlása és ezt annak tulajdonították, hogy a császár és a nép többsége nem a régi isteneket tiszteli már. Ágoston nagy erővel szállt ellenük síkra. Egy nagyszerű könyvében kimutatta, hogy csak az igazi keresztyén ország a maradandó, Rómát pedig ép azért sújtják azok a szörnyű csapások, mert későn lett keresztyénné és még most, sem eléggé az.

De Ágostonnak nem volt elég az, hogy külső ellenfeleitől megvédte az egyházat. Bent, magában az egyházban is talált ellenséget és ezzel is megkezdte a harcot. Ilyen belső ellenségnek látták akkor mindazokat, akik a keresztyén hitnek, vagy a keresztyén életnek valami fontos kérdéséről nem úgy gondolkodtak, ahogyan azt az egyház vezetői, a püspökök, a zsinatokon megállapították. Nagyon sokan voltak ilyenek. Egyrészt csakugyan nem is volt a keresztyén egyházba való, olyan távol állott a gondolkozásuk az evangéliumtól és az életük Krisztustól. De a püspökök, túlságos buzgalmukban, nem elégedtek meg avval, hogy az *ilyeneket* kirekesztették az egyházból. Sok volt ekkor már közöttük a hatalmaskodó, önhitt, korlátolt eszű főpap. Ezek mindenkit az egyház ellenségének akartak bélyegezni, akinek a gondolkozása csak egy hajszálnyit is eltért az övékétől, vagy aki nem engedelmeskedett vakon nekik. Az ilyeneket *eretneknek* (heretikus = pártütő), meg *szkizmatikusoknak* (elszakadó, rossz, magyar szóval „szakadár”) bélyegezték és átokkal sújtották, pedig nagyon sokszor jobb emberek, igazabb, a Szentírást jobban értő keresztyének voltak ezek náluknál. Így például akadtak püspökök, akik magát a nagy Origenest is eretneknek nyilvánították halála után, nekik nem tetsző tanításai miatt. Sok civódás volt abban az időben eretnekségek meg a szakadások miatt, úgy a Kelet, mint a Nyugat keresztyén egyházaiban. E civódások közben a papok nagyon gyakran megfélemedtek arról, hogy a keresztyén ember első dolga embertársaival szemben, mégis csak a szeretet. És sajnos, erről az egyről még a nagy Ágoston is elfeledkezett. Ő neki is volt dolga szkizmatikusokkal. Először szép szóval próbálta őket az egyházi rend iránt való engedelmességre bírni. De így nem sokra ment és elvesztette türelmét. Megkérte a császárt, kényszerítse őket az engedelmességre erőszakkal. A császár ezt meg is tette s a szegény szkizmatikusokat alaposan megnyomorgatta.

Hogy szánhatta el magát ilyesmire Ágoston? úgy, hogy valósággal szenvedélyes szeretettel és tisztelettel csüngött egyházán és azt hitte, aki ez egyház rendjének, törvényeinek, eljárásainak nem engedelmeskedik, az már nem is igazi keresztyén és nem üdvözülhet. Ezért keresztyéni kötelességnek gondolta, hogy a makacs engedetleneket erőszakkal is az egyházba tereljék s üdvösségüket így még akarataik ellenére is biztosítsák.

Ebben nagyot tévedt. Hiszen ő maga tapasztalta és tanította legjobban, hogy az isteni kegyelem mindenható. Aki tehát *kényserítteni* akar valakit a hitre és erőnek erejével engedelmességre szorítani az egyház iránt az az Isten munkájába kontárkodik bele. A hit Istennek kegyelmi ajándéka.

Ágoston ezt a botlást nem hatalomvágyból, vagy tudatlanságból követte el, hanem nagy, lángoló szeretetből egyháza iránt. De mégis ártott vele. Nem ő volt ugyan a keresztyén egyházban az első, aki így gondolkozott és így cselekedett. De az ő példaadása, mint hires, nagy emberé, sokkal ragadósabb volt, mint másoké. Az utókor ezt a tévedését sokkal jobban megtanulta tőle, mint igazságait. Szokássá, majd törvénné lett a keresztyén egyházban az eltérő gondolkozásnak fegyveres üldözése. Sok jó keresztyén atyái vér omlott ki emiatt. És maga az egyház mindjobban elvesztette Krisztus szeretet-országához való hasonlóságát.

De ebben már nem annyira Ágoston volt a hibás, mint inkább az utána élt keresztyének. Ezek hit dolgában nem értek föl vele, tehát erőszakosságban akartak túltenni rajta. Pedig bár inkább hitét követték volna! Akik tőle, az ő írásaiból *hinni* tanultak: azokat ő még több mint ezer év múlva is elvezette a Krisztushoz. Megmutatta nekik az utat a bűntől való szabadságra, az Isten kegyelmes kezének a megragadására. Még ma is olyan frissen, elevenen szól ő könyveiben az igaz keresztyén emberhez, mintha csak testvére és kortársa volna. Megtérése után tiszta, szent életet élt még szinte egy félszázadig. Milyen hálás volt Isten iránt, hogy ennyi időt adott neki jóvátenni ifjúsága tévedéseit. Halála pedig olyan volt, mint a jó pásztoré. Feltett nyája, hivei közül ragadta el egy pusztító ragály a 76 éves aggot a barbárok-tól ostromolt városban (430.). Halálos ágyán bűnbánati zsoltárokat olvasgatott, amelyek, egy fali táblára írva, ott függtek az ágya fölött.

V.

A pápaság.

Nyugati Európában a nagy római császárság hatalmát az V. század végéig teljesen összetörték a mindenfelől előrontó barbárok. Azután már csak Keleten, Konstantinápolyban volt császár. Ez ugyan ezután is „római” császárnak nevezte magát és szeretett volna Nyugaton tovább is parancsolni. De ebben csak ritkán

volt módja. Az igazi urak Rómában és Itáliában most már a hódító germán népek királyai voltak. Ezeknek az uralma alatt a régi, művelt, keresztyén lakosságnak rossz dolga volt. A hódítók új törvényeket, új szokásokat hoztak be. A régi törvények, a régi rend megvédelmezésére nem volt elég erő. Teljesen elárvult és szétzúllott volna a birodalom régi polgársága, ha nem akadt volna egy hűséges védelmezője: *az egyház*. Az ő hatalma *lelki* hatalom volt s ezért a hódítók nem bírtak rajta fegyvereikkel erőt venni. Azt már említettük, hogy a szerzetesek mennyi jót tettek keresztyén lelkük erejével ebben a világfelfordulásban. De ők csak egyes elszórt pontokon működhettek. Az egész egyházat, az egész keresztyénséget nem a szerzetesség tartotta össze és védelmezte, hanem *a pápaság*.

Hogyan lett ez a pápaság?

Ez az ősrégi szó: *papa* — amiből a magyar Római püspök — ros *pápa* lett — atyát jelent. A gyermekek ma is Péter utódja, sokszor szólítják így az atyjukat. A keresztyén hívők jnár nagyon korán kezdték így nevezgetni a papjaikat. (Maga a „pap” szó is ebből lett tulajdonképen.) Eleinte minden idősebb, tisztos, bölcs, atyai lelkű keresztyén papnak megadták a pápa nevet. Később, mikor a püspökök hatalma megnövekedett, ők a tekintélyüket azzal is emelni akarták, hogy ezt a címet a maguk számára foglalták le. De a püspökök sem maradtak sokáig mind egyenlők. Az egyház már igen nagy volt s püspökeinek a száma is annyira megszorodott, hogy órájuk is fel kellett ügyelni valakinek. Több ilyen *főpüspök* volt. De ezek felett meg ott állt a császár, aki kényekedve szerint parancsolt az egyházzal és a püspökökkel, nemcsak azt rendelte el, hogyan kell az egyházat vezetni, kormányozni, hanem még azt is ő szabta meg, hogy mit kell a keresztyéneknek *hinniök*. De Nyugaton ez nem sokáig volt lehetséges. Ott már ebben az időben nem az erejét és hatalmát vesztett császárra hallgatott az egyház, hanem a római főpüspökre.

Miért épen a rómaiakra? Azért, mert Róma még azokban a szomorú időkben is a világ közepe volt. Aki onnan beszélt és parancsolt, annak a szavát az egész világ, legalább is az egész Nyugat meghallotta és követte. A római keresztyén gyülekezet meg épen különös becsületben állott az egész világ keresztyénéi előtt. Hiszen ennek a tagjai szenvedtek Nyugaton — Nero alatt — legelőször vértanúságot a Krisztusért. Itt halt vértanúhalált az apostolok feje: *Péter* és a legnagyobb apostol: *Pál*. Sőt a hagyomány azt is beszélte, hogy ennek a római gyülekezetnek *első püspöke* sem volt más, mint maga *Péter apostol*, egy teljes negyedszázadon keresztül. Mi igaz ebből, mi nem: ma már bajosan lehetne eldönteni? De a római püspökök ezt a hagyományt teljes igazságnak hitték. És ahogyan Péter az apostolok feje volt: ők, az utódai, úgy akartak fejők lenni valamennyi többi püspöknek és az egész egyháznak. A császárral, meg a keleti főpüspökökkel (akiknek *pátriárka* volt a tiszteleti címök) sokszor meg is gyűlt a

bajuk emiatt. De Nyugaton a nép annál inkább tisztelte őket és a többi püspök is rendszerint hallgatott rájuk. Ezt a legtöbbször meg is érdemelték a római főpüspökök. Olyan bölcsen vezették az egyházat, úgy össze tudták tartani a keresztyén népet, s a bárbar hódítókkal szemben olyan bátran meg tudták védelmezni a nép életét és javait, hogy még a császárok sem teheték volna különkülön. Ami jó és szép a régi világból megmaradt: törvény, rend, műveltség — azt nekik és az ő vezetésük alatt álló püspököknek és szerzeteseknek lehetett köszönni. Igazi atyái lettek a keresztyén népnek. Ez azután hálából egyedül őket tüntette ki a *pápa* névvel. Még a hódítók is félték ezektől a pápáktól és megbecsülték őket, mert érezték, hogy nagy hatalom van a kezükben. Az ötödik században volt egy nagy pápa, *Leó* (ezen a néven az első), aki még „az Isten ostora”, Attila előtt is meg mert állani, amikor az (452-ben) Róma városát fenyegette. Bátran elébe ment a félelmes nagyúrnak s nyugodt megjelenésének, ékesszóló rábeszélésének nagy része volt abban, hogy a nagy hún király elvonult a féltett „örök város” alól. Leó és utódai sokszor védelmezték így meg az egész nyugati keresztyénség szemefényét: Rómát; szép szóval, amíg ment, de ha másképp nem lehetett, még hadvezérnek is fölcaptak és sereget gyűjtöttek a betörő hódítók ellen. Így a római pápák valóságos hősök és királyok lettek. Sok volt ugyan már ekkor köztük, aki csak a maga hatalmát, hasznát és dicsőségét kereste és egyáltalában nem érdemelte meg, hogy a Péter utódjának tekintsék. De a legnagyobbak Krisztus alázatos szolgálóinak érezték magukat s amit tettek, ő érte tették, nem pedig azért, hogy az embereknek tessenek s a maguk hatalmát növeljék.

Gergely, a szolgáló szolgálja.

*A legnagyobb pápa ezekben az időkben Gergely volt (e néven az, első). Az ő életében is beteljesedett az, ami az Ágostonéban — nem hiába szerette Gergely annyira olvasni Ágostont — hogy az ember sorsát nem saját akarata, hanem az Isten kegyelme intézi. Nagyon előkelő és nagyon kegyes keresztyén római családnak volt a sarja. Ő maga, szorgalmával és tehetségével, már ifjan annyira kitüntette magát, hogy még alig 30 éves korában Róma város kormányzójává tették. De ez a nagy hivatal nem *iette* boldoggá. úgy érezte, elvonja Istentől, a világ rabjává teszi. Pedig neki a legfőbb életcélja az lett volna, hogy Istent zavartalanul szolgálhassa. Sokáig küzdött magával, de jüvégre döntött. Fényes állását otthagya s követve szentéletű anyjának és nőtestvéreinek példáját, kolostorba lépett. szívéből lelkesedett a szerzetes életért. Atyjától örökölt nagy vagyonát is kolostorok építésére és föntartására fordította. Nem is volt egyéb életcélja, mint hogy élete fogytáig kolostorban dicsérhesse az-Istent s megtisztult lélekkel mehessen egykor Megváltója elé. De hiába rejtőzött el a világ elől: az utána ment a kolostorba is, mert szüksége volt erre a nagy emberre. Nagyok és kicsinyek egyaránt hozzáfordultak*

tanácsért, segítségért, csak úgy, mint egykor városkormányzó korában. És ő mindenkinek lett valami jó szolgálatot. Mindenkinek kedvezett, csak saját magának nem: sanyargatta testét, napokon át böjtölt, sokszor az egészsége rovására is.

Ekkor meghalt a római pápa. Róma népe elvesztette a maga igazi fejét, pedig anélkül is elég nagy bajban volt. Árvíz, éhínség, ragály egyszerre dúlt a nagy városban, a kapukat pedig a Longobárd ellenség döngette. Csak egy ember tudott itt segíteni: az egyszerű szerzetes, Gergely. Főurak, papok és nép egy szívvel lélekkel őt tették meg pápának (590-ben). De Gergely semmiképpen nem akarta elfogadni ezt a nagy tisztességet. Mikor hírért vette, hogy őt akarják pápának, megszökött a kolostorból s napokig; a hegyekben bujdokolt. úgy kellett erőszakkal hazahozni és beültetni a pápai székre, ahol még ő előtte soha sem ült szerzetes. Végre is belátta Gergely, hogy ez a dolog az Isten akarata s beletörődött. De a pápai hatalom birtokában sem akart más lenni, mint ami szerzetes korában volt: szolga, „*Isten szolgáinak szolgálója*”, ahogyan magát nevezte. Azonnal népe, megmentésére sietett. Az ostromlókat szép szóval, pénzzel, vagy fegyverrel eltávolította a falak alól. A római püspökségnek már ekkor — ajándékokból, kegyes hagyományokból — hatalmas földbirtokai voltak. Most az egykori Szerzetesből ügyes gazda lett, csak hogy megkészserezhesse ezeknek a birtokoknak a termését és a jövedelmét. Ezzel aztán megszüntette az éhínséget és a nyomort. Kórházakat építtetett és sikeresen fölvette a harcot a dúló ragállyal. A betegeknek, elhagyottaknak mindennap hat szekérral vitette házukhoz az élelmet. Árvákat gondozott, foglyokat váltott ki, rabszolgákat szabadított fel. S mindezt az áldást hozó tevékenységét nemcsak Róma városára, de egész Itáliára kiterjesztette. Csak egy embernek nem juttatott soha semmit a pápai birtokok nagy jövedelméből: saját magának. Ő maga tovább is szigorú, szerzetesi életmódot folytatott. Rideg cellájára, ahol szüntelenül dolgozott és imádkozott, nagy szeretettel nézett népe s mély tisztelettel az egész nyugati Európa. Csak tizennégy évig volt pápa, de e tizennégy év alatt mérhetetlenül emelkedett a római pápaság hatalma és tekintélye. A ködös Britániától a forró Afrikáig mindenütt hódolattal emlegették a keresztyének „Péter utódját”. Ez Gergelynek volt köszönhető. A történelem ezért méltán nevezte el „Nagy” Gergelynek. Ha ő nem lett volna, s ha elődei és utódai, püspöktársai, papjai és szerzetesei között nem lettek volna Krisztusnak hozzá hasonló igazi szolgálói: az idegen hódítók nagyon hamar elbántak volna a keresztyén egyházzal. Így pedig meghódoltak neki. Hogyan: ezt is mindjárt elmesélem.

Bonifácus. Az új missziók.

A római birodalmat előzőnlő idegen népek nagyon hamar megismerkedtek a keresztyénséggel. Az egyik leghatalmasabb hódító törzsnek, a *góthnak* a nyelvére például már az Ágoston születése idejében lefordították a Szentírást. De ezeknek a félelmes harcias népeknek a keresztyénségében egyelőre nem volt sok köszönet. A nagy tömegük rendszerint nem is tudta, miért lesz keresztyénné. Királyaik terelték őket erővel a keresztvíz alá. Azok pedig a legtöbbször szintén nem meggyőződésből lettek keresztyénekké, csak okosságból, vagy babonáságból. Azt hitték, majd az új isten jobban megsegíti őket harcaikban, mint a régi. Aztán számítottak arra is, hogy a birodalom régi lakossága szívesebben hódol meg keresztyén hódítónak, mint pogánynak s a császárokkal is jobb szomszédságot tarthatnak, ha egy lesz a hitük. De a szívükben pogányok maradtak úgy a vezetőik, mint maga a nép. Igaz, hogy nem voltak annyira romlott erkölcsűek, mint a görögök, meg a rómaiak. De kegyetlenségüket Krisztus tanítása és példája nem nagyon mérsékelte. Krisztust nem is nézték igazán megváltójuknak, hanem csak valami hatalmas új hadistennek, akitől az ellenség jobban fél, mint a régitől. *Valóban* keresztyénekké ezeket a pogány népeket csak egy hősi, szent önfeláldozó térítő, tanító munka és példaadás tehette. Ezt apostoli lelkű nagy szerzetesek végezték. Közöltük az egyik legnagyobb volt *Bonifácus*.

Bonifácus *angolszász* ember volt. Hogy az ő történetét megérthessük, előbb az angolszászokról és a keltákról kell néhány szót szólnunk.

Ez az angolszász germán néptörzs volt az, amelyik a mai Nagy-Britannia őslakóit, a római műveltségű és keresztyén vallású keltákat leigázta. A hódítók eleinte tudni sem akartak a keresztyén vallásról. Sokkal nagyobb gyűlölet volt köztük és a meghódítottak között, hogysen amazok emezeknek a vallását megkedvelheték volna. Meg aztán ezek a kelta törzsek — különösen az írek meg a skótok — nagyon komolyan is vették a keresztyénséget: akkor talán ők voltak a világ legkomolyabb keresztyénéi. Ők tudták azt, hogy a keresztyénség nem valami új babonáság, hanem bűnbánat és új élet. Szerzeteseiktől, akiket nagyon szerettek, megtanulták a szigorú, tiszta, jóttevő életet. Műveltség, tudomány dolgában is igen előre voltak, amit szintén a derék szerzeteseknek köszönhetek. Sokan közöttük annyira lángoltak a Krisztusért, hogy elhagyták hazájukat és átkeltek a kontinensre, hogy az ottani pogány, vagy csak félig keresztyén népeket is megtérésre és új életre buzdítsák. Nem egy ilyen apostol nagy szenvedésekkel vagy épen életével fizette meg bátorságát ezekben az úgynevezett *missziói* — vagyis küldetési — utakban. A tisztább keresztyénség először

ezeknek a haláltmegvető nagy kelta szerzetes-apostolok magvetése nyomán indult virágzásnak Európa új népei között.

Csak saját hazájukban, a hódító angol-szászokkal nem tudtak elérni semmit. De a nagy Gergely pápa sasszeme idáig is ellátott. És az angol-szászok megtérítését, ezt a hozzá méltó nagy és szép feladatot, ő vette a kezébe. Elszánt és nagyhitű szerzeteseket küldött Rómából, hogy hirdessék nekik az evangéliumot, ha kell életük árán is. És ezek a kiküldöttek olyan bölcsességgel és akkora sikerrel működtek, hogy lassanként valamennyi angol-szász fejedelem elfogadta a keresztyén vallást s persze utánuk a népük is. És egy idő múlva már az angol-szászok is vetekedtek kegyesség és műveltség dolgában a keltákkal.

Bonifácius is egy nagyon kegyes előkelő angol-szász családnak volt a gyermeke. Tulajdonképen anyanyelvén *Vinfritnek* hívták, csak később kapta a Bonifácius nevet, ami latin szó és magyarul annyit tesz, hogy jó hírt mondó, evangéliumhirdető. Otthon, atyjafiai körében fényben és pompában, tekintélyben és hatalomban élhetett volna. De őt Nagy Gergelynek, az angol-szászok lelki atyjának példája lelkesítette. Már kora ifjúságában kolostorba lépett tehát és ott tudományával és szent életével egyformán kitűnt. Szép jövő várt reá szülőföldre egyházában. De ő másra érzett ellenállhatatlan vágyat. Követni akarta a korábbi hős britanniai apostolok példáját s a kontinens pogány vagy félpogány népeinek térítésében akarta a Krisztusért elvesztegetni életét. Hadakozni akart ő is, mint szilaj, harcias ősei: csakhogy nem tűzzel-vassal, hanem a lélek tüzevel és kardjával, nem tartományok, hanem lelkek meghódításáért. Hős lelkének legszebb álma az volt — aminek teljesüléséért folyton imádkozott — hogy apostoli munkája közben, mint a katona a csatatéren, vértanúhalállal áldozza fel életét Istenének.

Legszebb férfikorában (a 717-ik esztendőben) kezdte meg a kontinensen térítő működését. Abban az időben Nyugati-és Közép-Európának legnagyobb részét (főképen a mai Francia- és Németországot) a hatalmas frank királyság bírta. A frankok maguk már akkor több mint kétszáz esztendeje keresztyének voltak, de a rokon népek közül, amelyeket; leigáztak és hatalmuk alá vetettek, még a legtöbb pogány volt. És a frankok keresztyénségében is sok volt még a hiányosság. Uralkodó családjuk rettentően erkölcstelen volt s rossz példaadásával rontotta az egész népet. Királyaik nem törődtek a kormányzással s egészen a helytartóikra bízták azt. A püspökeik ott lebzseltek a királyi, meg a főúri udvarokban; hadakoztak, vadásztak, dorbézoltak, nemcsak semmi papi, de semmi keresztyéni sem volt az életükben. Az egyházban tulajdonképen nem is ők parancsoltak, hanem a királyi helytartók, meg a nagyurak. De ezek is ritkán rendelték okos és jó dolgot; ehhez nemcsak a hitük és a bölcsességük, de még a kellő műveltségük s hiányzott. *Ilyen* keresztyén néptől eltanulni a vallását bizony nem nagy kedvük lehetett a pogányoknak. Nagy szükség volt

tehát olyan valakire, aki a pogányokat megtérítse, de ugyanakkor a keresztyének közt is rendet csináljon.

Ez a valaki a rettenthetetlen és fáradhatatlan Bonifácus volt. Ha ő nem lép vala fel, veszendőbe ment volna a kontinensen elődeinek, a derék kelta misszionáriusoknak vérrel öntözött munkája. A mai Németalföldről a mai Bajorországig, Hesszenig, Türingiáig bejárta a frank birodalom egész területét. Keresve kereste a legveszedelmesebb pontokat, a legdühösebb pogány törzseket. Csodálatos bátorsága megrendítette a vad harcosok kemény szívét. Értetni nem is igen értették, mit prédikál: de látták, hogy szembe mer velük nézni, anélkül, hogy fegyver volna az oldalán és a szemében félelmes, földöntúli tűz lobog. Azt is látták, hogy tisztán és alázatosan él — nem úgy, mint ők, vagy mint a frank püspökök — s minden betegnek, szenvedőnek, nyomorultnak kész szívvel siet a segítségére. Ebből megéreztek, hogy a Bonifácus istene valami igen hatalmas és jó úr lehet. Különösen akkor döbrentek meg az ő nagy lelki hatalmától, mikor kivágta az ő istenük szent tölgyfáját. Ez a terebélyes, óriás tölgy a mai Heszzen földjén volt. A pogányok babonás félelemmel vették körül: azt hitték, hogy az ő mennydörgő-villámló hadistenük kedvenc lakóhelye az az örökké susogó lombú fa s a vakmerőt, aki hozzányúl, az isten rögtön lesújtja villámaival. Bonifácus, hogy megtörje e babona hatalmát, nagy, haragos, fenyegetőző pogány tömeg jelenlétében egymaga döntötte ki a fát. A pogányok álmélkodva és megrettenve látták, hogy a keresztyén isten papját semmi bántódás nem éri e szörnyű vakmerőségért. Ez a keserű csalódás megtörte őket: megingott a hitük régi istenükben és tömegesen keresztkedtek meg. A szent fából pedig keresztyén kápolnát ácsoltatott Bonifácus.

Igazi, nagy hős volt Krisztusnak ez a félelmet nem ismerő vitéze. De nemcsak a térítésben volt nagy, hanem a rendcsinálásban is. Ezt Rómában, a pápától tanulta meg. Törhetetlen hive volt a pápaságnak. Ezt a hűségét még hazulról, Angliából hozta magával, ahol a hatalmas és bölcs Nagy Gergely lelke, emléke élt. Szentül meg volt győződve, hogy csak az az igaz keresztyénség, amit Rómából hirdetnek és Rómából terjesztenek. Azt hitte, hogy az az egyház, amelyikben nem a pápa parancsol, nem is igazi egyház, mert nem engedelmeskedik Péter apostol utódjának. Ahol csak járt, térített, prédikált, mindenütt arra törekedett, hogy az ottani új keresztyének rendtartása, istentisztelete, hite egy hajszálnyira se különbözzék a római, pápai formáktól és szabályoktól. A frank püspököknek és királyoknak nem is tetszett ez a dolog. Látszólag támogatták és tisztelték Bonifáciust, de a háta mögött gáncsot vetettek neki. Pedig a földalapon ő neki volt igaz: az akkori romlott frank egyházat csak a szigorú, római renddel és példaadással lehetett megújítani és csak ez a rend és példaadás lehetett foganatos az újonnan megtért germán népek között is. A római pápa messziről is okosabban és tisztessége-

rebben tudta igazgatni ezeket az új egyházakat, mint a sok tehetetlen király, erőszakos helytartó és haszontalan püspök. Csak abban nem volt Bonifáciusnak igaza, amikor olyan vak engedelmességet követelt minden keresztyén hívőtől a pápa iránt, mintha az a gyarló ember maga volna- Krisztus. Ebből nagyon sok baj is lett később a keresztyén egyházban.

De ezt Bonifácius még nem látta előre és nem is érte meg. ó boldog volt, hogy a pogányok tízezreit elvezethette a Krisztushoz s őket is, meg a már régebben keresztyén népeket is megtaníthatta a római pápa iránt való tiszteletre és engedelmességre. A mai németek őseit nagyrészen az ő, szinte negyven évig tartó, örök emlékezetű missziói munkája nyerte meg a keresztyén hitnek. Ezért megtették az új német egyház érsekének. Most már csak egy vágya volt az aggastyánnak: a vértanúi korona. Ezt is elnyerte. Pihennie kellett volna már, otthon is akadt volna, mint érseknek elég dolga az egyház kormányzásában, de ő, nyolcvan év terhével a vállán, megint csak térítő útra indult, a mai hollandok ősei, a vad frízek közé. Ezek közt már azelőtt is sokszor jártak térítők, — maga Bonifácius is — de nem sokra mentek velük. Nem egynek kellett életével megfizetnie bátorságáért. Most az ősz bajnok még egy próbát akart tenni. Nagy kísérettel utazott le a Rajnán közéjük. Eleinte úgy látszott, lesz foganatja tüzes prédikálásának. De egy reggel megrohanta sátorát egy bős csapat és Bonifácius látta, hogy itt a vég. Kíséretének megtiltotta, hogy, védelmezzék. Az evangéliummal kezében ment a pogányok elé. És a Jézus szavaival ajkán halt meg dühös csapásaik alatt: *„Ne féljete azoktól, akik a testet megölik a lelket pedig meg nem ölhetik!”* (Máté Or. 28.)

VII.

Nagy Károly.

Bonifáciusnak és társainak önfeláldozó munkája nagyban növelte a pápa tekintélyét. De „Péter utódai” nem voltak mindig egyformán méltók erre a tekintélyre. Sokszor elfelejtették, hogy nagy hatalmukat lelki erőknél köszönik s nyers erőszakkal akarták azt fenntartani és növelni. Azt szerették volna, hogy nekik minden keresztyén szót fogadjon, de ők maguk meg akárháyszor nem engedelmeskedtek Istennek. Elkapta őket a hatalom és a gazdagság. Bűnös módon éltek. Még hazugsághoz, hamisításhoz sem áttalották olykor folyamodni, hogy követeléseiknek nagyobb súlyt adjanak. Ilyen kezekben veszendőbe ment volna a nagy, hős térítő munkájának minden gyümölcse. De amikor rossz pápák következtek: akkor meg a frank birodalom trónjára kerültek jó és igazán keresztyén királyok. Ezek aztán mindazt megtették a keresz-

tyén népért és egyházért, amit a pápák ez idő szerint, nem voltak képesek megtenni: oltalmazták és erősítették, erkölceit tisztították,, műveltségét emelték. E királyok között legnagyobb volt *Nagy Károly*.

Károly kezdetben csak a frank birodalom egy részén uralkodott. De nagy bölcsessége és hatalmas, hódító erélye egyre több országot szerzett neki. Utoljára majdnem akkora lett a birodalma, mint a régi, nyugati császároké: a Pyrenaeusoktól a nagy magyar Alföldig, Rómától az Északi és a Keleti tenger partjáig ő parancsolt Európában. Ezért — épen a 800-ik esztendő karácsonyán, Rómában — föl is vette a római császári címet és a pápával császári koronát tétetett a fejére. Az egész világon ő volt akkor a leghatalmasabb uralkodó. A keleti császárok irigyelték. Volt is okuk rá, mert az Ő birodalmukból egy század óta nagyon sokat elragadtak már Mohamed próféta harcias követői, az arabok. De Károlytól ezek is félek. Még Harun al-Rasid (magyarul: az igazságos Áron), az ezeregyj meséiből ismeretes nagy és bölcs bagdadi arab kalifa is kereste a Károly barátságát s ajándékokkal kedveskedett neki. Olyan nagy volt a hatalma, hire s még — miután meghalt — az emlékezete is, hogy a szlávok s később a magyarok még az uralkodóikat is az ő nevéől (Károly-kral-király) nevezték el.

De Károly császár nemcsak azért érdemelte meg az utókorától a „Nagy” nevet, mert a hatalma volt nagy. Ő az igazi nagyságot nem a hatalomban, hanem a műveltségben kereste. Nagyon buzgó keresztyén volt. A meghódított népekkel mindenütt felvettette a keresztyén hitet és nagyon bőkezűen támogatta az egyházat, papokat, szerzeteseket. De azt tartotta, hogy Istent nem elég fényes templomokkal, zsolozsmákkal, testsanyargatásokkal dicsérni, hanem méltó és szükséges módja Isten dicsőítésének a tudás és a műveltség is. Azért nagyon vigyázott, hogy a papoknak ne csak tekintélyük és vagyonuk legyen, hanem tudományuk is. Utálta és üldözte az üresfejű hatalmaskodót. Csak olyanokat tartott érdemeseknek a vezető polcra, akik műveltségben is kiváltak. S a legjobb példát ő maga adta erre. Udvarába gyűjtötte korának leghíresebb tudósait. Ezek egymásután írták a szép könyveket s buzgón tanították az előkelő ifjúságot. De a legszorgalmasabb tanítványuk maga a nagy császár volt. Ő nem restelte bevallani, hogy ifjú korában nagyon hézagos nevelést kapott. Akkor még inkább harcossnak nevelték a nagy urakat. Ritkaság volt az olyan király, vagy főúr, aki jól tudott olvasni, még ritkább az olyan, aki még írni is tudott. Károlyt sem tanították meg írni, a magasabb tudományokban pedig teljesen járatlan volt, mikor trónra került. De ő vasszorgalommal igyekezett pótolni a hiányokat, amikor csak háborúitól és egyéb fejedelmi gondjaitól ráért. Meglett korában megtanult latinul, görögül, megtanult tudósaitól minden, akkor ismeretes tudományt, a nyelvtantól a csillagászatig. Kedvenc írója volt Ágoston: ennek a pogányok ellen írt nagy

munkáját különösen szerette. Csak egy ment neki szörnyen nehezen: az írás mestersége. Pedig ebben is olyan szorgalmas volt, hogy még a párnája alatt is tartott táblát és Íróvesszőt s mikor csak ideje volt, buzgón rajzolgatta a nagy ákombákom betűket. De kardhoz, kelevészhez szokott keze nehezen állott már a betűvetésre. Eleget sajnálkozott is ezen.

Károly szép példaadására s erélyes intézkedéseire egész óriás birodalmában fellendült a műveltség. Az új népek igyekeztek, hogy evvel is, ne csak fegyveres erejükkel, méltó örökösei legyenek a régi római birodalomnak. Ebben az igyekezetben az egyház volt a vezérük, magát az egyházat pedig a császár irányította a műveltség és a tudományok útján. A nagy császár mellett maguknak a pápáknak sem volt sok szavuk. Sokkal többet köszönhettek azok Károlynak, hogysem nélküle vagy épen ellene mertek volna cselekedni valamit. Megszabadította őket ellenségeiktől, megerősítette hatalmukat, növelte gazdagságukat, de aztán meg is követelte tőlük, hogy uruknak és parancsolójuknak őt ismerjék el. Még a vallás, a hit dolgában is övé volt a döntő szó. És ez jó is volt, mert ez az igaz keresztyén hitű, de amellet művelt és okos ember nagyon sok babonaság ellen hathatósan fel tudta emelni a szavát. Ilyen, akkor már nagyon elterjedt babonaság volt a keresztyének között az, hogy Krisztusnak, Szűz Máriának, az apostoloknak, a vértanúknak, a szenteknek a *képeit* valóságos isteni tiszteletben részesítették. Ez sem volt egyéb, mint a pogányságba való visszaesés. A durva lelkek és a kemény szívek ezrei nem érezték közel magukhoz másképp a mennyországot, csak úgy, hogyha annak boldog lakóit festett vásznon vagy faragott kőben látták maguk előtt. Sokan annyira mentek ebben, hogy a képekről lekapart festéket az úrvacsorai borba keverték és megitták: azt hitték, ezzel isteni erő hatol beléjük. Különösen a keleti császárságban burjánzott el ez a keresztyéntelen babonaság. Itt a képek tiszteletének pártolói és ellenzői közt évtizedekig folyt a csúnya viszálykodás. Végre zsinatnak kellett eldöntenie a kérdést. Ez Iréné császárnő parancsára kimondotta, hogy a képek tisztelete hozzátartozik a keresztyén hithez s nem tiltotta el, csak, úgy — ahogy, mérsékelte a hozzá fűződő vastag babonaságot. Károly ezt nem tűrhette, ő is összehívott egy zsinatot, amelyik az ő akarata szerint épen ellenkező értelemben határozott, mint a keletiek: nem vetette el ugyan a képek templomi használatát, de keményen eltiltotta azok tiszteletét. Nagyon sok ilyen bölcs, felvilágosodott s amellet igazi keresztyén szellemű intézkedése volt Károlynak. Az akkori pápáktól ilyenek nem teltek volna ki. Ők ebben inkább a keletiekkel értettek egyet s Károly után mégis csak meggyökerezették a képek tiszteletét Nyugaton is.

Károly aggastyán volt már, mikor meghalt (814.), közel félszázados uralkodás után. Utódai nem voltak méltók hozzá s emiatt halála után csakhamar nagy zavarok ütöttek ki a birodalomban: több részre szakadt az (ezekből lett a mai Francia- és Németor-

szág) és egysége soha többé nem állt helyre. De a keresztyén művelődés kincseit, amelyeket főképp Károlynak köszönhetnek, e birodalom minden népe megőrizte és gyarapította. Még a magyarok első királya, Szent István is Nagy Károlyt vette — kétszáz esztendő múlva — például, amikor országába behozta a keresztyén hitet és műveltséget. Emléke oly dicső volt és példája oly nagy, hogy az utána következő királyok századokon át nem ismertek szebb célt, mint őt utánozni, az ő hatalmát, világbirodalmát feltámasztani. Talán el tudták volna érni ezt, ha egy nagy ellenfélre nem találnak — a pápaságban.

VIII.

VII. Gergely.

Miért voltak a pápák annyira ellenségei a császárságnak és a császárok a pápaságnak? Ezt a legjobban megmagyarázza nekünk *VII. Gergely* pápa kora és sok nagy küzdelme.

Ez a hatalmas egyházfejedelem nagyon szegény, alacsonyorsu szülők gyermeke volt. Emelkedését csakis tehetségének és vasszorgalmának köszönhette, meg annak, hogy kora ifjúságától kezdve lángolt benne a lelkes szeretet az egyház iránt. Az egyház pedig akkor nagyon is rászorult ilyen lelkes, komoly emberek szeretetére és munkájára. Hosszú időig nagyon mélyre volt sülyedve. A nagy hatalom és gazdagság veszedelmesen megrontotta. A pápai székbe sokszor valóságos cégéres gonosztevők kerültek. És a többi főpapok meg szerzetesek róluk vettek példát; ezek viszont az alsóbb papságot rontották meg példaadásukkal. A püspökök, papok erkölcstelen életet éltek. A kolostorokban sötét tudatlanság, szemérmetlen dobzódás ütött tanyát. Sokáig — majdnem egy századig — nem akadt senki, sem a papok, sem a nagyurak közül, aki hozzá mert volna fogni az egyházban a söpregetéshez. De végre egy pár szigorú, tiszta életű szerzetes összefogott keménykezű hercegekkel és királyokkal. Tisztító munkájuknak lett is eredménye. A keresztyén világ fölriadt tespedtségéből s visszaemlékezett régi szentségére. Újra hasonlóvá szeretett volna lenni az ős gyülekezethez. Akkor volt betelőfélben a keresztyén időszámítás első ezredéve; azt hitték a szórói-szóra vett és félreértett Szentírás alapján (Jelenések 20. 4—6), hogy majd az ezredik év végén eljön a Krisztus Ítéletre. Ez nem történt ugyan meg, de az egyszer fölébredt erkölcsi komolyság nem tűnt el többé a keresztyén világból.

Nagyon komoly, buzgó keresztyén emberek voltak az akkori német királyok is. Ezek vállalkoztak arra, hogy magát a pápaságot is megtisztítják. Fölvették a császári címet és Nagy Károly utódainak tekintették magukat, bár a hatalmuk félakkora sem volt

már, mint az övé. Mint „római” császárok gondoskodtak aztán róla, hogy a pápai székbe jellemes, komoly, buzgó főpapok kerüljenek. Ezért nagy hálaival tartozott nekik a keresztyén egyház. De a baj az volt, hogy ők nemcsak segíteni akartak az egyházon, hanem uralkodni is akartak rajta. Azt akarták, hogy a püspökök is épúgy az ország szolgálói legyenek, mint a katonák vagy a miniszterek. Ezért aztán rendesen nemezt nézték a gazdag főpapi állások betöltésénél, hogy ki kegyesebb és tudósabb, hanem hogy ki ért jobban az államügyekhez és ki tudja jobban forgatni a kardot. Ezzel pedig rossz példát adtak. A többi, kisebb királyok meg fejedelmek egyszerűen áruba bocsátották a főpapi állásokat s annak adták, aki többet adott érte. Így töltötték meg sokszor üreS -kincstárukat, amikor a háborúkra kellett a pénz.

Az új, derék pápák ezt nem nézhették nyugodtan. Szabadnak, függetlennek akarták a Krisztus egyházát, hogy megtisztultan lelki hivatásának élhessen s ne csak mindig a királyok, fejedelmek, nagyurak szekerét tolja. Ebben nekik nagy igazuk volt. Hanem a helyes mértéket ők sem tudták megtartani. Nemcsak azt akarták, hogy önekik és püspökeiknek ne parancsoljon senki fia, se császár, se király, hanem azt is, hogy ők meg *mindenkinek* parancsoljanak, még a császárnak és a királyoknak is. Ez pedig nyilván nagy különbség. Az első *szabadság*, a második *uralom*, *világuralom*. Az elsőhöz jussuk volt mindaddig, amíg tiszta életükkel, bölcs, keresztyéni kormányzásukkal megérdemelték, a másodikhoz ellenben semmiképen nem volt jussuk. Mert a keresztyén ember és a keresztyén egyház csak egyféle módon uralkodhatik a világban: úgy, ha szolgál. De Jézusnak erről a parancsolatáról (olvasd Máté 20. 25—28.) akkor már a legderekből egyházi vezetők is szerettek megfelelkezni. A pápák akkor már koronát viseltek. Tulajdonképen ők akartak az igazi császárok lenni Európában.

Ez a gondolat lelkesítette Gergelyt is. Lángoló egyházszeretével azt hitte, hogy az egyház másképen nem is töltheti be hivatását, csak úgy, hogy ha a világi hatalmasságoknak is diktál. Egyház pedig ő szerinte csak ott van, ahol Péter utódjának engedelmeskednek az emberek. Ő Pétert valósággal a Krisztus rovására tisztelte, pedig Péter, ha apostol volt is, csak ember volt, mégpedig, tudjuk, nagyon gyarló ember. És ezt a tiszteletet Gergely átvitte a „Péter utódaira” is. Ez különben nem is volt csoda, hiszen őt ifjúságától kezdve a pápák pártfogolták, azok emelték egyre magasabb papi állásokra. Le volt hát nekik szívvel-lélekkel kötelezve. Utóbb meghitt bizalmasukká, majd mindenható miniszterükké lett a pápáknak s ő vezette a küzdelmet a császárok ellen, az egyház világhuralmaért. Végül pedig ő maga lett a pápa.

Kicsi, sovány, sápadt, csúnya emberke volt, de lélekben törhetetlen. Rendületlenül meg volt győződve a maga *igazságáról* és folyton emlegette is azt. Pedig ez az igazság nem volt valódi krisztusi igazság, mert erőszakkal és hatalommal kellett kivívni és benttartani. Még legnemesebb szándékait is megrontotta az erő-

szakoskodással. így például be akarta tetőzni elődei művét s alaposan meg akarta tisztítani a pápaság erkölceit. Erre igazán nagy szükség lett volna. Csakhogy Gergely túlságba ment, mert ő ezt a megtisztítást úgy képzelte, hogy minden papra szerzetesi életet parancsolt rá s megtiltotta nekik, hogy családi életet élhessenek. Kimondta, hogy a papoknak ezentúl nem szabad megházasodniuk. A nős, gyermekes papokat — pedig akkor még a legtöbb ilyen volt — durva erőszakkal kényszerítette, hogy vagy a kenyérükről, vagy a családjukról mondjanak le. Ezzel az erőszakos túlzással „Isten szolgáinak szolgája” Isten rendelkezésébe avatkozott bele s a természet törvényét sértette meg. Célját pedig nem érte el, mert a kényszerűségből nőtlen papok még most kezdtek csak igazán erkölcstelen életet élni.

De Gergely ezzel nem törődött, haladt a maga útján tovább. Gyökeresen ki akarta irtani az egyházból a papi állások elkótyavetyélésének rossz szokását is. Ez megint nagyon igazolt, nemes törekvés volt. De Gergely itt is túllőtt a célon. Célját csak úgy gondolta igazán elérhetőnek, ha a föld minden királyát és fejedelmét a maga engedelmes szolgájává teszi. Elsősorban a német királlyal akart elbánni. Akkor a német király — később császár — IV. Henrik volt. Ez nem volt valami szilárd jellemű és tiszta életű ember s mint kormányzó sem volt méltó nagy elődeihez. Gergely tehát annál nagyobb merészséggel lépett föl ellene. Csakhamar keményen összetűztek s akkor Henrik Gergelyt el akarta kergetni a pápai trónról, Gergely viszont Henriket kiátkozta a keresztyén egyházból. De nemcsak ezt tette, hanem — s ebbart már minden mértéken túlment — Henrik ellen föllazította a saját alattvalóit is. Henriknek már a trónját kellett félténie, mert a lázadó német nagyurak azt mondták neki, hogy ha záros határidőn belül — ez az 1076-ik esztendő vége felé történt — ki nem könyörögi a pápától a bűnbocsánatot, más királyt fognak választani. Mit volt mit tennie Henriknek: hogy trónját megtarthassa, megalázta magát és elébbement Gergelynek. Ez akkor már útban volt Rómából Németország felé, hogy szervezze a felkelést gyűlölt ellensége ellen, Henrik Canossa várában talált reá. És akkor a királyok és császárok ivadéka, maga is hatalmas király, szőrcsuhában, hajadonfővel, mezítláb odaállott a vár hideg, havas udvarába a szegény talián paraszt fia elé, hogy oldozza fel az átok alól. Ott kellett ácsorognia sokáig, talán napokig.....(1077. január.)

Gergelyt roppant meglepte ez. Nem volt elkészülve a gögősfiatallal királynak erre a példátlan megalázkodására. Nem is élvezhette nyugodtan diadalát. Nehéz lelki küzdelmet kellett vívnia önmagával. Ha feloldozza a királyt, akkor ez visszanyeri hatalmát Németországban — mert alattvalói csak addig mondták fel neki az engedelmisséget, amíg átok alatt van — és így igazi célját, Henrik hatalmának összetörését, nem éri el. Ha pedig nem oldozza fel a királyt, akkor keresztyéni és papi kötelességét sérti meg, mert hiszen szemmel láthatóan megalázta magát előtte és teljesítette mindazt, amit az egyház a bűnbánó bűnös elé szabott.

Végre is Gergelyben a keresztyén és a pap kerekedett fölébe a mérhetetlenül hatalomvágyó zsarnoknak. Ezért megérdemli tiszteletünket. Feloldozta a királyt, mire ez örömmel ment haza, hol lázadó alattvalói legnagyobb részének rokonszenvét újra visszanyerte. Most aztán első dolga volt sereget gyűjteni és bosszút állani Gergelyen. Gergely tudta jól, hogy ez következik. Érezte, hogy ott, a canossai várudvarban nem ő lett a győztes tulajdonképpen, hanem Henrik király. De azt nem értette meg, hogy ez tulajdonképpen Isten büntetése volt rajta azért, hogy Krisztus szolgálja létére úgy fejébe engedte szállani a hatalmát. Nem tágított és nem békült, pedig Henrik hadai már Rómában, a saját palotájában szorongatták. Végre sikerült kínos helyzetéből megmenekülnie. De Rómába soha többé vissza nem férhetett. És mégsem mondott le az elveiről mindhalálig. Azt mondják utolsó szavai is ezek voltak: *„Szerettem az igazságot és gyűlöltem a hamisságot, ezért halok meg száműzetésben.*

Pedig inkább csak a maga igazságát szerette, mint a Krisztusét. Ez volt a bajuk az utána következő pápáknak is, akik Gergely példáján buzdulva meg-megújuló ádáz harcot folytattak a császárok ellen. Sőt a Gergely utódai még annyit sem hallgattak keresztyén lelkiismeretük szavára, amennyit ő. Ők már nem voltak képesek akkora önmehtagadásra, amekkorát nagy elődjüknél láttunk Canossa várában, őket már a legtöbbször nem is az egyház szeretete s abból fakadó nemes szándékok vezérelték, hanem pusztán a hatalomvágy. Nem az volt már többé a kérdés köztük s a császárok között, ki a különb keresztyén és ki használhat többet a Krisztus egyházának, hanem csak az, hogy *ki az erősebb*. Így, amikor a pápák győztek: a Krisztus vesztt; de nem sokat nyert Krisztus a császárok győzelmeivel sem. A pápák némelyike valóságos világi császár lett, koronákat osztogattak, királyokat kergettek el, a császárságot megalázták, beleszóltak az országok legbensőbb dolgaiba. Krisztus helytartóinak képzeltek magukat már „Péter utódai” s azt akarák, hogy a földön övék legyen minden „ország, hatalom és dicsőség”. De arra már egyik sem emlékezett, mit kötött a szívére Krisztus háromszor is Péternek (János 21. 15 — 17.). Nem azt, hogy „Uralkodjál az én híveimen”, hanem azt, hogy *„legeltesd az én bárányaimat!”*

IX.

Ferenc.

A nagy pápák uralma sok dicsőséget, fényt, hatalmat, gazdagságot hozott a nyugati keresztyén egyháznak. Hívó szavukra a keresztyén országok legjobb vitézei ragadtak fegyvert, hogy a „szentföldet”, Palesztinát kiszabadítsák a mohamedán iga alól.

Ezek a több ízben megújuló nagy hadjáratok voltak az úgynevezett *keresztes hadjáratok*. A legelső az 1096—99. esztendőben volt, a legutolsó 1270-ben. Teljes sikert ugyan egyik sem ért el, de a hős és kegyes lovagok sok nagyszerű haditetteket vittek végbe. Ezzel mind csak az egyház tekintélyét növelték. A keresztyén kard pedig utat vágott Kelet felé a keresztyén kereskedőnek is. A föllandült kereskedésből nagy gazdagság lett nyugati Európában. A gazdag kereskedő polgárok pénzéből is az egyháznak lett legnagyobb haszna, mert ez már akkor nagyon sokféle címen tudta adóztatni a keresztyén népet a maga javára. De ez a gazdagság, utóbb átokká lett a népre is, az egyházra is. A keresztes hadjáratok tiszta lelkesedése csakhamar kihűlt. Az emberek nagyobb vagyoni birtokában, csak annál telhetetlenebbek, önzőbbek, kapzsisbbak lettek. Szakadatlan háborúk dúltak Európában, különösen Itália földjén. Mindenik király, nagyúr, város a másiknak javaira áhítozott, a magáé egyiknek sem volt elég. S ebben a kapzsiságban és háborúzásban az egyház járt elől. A mohó hatalmi- és pénzvágyban senki sem tehetett túl a pápákon. A sok öldöklés, rablás, nyomán végre is rettentő nyomor és erkölcstelenség harapózott el mindenfelé. Ez volt a nagy fény nagy árnya, amit az egyház hiába próbált eltüntetni. Ezért az emberek nagy tömegei bizalmatlanok is lettek iránta. Hovatovább attól kellett félni, hogy éppen legjobb hívei otthagyják az egyházat s így az menthetlenül elsüllyed a fertőben. De ekkor Krisztus napja újra dicsőségesen fölragyogott egy igaz tanítványának, az egyház egy hü gyermekének szívében. Ez volt *Ferenc*.

„Menj, tatarozd
ki házamat...” *Középső Olaszország egyik bájos hegyes-völgyes, madárdalos vidékén, Umbriában van egy kicsi, öreg hegyi város; Assisi. Itt élt a XII. századvégért egy gazdag posztókereskedő, Bernardone Péter. Ez sokat utazgatott Franciaországban; talán a felesége is francia nő volt. Nagyon szerette is a jókedvű, dalos franciákat, pedig egyébként számító, önző ember volt s éppen nem költői lélek. Egyszer megint éppen a franciák közt kalmárkodott s ezalatt született odahaza 1182 körül egy fiacskája. A gyermeket anyja Jánosnak kereszteltette, de a hazatérő apa, francia jó emberei iránt való* tiszteletből *Franciscusnak*, azaz „kicsi franciának” nevezte el. Ebből lett a magyar *Ferenc* név.*

Ferencke jó módban nőtt fel, kényelemhez és kényeztetéshez szokott. Az életet csak a rózsás feléről ismerte. Amúgy is csapongó kedvű, játékos, nótás, táncos fiúcska volt és amikor felserdült, vele egyívású pajtásaival ugyancsak nekilátott a mulatozásnak. Az apja fősvény volt ugyan nagyon, de mint afféle meggazdagodó polgárembernek, hízelgett neki, hogy fia a város legelőkelőbb nemes úrfiainak társaságában léhaskodik s ezért nem sajnálta mulatozásaitól a pénzt. Nem is lehetett aztán a fiúval bírni. Azt hitte, övé a világ. Vitézi kalandokról álmodozott. Lovagi hírt, világraszóló dicsőséget akart szerezni és kétízben is fölcsapott ka-

tonának. De mind a kétszer rosszul járt. Először hadifogságba került, másodszer meg a saját bajtársai csúfolták ki a nagyravágyó polgár-
gyermeket s megalázva és betegen kellett otthagynia a fényes csapatot

Ezt az utóbbi kudarcot nagyon a lelkére vette. Nem ízlert neki többé a tivornyzás. Nemcsak a teste gyöngült, betegeskedett el miatta, de a lelke is megcsömörlött. Magába szállott és semmirevalónak tünt föl előtte egész eddigi élete. Természetől fogva gyöngéd szíve, mély érzése volt. Erezni kezdte, hogy nem az az igazi élet amit ő él, hanem valami egészen más. Addig nem sokat törődött Krisztussal, de most, amikor önmagát annyira megutálta,, nem látott másban segítséget, csak Őbenne. úgy szeretett volna új, tiszta boldog életet kezdeni — hiszen még alig volt 22—23-éves — de nagyon nyomta lelkét bűnei súlya. Fiatal szíve egész forróságával könyörgött Krisztushoz, mutassa meg neki az új élet útját és segítse rá.

S Krisztus meghallgatta imádságát és megérintette szívét.

Egy napon Ferenc rendes szokása szerint szomorúan, töprengve kószált Assisi környékén. Egyszer csak egy szerencsétlen bélpoklossal találkozott. A bélpoklosság (lepra) egy iszonyatos keltő, ragadós, gyógyíthatatlan bőrbaj; Keleten ősidőktől fogva nagyon el van terjedve, de a középkorban Európában is nagyon pusztított. Annak, aki megkapja, az egész testét undorító sebek borítják el s végül valósággal elevenen megrothad. A középkorban még nagyon kezdetleges volt az orvostudomány s az ilyen betegek állapotán még csak könnyíteni sem tudtak. De az egészségesek annál jobban féltek a velük való érintkezéstől. Elkülönítették őket a városoktól, a falvaktól messze kellett lakniok s még rendes ápolójuk is alig akadt a boldogtalanoknak. Korábban Ferenc is félt, undorodott a bélpoklosoktól. Ha egyet látott, messzire elkerülte. Most is ösztönszerűen ezt akarta tenni. De egyszerre elszégyellte magát. Krisztusra gondolt, aki szent szeretetével bélpoklosokat is gyógyított (Lásd Luk. 17. 11 — 19. Márk 1. 40—42.). És úgy érezte, hogy az ő igaz tanítványának semmi okból sem szabad megfutamodnia ott, ahol segíteni, szolgálni kell. Undorát, félelmét legyőzve, megcsókolta a bélpoklos kezét, odaadta neki minden pénzét — később pedig újra meg újra fölkereste a bélpoklosok közös telepét s leghívebb ápolójuk lett a szegény reménytelen elhagyatottaknak.

Ez az első győzelem önmaga fölött nagyon megerősítette a szívét. Egyre jobban és boldogabban kezdte érezni, hogy Isten megkönyörült rajta és megengedi, hogy új életet kezdjen: Krisztus követését szeretetben, szolgálatban. Régi nagyravágyása helyett már csak egy óhajlás, egy álom töltötte be a lelkét: az, hogy Krisztus fogadja el az ő életét áldozatul és tüzzön ki eléje új célokat, amikért alázatos és engedelmes szívvel dolgozhatson teljes életén keresztül. Egy nap egy kicsiny, szegényes, roskadozó kápolnában ezért imádkozott a feszület előtt. Imádságában elmerülve egyszerre titokzatos hangot hallott. Mintha a megfeszített

Krisztus elevenedett volna meg és azt suttogta volna neki: „*Nem látod, hogy omladozik az én házam? Eredj és tatarozd ki...*” Ferenc kimondhatatlan boldogsággal kelt föl térdeiről és sietett teljesíteni a parancsot. A kényes, finom úrfi hozzáfogott a legnehezebb kőművesmunkához. Keze eldurvult, haja összegubancolódott, ruhája elrongyolódott, teste lesoványodott, arca elhervadt, de ő csak dolgozott Napokig nem mutatkozva otthon, alig evett — csak keverte a vakolatot és rakta a követ szorgalmasan. Ahogy az egyik rozszant kápolnának a kijavítását elvégezte, a másikhoz fogott.

**A nagy király
hírnöke.**

Ismerősei nem győztek csodálkozni az egykori nagyralátó, léha fiú e csodálatos megvátlozásán. De az apja nemcsak csodálkozott rajta, hanem szörnyen haragudott is érte. Az önhit, gögös polgár a fia fényelgő mulatozásaira szívesen szóra a pénzt, de mióta ez minden pénzét a szegényekre, betegekre, meg templom tatarozásra költötte, annál jobban fölébredt a fősvénysége. Előbb szép szóval, majd gorombán, még ütlegekkel, tömlöcözéssel is igyekszik elvenni fiának a kedvét ettől az új „tékozló” életmódtól. De az álhatatos marad. Sőt, amikor már másképp nem tud pénzhez jutni, eladogatja a háttaslovát és testi ruháját is. Az apa dühe nem ismer határt. Szégyelli, hogy neki, a város egyik legtehetősebb polgárának, ilyen csavargó, rongyos, félbolond fia van. Még egy utolsó módot próbál meg, hogy megtörje Ferencet: bepanaszolja a püspöknél, mint pazarló, atyját megkárosító fiút. Megjelenik a püspök előtt. És ekkor Ferencz ledobja magáról az utolsó ruhadarabot is, a még nála levő pénzzel együtt atya lábai elé veti és elszántan kijelenti, hogy neki többé Bernardone Péter nem atyja s ezentúl már csak így fog szólni: „Mi atyánk, ki vagy a mennyekben...”

Az apa mohón kapott a pénz és a ruhák után. Nem fiát sajnálta, hanem annak örült, hogy legalább ennyit visszakapott a reá költöttékből. A fiú pedig boldogan rohant ki a püspöki palotából. Szabad volt, szívét még sohasem érzett életkedv, öröm, vígság dagasztotta. Egyenesen az Assisit környező vadon erdőkbe vette útját. Kora tavasz volt, hóolvadás. Ferencen csak egy szál ing volt s egy, a püspöktől irgalomból kapott köpeny, De nem érezte a hideget. Boldogsága nem ismert határt: hiszen most már akadály nélkül szolgálhatott Krisztusának! Kitörő örömeiben rágyújtott régi, kedves francia nótáira. A hangokra rablók törtek elő a sűrűből, s durván kérdezték tőle, kicsoda. Ferenc büszkén felelte: „*Én a nagy király hírnöke vagyok, különben pedig mi közölök, hozzá.*” A rablók erre rátámadtak, elverték, köpenyét lehúzták róla és belökték egy hóval telt gödörbe. De Ferencz ezen sem búsulta el magát. Kimászott a hóból s egy szál ingben folytatta tovább útját, nagy vígan dudorászva. Nem csoda ha kezdetben sokan eszelősnek tartották.

Pedig valóban a nagy Királynak: Krisztusnak lett hírnöke, áldott izenetvivője. Annnyira csordultig telve volt a szíve új életének

doldogságával hogy nem nyughatott míg másoknak is nem adott belőle. Egy napon a templomban az evangéliumból azt hallotta felolvasni, hogyan küldötte ki az Úr prédikálni az ő tizenkét apostolát (olv. Máté 10, 7—12.). Ez úgy hatott rá, mintha neki magának szólott volna. Most érezte meg, hogy Krisztus övele nemcsak rozzant templomokat akar kijavíttatni, hanem *az egész egyházának új életre ébresztését várja tőle* Ezt jelentette az a csodás szó: „Menj, tatarozd ki házamat...” Ahogy Ferenc lelkében kigyúlt az a világosság, egyszerre készen volt tervével: ő is világgá indul, mezítláb, tarisznya, vándorbot, felöltő nélkül, — amint a Jézus Krisztus rendeli — és mindenkinek prédikálja az evangéliumot.

Ettől fogva szüntelen vándoréletet élt. Járt faluról-falura, városról-városra, mezítláb, egy szál durva csuklyás köntösben, kötéllel a derekán: Ez volt Assisi vidéki legszegényebb parasztság viselete s Ferenc ezzel is a teljes lemondást és megalázkodást akarta kifejezni. Hirdette a bűnbánatot, a Krisztus követését, a szolgálat szentségét és az ebből fakadó igazi örömet. Egyszerű, de lélekkel teljes szavai ezeket indítottak meg. Csakhamar olyanok is akadtak, akik egészen hasonló életre szánták el magukat s lemondva javaikról, kényelmükről, tanítványokként Ferenchez csatlakoztak.

De Ferencnek nem a beszéde volt a leghatalmasabb prédikációja, hanem az *élete*, a *jelleme*. A kis szegény. Hiszen a világ javairól való lemondást, a szegénységet már sokkal előbb is hirdette a szerzetesség. De *gyakorolni* régóta nem gyakorolta. A különböző szerzetesrendek épen úgy felgazdagodtak, akár a pápák meg a főpapok. A kolostorok nemcsak a nagyurak bő adományait, de a szegény nép keserves filléreit is elnyelték. Lakóik kényelemben és bőségben éltek, az aszkéta életmódot legtöbbször csak úgy tessék-lássék módjára folytatták. Ferenc pedig komolyan vette a szegénységet, mint Krisztus parancsát. Leszámolt avval, hogy, aki Krisztusért és testvéreiért a világban tenni akar valamit, annak nem szabad csüngenie semmiféle anyagi jón. És a szegénység neki nem áldozat volt, hanem boldogság. Nem az a gondolat töltötte el, hogy ezzel a lemondásával mekkora érdemeket szerez majd Isten előtt, hanem a hála, a végtelen gyermeki hála azért, hogy neki Isten *megengedte* ezt a lemondást, erőt adott hozzá s ezzel szabadabbá tette. Azért nem is anord arccal, világmegvető lélekkel járt a világban, mint a régebbi szerzetesek, hanem áradozó örömmel. Ahogy a saját lelke telve volt Isten jóságával, úgy látta sugározni mindenütt, az egész teremtettségen, ugyanezt a jóságot. Minden élt az ő számára és mindent szeretett. Boldog volt, ha magános imádságaiban Istennel elragadtatva társalkodhatott, ha áhítatos elmélkedéseiben maga elé képzelhette, lelkével átölelhette a megfeszített Krisztust — de még százszor boldogabb volt, amikor szolgálhatott embertestvéreinek, tehetett valamit értük a Krisztus nevében. Ebben is nagyon különbözött az akkori szerzetesektől, ő nem a kolostor négy fala között ájtatoskodott, hanem örökös nyughatatlansággal járt kelt, keresve,

hol kell segíteni beteg testeken, szomorú, bűnös lelkeken. Mindere emberben meglátta Isten gyermekét s ezért még sokszor a legelvetemültebb bűnösök lelkéből is ki tudta csalni a jóság és a töredelem egy sugarát. Kész volt eltérni minden gyalázatot, szidalmat, ütlegetet, ha bízott abban, hogy megmentheti azt a lelket, amelyik így megalázza őt. Valami olyan csodás szeretet sugárzott ki belőle, hogy nemcsak az emberek, de még az állatok is megéreztek. A csevegő madársereg nem röppent fel, mikor Ferencz közéje ment, hanem elhallgatott és még közelebb jött hozzá, őneki még azok számára is volt mondani valója a Teremtő dicséretéről s madár testvérei mintegy lebűvölve hallgatták nekik szóló prédikációját. Egyszer egy kis nyulat fogtak a mezőn s az a Ferenc kedves hívó szavára: „Jöjj ide nyulacska testvérem!” —egyenest hozzáfutott s Ferenc hiába kínálta neki a szabadságot, erőnekerejével ott akart maradni az ölében. Egy vérengző, ordas farkast is úgy megbűvölt szelíd, de átható nézésével, hogy az olyan lett, mint a kezes bárány. Még az élettelen természet szavát is értette. Sokszor, mikor erdőn-mezőn járt, virágillat és madárdal közt, olyan öröm és gyönyörűség fogta el a teremtő jósága fölött, hogy dalban tört ki és két száraz fácskával hegedülgetett hozzá, vigan és gondtalanul, akárcsak az akkori híres francia lovagi költők, a troubadurok. Azt mondogatta, ő sem más, mint egy szerelmes vitéz: csakhogy az ő kedvese a Szent Szentség és az ő hadura a Krisztus. Máskor meg bohó muzsikusnak, Isten muzsikusának emlegette magát és híveit.

Ilyen volt ez a „kis szegény”, ahogyan az őt szerető és csodáló nép elnevezte. Valóban kicsi, finom, vékony emberke volt, kellemes, okos, derült arccal, amelyet fekete haj és szakál körített; finom metszésű orra, ajka volt, zengő hangja és beszédes bogárszeme. Valami különös kedvesség ömlött el megjelenésén. Mintha az egész ember nem lett volna egyéb, mint egy nagy szív, amelybe örök napfényes vonásokkal volt beleírva Krisztus arca. Csak a teste volt törékeny, gyöngye már ifjúságától fogva. Mégsem kímélte magát. Hogy ne legyen terhére senkinek, nehéz testi munkával kereste a kenyerét s követőit is erre buzdította. Csak ha munka nem akadt, akkor tették meg, hogy a Krisztus nevében valami maradék ennivalót koldultak. Ha ez sem volt, koplaltak víg szívvel: tudták, hogy az a jó Atya, aki az ég madarait ellátja, előbb vagy utóbb róluk is gondoskodik. Akárhányszor háltak a szabad ég alatt vagy templomok előcsarnokainak hideg kövén.

Ferencet ez a szigorú életmód testileg hamar megtörte. De lelkiereje sokáig dacolt teste gyöngeségével. Az a vézna kis ember folyton hősi nagy terveket forgatott a fejében. Kétszer is nekivágott — hihetetlen sok fáradalom közt — a tengernek, hogy átkeljen Ázsiába és Afrikába s ott a mohamedánok között is hirdesse Krisztust. Száz halállal nézett szembe és nem rajta múlt, hogy igehirdetésének a pogányok között nem nagy foganatja lett. De

végre sem bírta sokáig. Alig negyvenéves korában már törődött, nagybeteg ember volt, s még hozzá — egy súlyos szembaj következtében — félvak. Érezte, hogy ereje teljesen fogytán van és halála közeledik. Boldogan készült Megváltója elé. Dalos ajka most zengett csak igazán felséges dicséretet, a Teremtőről és teremtményeiről. Megénekelte, hogyan dicsérik Istent a Nap, a Hold és a Csillagok, a Szél a Levegő, a Víz, a Tűz, a Föld a melyekben ő mind „testvéreit” látta, És így végezte énekét a halálba készülő:

„Dicsérjenek Uram, kik szerelmedért megbocsátanak,
betegséget és háborúságot szenvednek.
Boldogok a béketűrők,
mert Fölségedtől jutalmat nyernek.

Dicsérjen, Uram, nénének a testi Halál,
ki elől egyetlen élő lény sem menekülhet.
Jaj azoknak, kik halálos bűnben múlnak ki e világból!
Boldogok, kik szentséges akarated szerint igazodtak,
mert a második halál [t. i. a kárhozat] nem tehet kárt bennük.

Dicsérjétek és áldjátok Uramat,
hálálkodjatok neki és szolgáljátok nagy alázatossággal.”*

De közelgett az éjszaka és elnémult a dal. A haldokló oda-vitette magát kedves kis kápolnájába, ahol egykor a feszület előtt könyörögve hallotta Ura parancsszavát. Leteríttette magát a kápolna hideg kövére, megáldotta hű követőit és küzdelem nélkül halt meg egy szép őszi naplementén (1226). Abban a pillanatban a mikor a lelke elszállt, egy sereg pacsirta odarepült a kis kápolna nádfedelére s búcsúdalt zengett neki. Ő bizonyosan megértette ...

Ferencnek, halálakor, már a legtöbb európai országban nagyon sok követője volt. Ezek a pápa A kolduló akaratából szerzetté állottak össze, pedig magának szerzetek Ferencnek kezdetben esze ágában sem volt, hogy a régi szerzetek mellé egy új „rendet” alapítson. Először *minoritáknak* nevezték magukat: ezt a nevet, ami azt jelenti, hogy „kiseb-bek”, még maga Ferenc adta nekik, hogy ezzel is alázatosságra tanítsa őket. Később az ő szeretett „atyjukról” Ferencről, a *franciscánus* nevet is kezdték viselni. Ezek a ferences testvérek latinosan = fráterek, vagy ahogyan a magyar nép hívta őket meg a többi szerzeteseket, a szlávból eltanult, testvért jelentő szóval: *barátok* mindenütt nyomdokain indulva nagyon sok jót tettek a keresztyén világban. A népnek épen azt a részét gondozták testileg-lelkileg nagy szeretettel és önfeláldozással, amelyiket a papság meg a többi szerzetesek a legjobban elhanyagoltak. Szavaik erejével, életük példájával újra megmutatták a világnak; milyen hatalmas és jó a Krisztus. Újra megszerettették az egyházat azokkal is, akik már egészen elhidegültek tőle. S egyébhez is értettek. Nagy-

* Kaposi József fordítása.

szerűen felvirágoztatták a tudományt, a művészeteket, a költészetet a zenét. Legbátrabbjaik nekivágtak a messze Keletnek, eljutottak Indiába, Kínába s ott is megpróbálták terjeszteni a keresztyén hitet, sokszor vérük hullatása árán. Példájuk másokat is utánzásra buzdított. Csakhamar több hasonló célú szerzet is — domokos-rend, ágoston rend — alakult. Ezeket közös névvel *kolduló szerzeteknek* nevezzük, mert valamenyinek az volt az alaptörvénye, hogy csak koldulásból, a könyörületos hívek önkéntes adományaiból szabad megélniök; vagyonnal bírnia nemcsak egyes tagjaiknak, de magának a szerzetnek sem szabad. Ezt a törvényt később méltatlanabb utódok sokféleképen kijátszották ugyan, de a pápák elnézték ezt nekik, mert máskülönben a kolduló szerzetek — Ferenc példája nyomán — igen engedelmes szolgálók voltak. Nemcsak az egyház becsületét mentették meg, de a pápaság ingadozó tekintélyét is ők siettek megerősíteni. Ez sikerült is nekik. Igaz, hogy minél buzgóbban támogatták a pápaságot, annál készebbek voltak megfélekedezni arról, amit mesterüktől, a „kis szegénytől” tanultak: az alázatról, a szegénységről, a szolgálat szentségéről.

De Ferencet magát folyvást tisztelte — **Szent Ferenc**, teli máig is — az egész keresztyén világ. Halála után nemsokára szentté avatta a pápa. A szenteket az akkori keresztyének — még a maiak nagy része is — olyan tiszteletben részesítettek s részesítik, amilyennel a mi evangéliumi hitünk szerint keresztyén ember csak a Krisztusnak adózhatik. Nagyon sok babonaságot is fűznek emlékükhöz és tiszteletükhöz, így a Ferencéhez is. De ha volt valaha a világon „szent” aki igazán hasonlított az Úr Jézus Krisztushoz és Pál apostol szavai szerint, *felöltözte* őt: Ferenc ilyen volt. Ő valóban szent volt, nem azért mert fölösleges érdemeket szerzett Isten előtt, hanem azért mert a testét, lelkét, jólétét, örömét, mindenét mint egyetlen nagy áldozatot önként és boldogan odatudta szentelni Istennek. Ó rajta beteljesedett a Jézus Krisztus imádsága és ígérete: „*És ő érettök odaszentelem magamat, hogy Ők is megszentelteké legyének az igazságban.*” (Ján. 17. 19.). Aki ezt megértette és aszerint él: az a valódi *szent*. Ferenc is az volt. Azért az ő emléke nemcsak egy vallásfelekezeté, hanem mindnyájunké. Szavain és cselekedetein mindnyájan felüdülünk ma is és szívünk vele együtt zengi: „Dicsértessél, Uram, valamennyi teremtményeddel!”

Árpádházi Boldog Margit

A kolduló szerzetek nem sokkal megalapításuk után, Magyarországra is elkerültek. Itt a nép nagyon megkedvelte őket, különösen a ferencrendieket, akiket — kámzsájuk színéről — *cseri burátoknak*, azaz szürke testvéreknek hívtak. A derék barátok Magyarországon is új lángra gyújtották a vallásos életet. Szegény magyar őseinknek akkor különösen nagy okuk volt, hogy a világ javairól lemondva, Istent keressék. Akkoriban (1241 —1242) dúlt a rettenetes tatárjárás, kiirtva a lakosság legnagyobb részét és pusztasággá téve a viruló magyar földet. A tatárok kitakarodása után még sokáig; kellett félni egy második támadástól. A megmaradt nép, bűneit szánva-bánva, töredelmesen vezekelve, egyedül Istenbe vetette reménységét. Nagyon sokat köszönhetett a kolduló barátok vigasztaló és biztató szavának. A jó példával pedig maga s sokat szenvedett IV. Béla király és családja járt elől. őszintén és komolyan: igyekeztek különösen a nők, igaz keresztyén életet élni és hiven követni szent elődeiknek: István és László királyoknak, Imre hercegnek és Magyarországi Szent Erzsébet[^] asszonynak, II. Endre leányának tündöklő, csodás példáját. Az Árpádok keresztyénségének legszebb virága egy finom, gyöngéd női lélekben hajtott kL Ez volt *Árpádházi Boldog Margit*.

A kolduló szerzeteknek női águk is volt. A női szerzeteseket a magyarok *apácáknak* hívták. A domokos-rend női tagjainak,, a dominikánus-apácáknak több helyt volt klastromuk Magyarországon. Ezt a domokos-szerzetet a magyar királyok és főurak azokban az időkben különösen szerették. Volt is okuk rá. Hiszen dominikánus szerzetesek voltak azok, akik — élükön a hős Julián baráttal — nekivágtak a messzi Ázsiának s ezer veszély közt hírt hoztak az őshazában maradt magyar testvérekről meg a közelgő tatárvesztről. A betörő, vérszomjas pogány ellen pedig vitézül védelmezték klastromaikat; sokszor karddal kezükben hullottak el; mind egy lábíg az oltár és a szent kereszt körül. Érthető, hogy ebbe a derék, vitéz rendbe a főúri családok nem egy tagja is belépett a vallásos lelkesedés ama nagy fellángolásának idején. A királyi család nőtagjai közül is többen lettek dominikánus apácák így Béla király leánya, Margit is.

Margitot zsenge gyermekségétől kezdve apácának nevelték. Apja, hálából a tatár veszedelemtől való megmeneküléséért, egészen Istennek akarta szentelni ezt a kedves, jó leánykáját s kolostori életre szánta. Akkor nagyon szokásban volt a gyermekek ilyen' kolostorba adása a kegyes keresztyének között, mert azt hitték,, hogy Isten az ilyen életre szentelt gyermeket úgy tekinti, mint különösen kedves áldozati ajándékot. A kis Margit pedig korárett gyermek volt, istenfélelemben és engedelmisségben nevelték s így nagyon hamar megértette, milyen élet vár rá. De nemhogy

visszariadt volna tőle, sőt boldogan készült reá. Olyan nagy volt akkor a szerzetes-élet hatalma a szívek fölött, hogy még a gyöngge gyermekeket is vonzotta, elbűvölte. Még alig tudott beszélni, amikor már beadták a veszprémi domokos apácák közé. Ott feltűnt neki egy feszület s gyermeki módra kezdte kérdegetni, micsoda az. Amikor megmondták neki, hogy „Urunk Jézus ekképpen ölelt meg emberi nemzetért” — sírva fakadt s attól fogva ki nem ment az eszéből Krisztus élete és halála. Gyermeki lelke teljes odaadásával igyekezett szolgálni és követni Őt, úgy, ahogyan a nagyobbaktól látta. Mindenben tökéletes apáca akart lenni. Alázatosságban, engedelmisségben már mint gyermeket nem múlhatta senki felül. Mikor egyszer valamelyik társa király leányának mondotta őt, sírva futott a nevelését vezető főapácához és panaszosan mondta neki: „Én édes anyám, nagy tiszteletlenséget mondanak énnekem, azt mondják, hogy én király leánya vagyok”. Nem akart ő egyéb lenni, mint a Krisztusnak egyszerű, porig alázkodó szolgáló leánya.

Tíz éves korában a veszprémi zárdából a Pest-Buda melletti Nyulak szigetén, a mai, róla elnevezett Margitszigeten épült új kolostorba vitték. Ezt a kolostort Béla király a Boldogasszony, Szűz Mária tiszteletére építtette a domokos rendi apácáknak és azt akarta, hogy leánya itt élje tovább a szerzetes életet. Itt serdült tehát Margit hajadonná. Nagyon szép leány lelt belőle. De ő csak a belső, lelki szépségre törekedett: a szenvedő, áldozatos Jézushoz való hasonlatosságra így akart minél több érdemet gyűjteni a mennyei üdvösségre, maga és szülei számára. Azt, hogy ő Istennek van följajánlva, maga százszor komolyabban vette, mint apja vagy anyja. Még azt a kis kényelmet és könnyebbséget is megvetette, ami a kolostorban legalább mint királykisasszonynak részébe juthatott volna. Szülei hiába akartak ráerőszakolni finomabb, jobb ruhákat: ő ugyanazt a durva daróc kámzsát viselte örökösen gyöngge testén, amit a többiek. Ha nagynehezen föl tudtak is vele vétetni valami jobb fajta öltönyt: azonnal a konyhára sietett, s nem nyugodott addig, amíg sütés főzéssel, takarítással, ételhordással el nem koptatta, be nem piszkolta. A legalacsonyabb munkáktól sem irtózott. Úgy dolgozott a királyi Szűz, mint egy utolsó szolgáló. Tulajdonképpen mindenféle házi munkát közösen kellett volna végezniök a nővéreknek vagy diákszóval szovodoknak, de Margitnak nagyon sok kényes, nagyúri társnője volt, akik ugyancsak fintorgatták orrukát a fárasztóbb vagy piszkosabb munkákra. Ezeket aztán mind Margit végezte el helyettük, zúgolódás nélkül, sőt nagy kedvteléssel. Fáradhatatlan volt a betegápolásban is: a legvisszataszítóbb nyavalyákban szenvedőknek mindig ő viselte gondjukat. Lelkének nyugalma, arcának derűje csodálatos könnyítő hatással volt a szenvedőkre. A munka mellett az imádság és a testsanyargatás volt a mindennapi kenyeré. Még az álom éráit is megrövidítette, csakhogy kedvére imádkozhassék magánosan, a templom valamelyik zugában, a hideg kövön. Testét a

legkeményebb regula alá fogta: böjtölt szigorúbban, mint akár-melyik társnője és a kőpadlóra terített gyékényen hált. Még félig gyermek volt, amikor már viselni kezdte a *ciliciumot*, azt a durva bőrből és szőrből való övet, amelyet a szerzetesek a meztelen testükön viseltek, a nagyobb önkínzás okából. Sőt Margit nem érte be a rendes ciliciummal, hanem sündisznóbőrből készített magának egyet. Szokásban volt a szerzetesek között, hogy a szabályok ellen vétőt valamelyik társa — a kolostor fejének ren deleiére — korbácsütésekkel fenyítette meg. Margit ugyan soha-sem vétett a regula ellen, de azért kikövetelte magának a korbácsolást, mert magát is époly bűnösnek tartotta, mint a többi. Utoljára már korbácsot is túskebőrből készítettett: azt gondolta szegényke, hogy ha kínosabb, üdvösebb is lesz majd a vezeklése.

Nagy, erős, boldog hittel hitte Margit, hogy az ő kegyetlen vezeklését Isten majd kedvesen veszi s érette megbocsátja atyja-fiainak bűneit is és nem fog több csapást mérni a szerencsétlen magyar népre. Azért a világ minden kincséért nem is hagyta volna ott a klastromot. Pedig erre az apja, anyja utóbb nagyon erőltette. Férjhez szerették volna adni a hitvány condrájában is tündöklően szép szüzet az ország félelmes ellenségéhez, Ottokár cseh király-hoz, hogy a vele kötött békét ily módon is megerősítsék. De Margit állhatatos maradt. Kijelentette, hogy neki Isten ellen való dolgokban sem apja, sem anyja nem parancsol. Hiába zaklatták, bosszantották, gyötörték, hogy szándékának megmásátására bírják: ő hű maradt Krisztushoz, mennyei jegyeséhez. Zaklatóinak kész szívvel megbocsátott. Szüleiért, népéért, hazájáért most még forróbban öntötte könnyeit, imádságait, mint azelőtt. Testvére, István, az ifjabb király, örökös viszálykodásban élt apjával, az öreg királlyal. Emiatt sokat szenvedett a szegény ország, de senkinek sem fájt ez jobban, mint Margitnak. Megkettőzte buzgalmát imádságban, vezeklésben. Irgalmatlanul kínozza magát, csakhogy családjáról levehesse Isten haragját. Példája, kérő szava olykor meg is lágyította az egymással szemben álló apa és fiú meg a pártos nagyurak szívét. De azután újra csak előlről kezdődött az átkos ellenségeskedés.

Margit ennek szomorú gyümölcsseit, az ország újabb teljes romlását már nem érte meg. Elkínzott teste — csoda volt, hogy eddig is bírta — pihenőre vágyott. Amint régi szép magyar legendája mondja: „Ezerkétszázhetvenegy esztendőben, ez szent szűznek pedig huszonkilenc esztendejében, meggyulada ez méltóságos szűz az mennyei jegyesnek szerelmében, kit kíván vala, kit szolgál vala, kit mindeneknek felette szeret vala, kinek szerelméért mind atyját, anyját és ez világi országnak birodalmát elhagyta vala. Az ő ártatlan lelkét, szentséges méltóságos lelkét ajánlván az ő teremőjének, elnyugovék Úrban.” Boldog, tiszta örömtől ragyogó arccal feküdt koporsójában. Aki látta ott, mindenki azt mondta, hogy még százszor szebb így, mint élve.

Társnői és a nép már életében valami rendkívülit, csodásat

láttak szelíd lényében, emberfölötti önmegtágadásában. Halála mára csakhamar csodás történeteket, főképp gyógyításokat kezdtek rebesgetni róla. Ennek az alapja bizonyosan az volt, hogy Margit végtelen nagy szeretettel tudott a betegekkel bánni és sok nehéz bajban sínylődőnek szerzett meglepő testi-lelki könnyebbülést. Csodás híre miatt a pápa később *boldoggá* avatta, azaz a kisebbrendű szentek sorába iktatta. Margit valóban boldog is volt, amint-hogy boldog mindenki, aki fölismeri és minden kísértésen győzve,, szabadon követheti Isten akaratát. Az *útban*: az elvakult önkínzásban tévedhetett, de a *célját* bizonyosan elérte: *megnyugodhatott* mennyei jegyese keblén.

XI.

Wiclif és Husz.

A Ferenc- és Margit-lelkü férfiak és nők seregei nagyon sokat segítettek az egyház bajain. De ők sem bírták már megállítani a lejtőn. Külsőleg minél hatalmasabb lett az egyház: bensőleg annál ijesztőbb lelt a romlása. Krisztus egyházából a Nyugaton most már igazán a pápa egyháza lett. Nem az evangélium útján járt többé, hanem a római püspök önkényes és sokszor nagyon is evangélium ellenes paranccsal követte. Bűszakén viselte ugyan most is azt a szép nevet, amely a keresztyén egyháznak ősidőktől fogva mellékeve volt: t. i. a *katholikust*. Ez annyit jelent, mint közönséges, egyetemes, az egész föld kerektségére kiterjedő. De ez az elnevezés csak régente volt igaz, addig, amíg az egyházban tényleg Krisztus parancsolt, mert az ő hatalma csakugyan az egész világra szól, egyetemes és nincs helyhez kötve. Valójában a pápák egyházának már rég nem volt joga magát katolikusnak nevezni. Először is azért nem, mert a keleti egyházfél, élén a konstantinápolyi pátriárkával, már régen (1054) elszakadt a nyugatitól — nagyon sok mindenféle okból, de főképpen a pápák fékezhetetlen hatalmi követelődései miatt — s azóta mindmáig egészen külön életet él. Azután meg maga a nyugati, a római egyház sem volt többé egységes. Mióta erkölcsi süllyedése-megkezdődött: egyre-másra támadtak kebelében a különböző *eretnekségek*. Ezek a Szentírással kezükben küzdöttek a romlott papság, a babonás szertartások ellen, hirdették az apostoli szegénységet és a pápát nem akarták elismerni fejüknek, csak ai Krisztust. A pápák a császárokkal és királyokkal összefogva vérbe akarták fojtani a mindenfelé elterjedt és óriási tömegekre szaporodott eretnekségeket. Megindult a híres *inkvizíció* (nyomozás) a rettentő eretnekvadászat. De sem ez nem bírta őket megtörni, sem a népszerű koldulóemberek nem bírták tőlük teljesen elfordítani a népek szívét. A legtöbb eretnek hősi, tiszta keresztyén lélek

volt s emiatt az emberek szívesebben hallgattak rájuk, mint a megunt, tudatlan, erkölcstelen, pénzsóvár római papokra. Hovatovább félelmes hatalommá lettek a pápai egyházban és teljes szétrobantással fenyegették azt. A két legnagyobb eretnek volt *Wiclif és Husz*.

Wiclif János angol pap és egyetemi tanár volt. (A nevét így kell kimondani: *ujkief*)! Az angol Wiclif János, lok kezdetben — emlékszünk rá még a Bonifácus idejéből — nagy hívei, lelkes tisztelői voltak a római pápáknak. De később a pápák az angol királyokkal szemben is oly vakmerő követelésekkel léptek föl, hogy utoljára az egész népet elidegenítették maguktól. Amíg gyenge királyok voltak, ezek beadták a derekukat a világhatalmas pápáknak. Sőt akadt egy, aki a pápától féltében annyira ment, hogy egyenesen adófizetőjévé tette az országot. De azután erőskezű, okos, önérzetes királyok jöttek s ezek nem voltak hajlandók ezt a megaláztatást tovább tűrni. Az országnak magának is nagy szüksége volt a pénzre, mert száz évig tartó háborút folytatott a franciákkal. A pápák pedig ebben az időben épen a francia királyok szövetségesei voltak. Nem is Rómában, hanem Avignonban (olv. avinyon), déli Franciaországban laktak. Minthogy a német császárok ellen a hatalmas francia királyoktól sikeres támogatást nyertek, viszonzásul, szégyenletes megalázkodással, valóságos szolgálkává lettek ezeknek. Pénzzel is tömték őket s így az angol pápai adónak egy része is a francia királynak, Anglia ellenségének a zsebébe vándorolt.

Ezt egy önérzetes ország nem tűrhette el. A király és az országgyűlés (a híres, nagyhatalmú angol parlament) megtagadta a pápai adó fizetését és fölvette a harcot a pápa szekerét toló papi párttal. Ebben a harcban a Wiclif János tolla volt a legélesebb fegyver. Ez az élesesű, tudós, félelmet nem ismerő ember olyan megcáfolhatatlanul bizonyította be könyveiben a pápai követelések jogtalan voltát, hogy az egész nemzet tapsolt neki s a püspökök mit sem tehettek ellene. De még ekkor Wiclif a pápa ellen inkább csak mint angol hazafi ^küzdött. Mint pap és mint keresztyén tisztelte a pápai hatalmat. Ám csakhamar még jobban kinyílt a szeme.

Az 1378-adik esztendőben ugyanis a római pápai egyházban egy minden idejét meghaladó botrány történt. A különböző keresztyén országok uralkodói és főpapjai annyira meghasonlottak egymás közt, hogy két pártra szakadtak s mindegyik párt külön pápát választott. Az egyik pápa Rómában, a másik Avignonban székelt, kölcsönösen szórták egymásra az átkokat s fényes udvartartásuk költségeire valósággal zsarolták az alsóbb papságot s a népeket. És ez így tartott közel negyven esztendeig, úgy, hogy a végén már nem is két, hanem három pápa volt egyszerre. Minden komolyabb keresztyénnek mélyen fájt ez a helyzet. Hogyne, mikor nem lehetett bizonyosan tudni, hogy a két-három versengő közül melyik az igazi Péter-utód, melyik szól a Krisztus nevében, melyik adhat

érvényesen bűnbocsánatot és melyik magyarázza hitelesen a Szentírást?

Wiclif azonban nem érte be a kesergéssel e szégyenletes állapot fölött. Ő abból, amit látott, levonta a következményeket. Rettenthetetlenül világgá kiáltotta, hogy a *pápaság nem isteni szerzés*. A pápa nem helytartója, hanem ördögi ellensége Krisztusnak. A papság sem Isten akaratát követi, mert a vagyon után kapdos. Az igaz keresztyének nem a pápára, nem is a hamis papokra, hanem a Szentíráásra kell hallgatnia: ebben minden megvan, amit tőle Isten kíván, külön pápai, papi törvényre nincs szüksége. Le is fordította, több munkatársával együtt, angol nyelvre a Szentírást, hogy minden értelmes hívő maga ismerhesse meg belőle Isten törvényét. Hatalmas lelkesedést keltett Wiclif ezekkel a tanításaival az angolok között. Tanítványai közül sokan — épúgy, mint a Ferencéi — az apostolok módján teljes szegénységben prédikáló körútra indultak s a nép szívében felköltötték az érdeklődést és a szeretetet az evangélium rég elfeledett nagy igazságai iránt. Wiclif ezt látva, még merészebben lépett föl. Kegyetlenül megtámadta a pápai egyház nagyon sok babonás szokását és nézetét is. Így pl. a szentek és ereklyék tiszteletét. De különösen az úrvacsora téves felfogása ellen szállott síkra. A pápák azt hozták törvénybe, hogy az úrvacsorában — vagy ahogyan akkor nevezték: *a miseáldozatban* a kenyér és a bor, mikor a pap a szereztetési ígéket (I. Kor. 11 23—25) elmondja fölöttük, átváltoznak Krisztus valóságos testévé és vérévé és ezt minden keresztyének hinnie kell, különben elkárhozik. Wiclif kimutatta a bibliából, hogy Krisztus semmi efféle bűvölést nem csinált és nem rendelt el az utolsó vacsorán: a kenyér és a bor csak *jelentik* az ő megtört testét és kiontott vérét, emlékeztetik rá a hívőket. Még sok más kérdésben is azon volt Wiclif, hogy a Szentírás erejével megtörje a pápa lelki zsarnokságát. Tenger sok könyvet írt evégből. Lett is volna igen nagy hatása s talán egészen el tudta volna Angliát a pápától szakítani. De időközben egy olyan király jutott trónra, aki rászorult a pápa és a főpapság támogatására. Hogy ezt megnyerhesse, Wiclifet eltiltotta a tanítástól, megakadályozta iratai terjesztését, üldözte és kivégeztette híveit. Magát Wiclifet nem engedte bántani, bár a gazdag főpapok egy kanál vízben megfojtották volna, amiért az apostoli szegénységet prédikálta. De nemsokára meg is halt a nagy tanító a maga csöndes plébániáján (1384). Ellenségei csakhamar elnémították híveit s később az ő emlékéen is bosszút állottak: tetemeit kiásatták, elégették s hamvait egy folyóba szórták.

De a lelkét nem lehetett máglyára tenni. Hire, Hu3z Dános. könyvei már akkor Angolországon kívül is messze el voltak terjedve. El különösen Csehországban, mert ez az ország sűrűn érintkezett Angliával: az egyik angol királynak t. i. cseh királykisasszony volt a felesége. A XIV. század végén már itt is nagy volt az elkeseredés a szégyenletes egy-

házi állapotok miatt. Növelte ezt még az is, hogy a csehek és a köztük lakó németek közt nagyon erős volt a gyűlölködés; mivel pedig a németek hűséges pápa-pártiak voltak, a csehek csak annál jobban elhidegültek a pápaságtól. A cseh papság is elég romlott volt ugyan, — egy esztendőben csak lopás miatt húsz pap került törvény elé — de akadt köztük nem egy komoly, szigorú erkölcsű szolgálója is az Úrnak. Ezek aztán egymás kezéből kapkodták ki Wiclif írásait. Lelkük lángragyúlt az ő gondolataitól s hatalmas szóval kezdték követelni az egyház megtisztítását, *reformációját* a Szentírás alapján.

Ennek a pártnak *Husz János* volt a vezére, ő szegény parasztfiúból lett szorgalmával és eszével kiváló pap és egyetemi tanár. Ifjúságát elég léhán töltötte el, de később — nem tudni, milyen isteni intés hatása alatt — megkomolyodott s attól fogva tiszta és buzgó keresztyén életet élt. Népét és egyházát izzó rajongással szerette, bármikor kész lett volna az életét odaadni értük. Azért rettenetes erővel tudta ostromozni írásaiban és beszédeiben a hitvány papokat, a szipolyozó két — majd háromfejű pápaságot, a gyűlölt németeket. Nagyszerűen tudott a nép nyelvén beszélni. A diákok és nép érezték is, hogy ennek az embernek igaza van és tömegesen álltak pártjára. Persze, a pápaság s a főpapság annál jobban meggyűlölte, pedig a tanításaiban és a követeléseiben nem is ment olyan messzire, mint mestere, Wiclif. A prágai érsek, meg a pápa kiátkozta; a prédikálástól eltiltották, de erre ő azt felelte, hogy Krisztus parancsából prédikál és folytatta azt. Zbinkó érsek vagy kétszázat összeszedett Wiclif meg Husz írásaiból és elégettette. De a nép kezén tizannyi forgott már belőlük s még az utcai gyerekek is kicsúfolták az érsek tehetetlen dühét, gúnydalt énekelve róla:

Zbinkó érsek, elemista,
Nagyon dühös Husz Jánosra:
Könyveit elégettette,
Pedig maga sem értette.

Egész Csehországban Husz János volt már ekkor a legnépszerűbb ember. Félni lehetett, hogy egy nagy egyházi forradalom tör ki s oda lesz a papi tekintély és a papi vagyon. Ezt az egyház nagyjai meg akarták előzni Konstanzbán, a Boden-tó partján összeült egy fényes nagy zsinat azon a címen, hogy az egyház bajait orvosolja. A zsinat fővédnöke Zsigmond német császár volt, Cseh- és Magyarország királya. Huszt megidézték a zsinat elé, hogy adjon számot tanításairól és tetteiről. A császár maga menedéklevelet adott neki, melyben biztosította, hogy semmi bántódása nem lesz, ha elmegy. Husz a menedéklevélben nem nagyon bízott ugyan, de bízott Istenben és ügye igazságában s elment, bár sejtette, hogy sohasem jó vissza. A prágai nép könynyek közt búcsúzott tőle. Egyik híve, egy egyszerű szabó a búcsúzáskor így szólt hozzá: „Isten veled! Nem hiszem, hogy te,

drága, az igazságban állhatatos János úr, valaha visszajöjj. A király — nem Magyarország, hanem a menny királya — jutalmazzon meg azért a jó és hű tanításért, amelyet tőled nyertem.”

A zsinaton aztán kurtán elbántak vele. Börtönbe vetették, nem engedték meg, hogy tanításait szabadon kifejtsen és védelmezze, ráfogtak olyan eretnokségeket is, amiket sohasem tanított és kényszeríteni akarták, hogy vonja vissza valódi és költött tanításait. Husz most már látta, mi vár rá. De érlelke nem rendült meg egy pillanatra sem. Kijelentette, hogy meggyőződését nem tagadhatja meg s hamis bírától Krisztushoz föllebbezett. Azt mondta, inkább kössenek malomkövet a nyakába és úgy vessék vízbe, de ő nem tagadja meg önön lelkét és Krisztust. Erre a zsinat a makacs eretneket megfosztotta papi rangjától s átadta példás megbüntetésre, a világi hatóságnak. A világi hatóság pedig; máglyahalálra ítélte és Zsigmond, akitől menedéklevelet kapott, a kisujját sem nyújtotta ki, hogy megszabadítsa. „Ennek utána pedig átadjuk a te lelkedet a Sátánnak” — mondták bírái, mikor kihirdették ítéletét. „Én meg — felelte — a kegyes Úr Jézus Krisztus kezébe ajánlom azt.”

Fején papirosból való, ördögökkel telerajzolt hosszú, bohóc süveggel, megkötözve, mezítláb vitték a vesztőhelyre. Útközben folyton ellenségeiért imádkozott, majd erős hangon énekelt: »Krisztus, élő Istennek fia, könyörülj énrajtam!» Már a máglyára volt kötözve, amikor még egy utolsó felszólítást kapott a visszavonásra. De erre is csak azt felelte: „*Isten a bizonyágom, hogy én azt, amivel hamis tanúk vádolnak, sohasem tanítottam. Örömmel halok meg ma az evangélium igazságában, amelyet írással? tanítással, prédikálással hirdettem.*” Erre meggyújtották a máglyát. Még akkor is énekelt, de a szél arcába csapta a füstöt és pár perc alatt kiszenvedett. Hamvait a Rajnába szórták.

Így akarta a konstanzi zsinat orvosolni a keresztények tyénség bajait. Ezzel azonban csak olajat öntött a tűzre. Igaz, annyit megtett, hogy legalább a hármaspápaságot megszüntette, s most a római kereszténységnek megint egy feje volt. De Húsz követőinek, a cseh nemességhez és néphez tartozó *huszitáknak* többé már egy pápa sem kellett. Rajongva szeretett mesterük vértanú-halálának hírére föllázadtak, vérbe és lángba borították az egész Csehországot s a környező országokat. Magyarország is sokszor érezte könnyörtelen fegyvereik súlyát. Mindenütt kiirtották a katolikus papokat és szerzeteseket s császár és pápa tehetetlen volt velük szemben. A Szentírás pótolta nekik papot, templomot: vissza akarták állítani az őskeresztény életet, azt akarták, hogy legyen mindenki egyenlő, legyen minden vagyon közös. Mindenekelőtt pedig azt követelték, hogy az urvacsoarában a közönséges hívő is ihassék a kehelyből, ne csak a pap, mig a római katolikus áldozásnál, a nagyobb papi tekintély okából, még ma is csak kenyeret, azaz ostyát kap a hívő, a borból csak a pap ihatik. Ez az, amit úgy hittak régi magyar szóval,

hogy egy szín, vagy két szín alatt való áldozás. A husziták egy része be is érte avval, hogy ezt a két szín alatti áldozást megengedték nekik — de a másik része nem alkudott. Azok fegyverrel akartak mindenütt a világon tiszteletet és engedelmességet kivívni Isten törvénye iránt. Ez lett a vesztük, mert így ugyanabba a hibába estek, amibe az eretneküldöző római egyház: lelki dolgokat fegyveres kézzel akartak ráerőszakolni az emberekre, így ő rajtuk is betelt a Jézus szava: „*Akik fegyvert fognak Jegyvérrel kell veszniök.*” (Máté 26 52). Idők folytán egymás közt is meghasonlottak, a sok kegyetlen hadakozás miatt erkölceik is megromlottak — pedig eleinte nagyon tiszta erkölcsű, példás főzan életű nép volt — s így végre is erőt vettek rajtuk a régi rend és egyház hívei.

A kard és a máglya erejével még ideig-óráig tarthatta magát a pápai egyház. De a vértanú Hús gondolatai már benne voltak a levegőben. Sokak kezében ott volt már a Szentírás — magyar nyelvre is a husziták fordították le először a bibliát — és ebből megláthatta minden világos fejű és keresztyén lelkű ember, kicsoda a nagyobb „eretnek”: Wiclifék és Huszék é vagy azok, akik éget lék és üldözték őket? Sok hű, csöndes lélek érezte át újra a régi mondás igazságát: „A keresztyének vére mag . . .” és ebből a magból a vérontókra romlás, a szenvedőkre megdicsőülés, a világ számára új élet hajt ki.

Csak maga a pápaság nem akart és nem tudott ebből semmit sem megérezni.

Hogy a pápaság mennyire mélyre volt már süllyedve a XV. század vége felé, azt legvilágosabban mutatja a *Savonarola* szomorú sorsa.

XII.

Savonarola.

Savonarola Jeromos domokosrendű koldulószerzetes volt. Abban az időben a koldulórendek már nagyon hűtlenek lettek elődeik emlékéhez és sokszor megtagadták a „szent szegénységet. Pompás templomokat építettek, kényelmes kolostorban laktak, aranyos-ezüstös drága papi ruháik, templomi kincseik, egyéb gazdaságaik voltak, épúgy, mint a többi papoknak és barátoknak. Ámde sok derék barátban megmozdult a lelkiismeret. Gondolták: így semmi értelme sincs annak, hogy koldulórendek is legyenek a világon; semmi tekintélye és igazsága nincs bűnbánatra és önmegtagadásra hívó prédikálásuknak. Tehát hatalmas mozgalmat indítottak a régi egyszerűség, szegénység, szigor visszaállítására. Lángoló szavakkal — akár a régi próféták — jószólgatták, hogy ha be nem következik ez a nagy megtisztulás, nemcsak a rendeket, és a pápaságot és az egyházat is Isten iszonyú

büntetése fogja érni. De szavuknak nem sok foganatja volt. Csak a kisebb rész állott pártjukra. A szerzetesek nagy többsége jobban érezte már magát a fényűző, puha, erkölcstelen életmódban. Könnyű volt nekik, mert legtöbbszörre pártjukon voltak maguk a pápák is. Ezek rendszerint hasonló életmódot folytattak s tudták, hogy minél hitványabbak a szerzetesek, annál kevesebbet kell nekik félniök az ő feddő szavuktól s megszégyenítő példájuktól.

Savonarola is azok a barátok közé tartozott, akik nem tudtak és nem akartak az árral úszni. Ő már a szülei házban is lángolóhitét, szigorú erkölcsöt és kötelességtudást, minden szent és nagy dolgok iránt való törhetetlen, férfias lelkesedést látott és tanult. A világ fénye, dicsősége nem is tudta magával ragadni a komoly, szikár, csontos arcú, égő szemű ifjút. Pedig akkor Itáliában különösen szép volt az élet. Mintha újra feltámadtak volna a régi görögök és rómaiak hírneves költői, festői, szobrászai. A művészet ragyogó alkotásokkal árasztotta el a nagyobb városokat. Gazdagok és szegények folytonos dal, zene, tánc, multság közt éltek. Élvezni akarták az életet, s legnagyobb bűnnek és ostobaságnak a komolyságot, a szigorú kötelességteljesítést, a tiszta életmódot tartották. Az ifjú Savonarola ebben a világban nem érezte jól magát. Már korán valami nagy csalódás is érte s ezért lelké nyugalma a kolostorban akarta föltalálni. De a kolostorban uralkodó állapotokkal sem elégedett meg. Tisztaságot, őszinteséget, valódi szerzetesi alázatot és teljes apostoli szegénységet akart látni maga körül. Élete szigorú, feddhetetlen példaadásával, beszédeinek tüzes, prófétai erejével csakhamar föndította rendtársai szívét. Számosan csatlakoztak hozzá, akik mind hasonló következetes, szigorú életre szánták el magukat. Ezekből egy külön kolostorra való társaságot alapított s ennek ő lett az elöljárója, priorja, magyarosan perjele.

Ez az úgynevezett Szent Márk kolostor *Flórenben* volt (e város nevét másképp Firenzének írják és firendzének ejtik). A művészet és az életörömök napja akkor ebben a városban ragyogott a legfényesebben. A város urai a *Mediciek* (olv. medicsi) voltak, akik elől jártak a művészet pártolásában, de különben nagy zsarnokok voltak s a nép szabadságáról hallani sem akartak. Hátalmukkal senki sem mert szembeszállani. Csak egy ember volt az egész városban, aki nem félt tőlük: a tiszta lelkű, megvesztegethetetlen barát, Savonarola ő nem rettent vissza bűneik megbélyegzésétől s ezek, bármint haragudtak reá, nem merték ártalmatlanná tenni, mert már ekkor nagy számmal voltak párthívei. Így Savonarolát az a hatalmas és boldog reménység töltötte el, hogy a könnyelmű flórenci nép erkölcseit megtisztíthatja s a művészetek és az élvezete helyett trónraemelheti legalább ebben az egy városban az ő szívének királyát Krisztust. Annyira reménykedett ebben, hogy prófétai lelke már előre látta a Mediciek bukását s bűnbánatra hívó hatalmas prédikációiban még is jósolta azt.

És íme, ez a bukás csakhamar be következett. A városfalai alatt megjelent a hódító francia király. A nép ezt alkalmul használta föl arra, hogy "gyűlölt zsarnokaitól szabaduljon. Föllázadt és elkergette a Medicieket Savonarolát, aki *mindezt előre látta* és megjósolta, most az egész nép rajongó csodálattal vette körül.. Ő lett a város igazi fejévé. Ha akarta volna, kényúri hatalmat és mérhetetlen gazdagságot ragadhatott volna magához. De ő most is az maradt, aki volt. Nagy befolyását, páratlan tekintélyét arra használta, hogy megvalósítsa gondolatait a város életében. A fényes, dóm szószéke fölé, ahol rendszeren prédikált, ezt irattá föl: *Jézus Krisztus, Flórencz királya*" — és ellenállhatatlan prédikációkban hívta föl a népet, hogy szakítson eddigi bűnös életmódjával, vesse meg a gazdagságot és a fényűzést s szentelje magát konföly munkás, önfeláldozó, Istennek tetsző életre. Szavaira a népet valóságos láz fogta el. Épen farsang volt. A polgárok ezrei — élükön a legelőkelőbb urakkal es asszonyokkal — minden drágaságukat, dús hajfonataikat piperecikküket, a piacra hordták össze s ott egy óriási máglyává rakva elégették. A sok arany-ezüst kincset a szegények támogatására fordították. Még a templomok drágaságai is, mert Savonarola megmondta, hogy a Krisztus hajlékaiba fakupák is jók, aranykelyhek helyett, csak a fapapok helyett legyenek aztán arany papok! De a szegények sem élhettek ingyen. Savonaroláék üldözték a naplopást, mindenkinek szereztek munkát. Az egykori víg, lebzselő flórenczi népre rá sem lehetett ismerni. Szerelmi dalok helyett zsolozsmák hangzottak az; utcanő egykori uzorásos és félkézkmárok visszaadták a gonoszulszerzett vagyont; halálos ellenségek békecsókkal borultak egymás nyakába.

De ép ez lett a Savonarola végzete. Mikor az első lelekesezés szalmatüze kialudt, Flórencz sok kicsi és nagy ingyenélője nehezelleni kezdte az új rendet. Visszakiváncsoztak a régi állapotba, a Mediciek uralma alá, ahol, ha szolgák voltak is, de legalább a művészetet és az életet élvezhették s a napot szabadon lophatták. Csakhamar ellenpárt képződött s ennek tagjai folyton szaporodtak, mert Savonarola kérlelhetetlen erkölcsi szigora a legjobb barátait, sőt rendtársait sem kímélte, ha valami botlásról volt szó, s e miatt napról-napra több haragosa lett. Ezek aztán, hogy a félelmes barátot megtörhessék, a pápát bujtották föl ellene. Az akkori pápa, VI. Sándor, a Mediciek rokona volt, a legerkölcstelenebb pápák egyike, akik valaha csak a Péter székén ültek. Az időben a pápák elsők voltak a művészet pártolásában — Rómát az ő hatalmuk és pénzük tette az akkori világ legnagyobb városává — de annál kevesebbet gondoltak Krisztussal és az egyház igazi érdekeivel. Ez a VI. Sándor meg épen valóságos elvetemült zsarnok volt, aki a neki kellemetlen embereket minden lelkifurdalás nélkül tétette el egymásután láb alól. Savonarolának sem akarta tovább kezében hagyni a lángostort, mert tudta, hogy ez a rettenthetetlen barát meg sem fog avval állani a pápai székig. Előbb kecsgetető ígéretekkel próbálta elhallgattatni: bíborosi

kalapot ígért neki, ha lemond tisztító munkájáról és megszüneteti prédikálását, majd, amikor ezzel semmire sem ment, hatalmi szóval tiltotta el munkája folytatásától. De Savonarola kijelentette, hogy ő erre a munkára Istentől magától kapott megbízást s így a pápának, aki Isten ellen való dolgot parancsol, nem engedelmeskedhetik. Nem törődve a feje főié tornyosuló veszedelemmel, tovább prédikált.

A pápa ekkor kijelentette, hogy *ha ez a barát maga Keresztelő János volna is, még akkor is meg kell Éaīna*. Savonarola flórenczi haragosai segítségével addig folytatta az aknamunkát, míg végre sikerült az ingatag népet felbőszíteni ellene és most már nagyon leolvadt számú párthívei ellen. Savoarolát elfogták és hosszú, rettenetes kínvallatás alá vették. De ő a kínokat csodás hősiességgel tűrte, Krisztusához mindvégig hű maradt s bár a végén, egy-kettő kivételével, minden híve ott hagyta, a legszörnyűbb kínzással sem bírtak belőle kicsikarni olyan nyilatkozatot, hogy bánja, amit tett. Ekkor aztán, hamis tanúvallomások alapján, eretneknek és lázadónak nyilvánították — pedig soha egy hajszálnyira nem tért el a pápai egyház tanításaitól és rendjétől — letépték róla papi köntösét s akasztófára és megégetésre ítélték. Savonarola, mint a szikla állta ezt a sok kegyetlen gyalázatot s nem rettent vissza a kettős kínhaláltól. Tudta, hogy az igazság az ő részén van, mert Krisztus helyeslő szavát hallotta tiszta lelkiismeretében. Flórencz hűtlenné lehetett királyához, — Savonarola nem volt rábírható, hogy elhagyja Őt. Mikor már a sok kínzás után testét alig bírta vonszolni, lelke akkor emelkedett legmagasabbra. Börtönében törhetetlen hittel forgatta a bibliát s mint maga monda, *a bűn nyomorának feneketlen mélységből az isteni irgalom feneketlen mélységébe akart menekülni*. A mikor papi rangjától megfosztották, azt a megalázó szertartást egy régi híve és tanítványa végezte aki utóbb, talán épp elpártolása jutalmául, püspökké lett. Mmikor ez a szertartás közben e szavakat mondotta az elítéltnék: *„Kivetlek téged a földi és a mennyei egyházból”* — Savonarola érces hangon vágta szemébe: *„Csak a földiből vethetsz ki, a mennyei fölött nincsen hatalmad!”*

„Történjék bármi, én bizonyosan tudom, hogy az egyház meg fog újhódni.” Ez volt az egyik utolsó szava, mielőtt — két hű társával együtt — kiszenvedett volna a borzasztó kínhalálban. (1498. Flórencz piacán). Szent reménysége nem csalta meg. Az erkölcstelelen pápaság lelki és testi kényuralmának néhány évtized múlva még hatalmasabb, győzhetetlen ellenségei támadtak, Savonarolára pedig manapság még a római katolikus egyház hívei is nagy tisztelettel néznek. Mindjárt halála napján történt, hogy egyik rendtársa, aki híres festő is volt és nagyon szerette Jeromos testvért, szomorú szívvel cellájába ment, ahol a szeretett mesternek egy már kész arcképe állott. Bertalan testvér — így hívták a festőt — csöndesen fogta az ecsetjét és a Savonarola feje köré, mint a szenteknek szokás, arany dicsfényt vont. Ha valaki, úgy ő valóban megérdemelte volna az egyháztól a szenttéavattatást. De

a pápai egyház már akkor annyira el volt tévelyedve, hogy épen leghívebb fiait és legigazibb szentjeit rakta máglyára legkönnyebben. Nem gondolta meg, hogy evvel tulajdonképpen önmagát ítéli halálra.

XIII.

Az egyház a reformáció küszöbén.

Láttuk, századok óta sokan és sokféleképpen igyekeztek meg-orvosolni a keresztyén egyház nagy sebeit. De a legnemesebb ilyen kísérleteknek sem lehetett teljes a sikerük, mert nem nyúltak elég mélyre.

Assisibeli Ferenc, Wiclif, Húsz és Savonarola egyformán azt hitték, hogy az egyháznak a gazdagság és az erkölcstelenség a legnagyobb bajai s ezekből származik aztán valamennyi többi. Pedig a bajok gyökere mélyebben volt, sokkal mélyebben. Az emberek azért nem tudtak eléggé keresztyéni *életet* élni, mert a *hitük* nem volt eléggé keresztyéni. Azért voltak rabjai a világnak és saját bűnös szenvedélyeiknek, mert nem ismerték jól és nem vették eléggé komolyan az Istent.

Az egyház ugyan akkor is nagyon szép dolgokat tanított a biblia szavaival Isten kegyelméről és Krisztus szeretetéről, de a végén mindig csak arra buzdította az embereket, hogy ezt a kegyelmet és ezt a szeretetet igyekezzenek a saját erejükön kivívni, *kiérdemelni*. Ezért aztán az emberek lassanként elfeledkeztek arról, hogy Isten mindenható. Azt képzelték, hogy Istentől az üdvösséget érdemek árán meg lehet vásárolni. Nem az ő kifogyhatatlan és teljesen szabad bűnbocsátó kegyelmében bíztak, hanem saját magukban. Nem *hittek* benne, hanem *alkudni* akartak vele.

A legtöbb embernek sem kedve, sem ereje nem volt a hősiesség, önmehtagadó érdemszerzésre, aminőre a régi szerzetesek adtak példát. Az ilyeneket tehát az egyház megbízta, hogy kevesebb is elég. Aki nem tud kolostorban élni, böjtöljön és imádkozzék sokat. Aki böjtölni, imádkozni sem tud eleget, az legalább alamizsnálkodjék. Aki nem tud sokat áldozni a szegényeknek, az adjon néhány garast az egyháznak és a pápának — és a pap így is bizonyossá teszi bűnei bocsánata felől. Minél több pénzre volt szükségük a papoknak és különösen a pápának' annál kevesebbet törődtek a bűnbánó bűnös lelkével és annál jobban érdeklődtek a pénze iránt.

Végül a pápák könyelmű, vétkes haszonleséssel, a szó szoros értelmében árúccikké tették a bűnbocsánatot. Különböző áron pápai leveleket, u. n. *búcsúleveleket* kezdtek árulni — a „búcsú” a bocsánat régi magyar neve — ezekben a levelekben meg volt írva, hogy annak, aki vesz belőlük, bűnei büntetéséből többet kevesebbet, Isten nevében elenged az egyház. És ezt nemcsak a

földi életben elszenvedhető büntetésekre értettek, hanem még a halottakra is kiterjesztették a bűcsúlevelek hasznát. Az egyház: ugyanis akkor már régóta azt tanította, hogy a halál után az üdvözülendő lelkeknek egy nagy tisztító tűzben, a purgatóriumban még: bizonyos ideig szenvedniük kell, hogy a bűnök és gyarlóságok minden salakja kiégjen belőlük s egészen tisztán mehessenek be az örök élet boldogságába. Már az maga elég nagy baj volt, hogy az egyház ilyesmit tanított, holott a Szentírás erről nem tud semmit. Nem is volt ennek a tanításnak más célja, mint az, hogy még a halál után való életre is kiterjessze az érdemszerzést — hiszen a tisztító-tűzben szenvedni is „érdem”. *Tehát még a megholtak lelkeit sem akarták egyedül az Isten kegyelmének mindenható hatalmára bízni.* De az meg már épen a netovábbja volt a pápák vakmerőségének, amikor azt mondták, hogy a bűcsúlevél vásárlása még a tisztító-tűzben elszenvedendő kínokat is megrövidíti. Még hozzá nemcsak saját magának halál utáni sorsát könnyebbítheti meg az, aki ilyen levelet vásárol, hanem — úgy tanították — *másoknak*, már elhalt kedveseinek, apjának, anyjának, gyermekének, testvéreinek is!

Több sem kellett a léha, könnyenhívő lelkek ezreinek. Csak úgy csődültek a bűcsúlevél-árusokhoz. Odadozták azt a pár garast vagy forintot — aszerint, ahogyan a bűnök részletes-árjegyzéké megszabta — s azt hitték, most már egészen eligazították a dolgukat Istennel, sőt még meghalt szeretteikkel is jót cselekedtek. Ebben a vak és dőre hitben aztán könnyelműen vétkeztek tovább. Gondolták magukban: majd elhárítja róluk újabb bűneik büntetését is, mind ezen, mind a másvilágon, egy újabb bűcsúlevél!

Tehát a pápák, a papok nem megtisztítani, felvilágosítani. javítani igyekeztek a nép jámbor vakhitét és erkölcsi ledérségek hanem — pénzt csinálnak belőle. Elhitették az emberekkel, hogy a tisztító-tűzben való szenvedés évezredekig is eltarthat: tehát minéB többet költ valaki bűcsúlevélre, annál jobban jár, mert annál többesztendőre való elmarad a büntetéseiből. így, akinek volt arravaló pénze, akár tízezer esztendőkre szóló bűcsút is vásárolhatott. Az ilyen aztán rendesen szentül hitte, hogy nyomorult pénze árán majd tisztán és nyugodtan lépheti át az örökkévalóság kapuját és így állhat Isten színe elé.

Hasonló szennyes üzletté tették az *ereklyék* nagyon elterjedt, babonás tiszteletét is. Ezeket is bűcsúért és természetesen jó pénzért mutogatták és árusították. Még a műveltebbek között is számosan akadtak, akik tenger pénzt költöttek egy darabka „csodatevő” csontra, hajszállra vagy ruhafoszlányra, ha azt mondták nekik, hogy azok valami régi, híres nagy szentnek, vértanúnak, apostolnak, vagy épen Szűz Máriának, vagy magának Jézusnak a földi maradványai közül valók. Volt egy fejedelem, akinek 5000 darab, egy érsek, akinek közel 9000 darab ilyen ereklyéje volt, millió,, évekre szóló „bűcsúval”. Persze, az ilyen „ereklyék” rengeteg nagy többsége durva és szemérmetlen hamisítvány volt. Csaló

papok és más lelketlen kufárok sokszor a legképtelenebb módokon tudták velük hálóba ejteni az együgyű, hiszékeny lelkeket. Így mutatták pl. a Jákob lajtorjájának egy darabját, Mihály arkangyal szárnyának egy tollát, a betlehemi csillagnak egy sugarát, Jézusnak a Lázár sírjánál hullatott könnyecsepeit!

Így ezek a lelkiismeretlen béres pásztorok teljesen tévútra vezették a nép vallásosságát. Az emberi lélek, akkor is, mint mindig,, természetesen és ösztönszerűen vágyott Istenhez; de a vezetők nemcsak az igazi utat nem tudták megmutatni neki — minthogy maguk sem ismerték — hanem nagyon sokszor szántszándékkal terelték a legvastagabb pogány babonaság útvesztőjébe. A nép végre is azt képzelte, hogy az egész keresztyénség nem egyéb, mint búcsúvásár és csodahit. Különösen ez az utóbbi lett valósággal ragadós betegséggé. Egymást érték a látomások, jelenések,, csodás gyógyítások, átváltozások hírei; egy-egy híresebb csoda tevő helyre időnként őrzöngő, önmagukat korbácsoló tömegekben zarándokoltak a bűnbocsánatot és búcsút remélő, mesterségesen fölizgatott nép ezrei. Pedig itt is a legtöbb esetben csak aljas játékot űztek hiszékenységükkel. A svájci Bernben egy beteglelkű, de amellet furfangos szabólegény a dominikánus-kolostorban Mária jelenéseket rendezett s jó ideig nemcsak az áradatként odátóduló népet és a polgári hatóságot, de még magukat a szerzeteseket is orruknál fogva tudta vezetni, míg végre ki nem derült as gonosz szemfényvesztés. De hiába derült ki: a vakhit egyre újabb táplálékot kapott, betegesen képzelődő lelkek vagy egyes családok jóvoltából. És ahol egyszer valami „csoda” volt: oda ömlött a pénz.

S még ha legalább mind csupa nagy, szép, önzetlen célokra költötték volna el a pápák, papok, szerzetesek a búcsúárulásból meg a csodahit mesterséges táplálásából befolyt rengeteg összeget! De ezt sem lehet elmondani. Az alsóbb papság és a szerzetesség legnagyobb része egyszerűen arra használta a kezéhez jutott javakat, hogy gondtalanul éljen belőle. De voltak is annyian, hogy még a Dárius kincsét is fölélték volna: annyira szerették már akkor az emberek ezt a biztos és *ingyen* megélné test nyújtó pályát. Voltak olyan városok, így pl. a németországi Worms — ahol a lakosok egynegyede pap meg barát volt. Ezeknek legnagyobb része a becsületesen, dolgozó polgárok keresményéből élt, százféle módon és címen. És az elvett jóért vajmi kevés viszonzást, nyújtottak a hívő népnek. Nagyon kevés kolostorban vették komolyan az aszkézist, a tudományos munkát, a prédikálást, tanítást, lelkipozást; a legtöbbszörben egyszerűen csak a hagyományos szokások és szertartások morzsolásával töltötték a barátok napjaikat, némelyik meg valóságos bűntanya volt. Még ennél is üresebb és erkölcstelenebb volt a nem szerzetes papok élete.

És mit szolt ehhez a felsőbbtség: az egyházfejedelmek, a pápák? ők nagyon erélyesen már csak azért sem tudták ezeket a dolgokat rosszallani, mert hiszen maguk adták a legrosszabb példát. A püspökök rendszeren beérték avval, hogy az erkölcstelen

életű papokra időnként súlyos bírságokat róttak ki. Csak az egy konstanzi püspöknek évi négyezer arany, vagyis közel kétszáz ezer korona jövedelme volt pusztán ilyen büntetéspénzekből. Az ilyen s ehhez hasonló fényes, bár rendesen piszkos jövedelmek persze lehetővé tették az egyházfejedelmeknek, hogy kiskirályok módján éljenek. Egymást érték udvaraikban a pazar ünnepek, vadászatok és egyéb multságok. Még jó volt, ha akadt köztük egy-kettő, aki legalább a tudományt, irodalmat, művészeteket pártolta akkori nagy virágzásukban; de ezt sem tették oly mértékben, ahogy módjukban állt volna. Mindennapos jelenség volt köztük a teljesen tudatlan, műveletlen, sőt hitetlen főpap, a dobzódó úrfi-püspök; annál ritkább a tudós és még ritkább a kegyes ember.

És mindezek a botrányos állapotok tetézve voltak feltalálható maguknak „Krisztus helytartóinak,” a pápáknak az udvarában. Péter székét ezekben az időkben — a XV. század közepétől a XVI. elejéig — olyan főpapok ülték, kiknek élete és tettei hangosan és világgraszólón hazudtolták meg azt a fennhéjázó igényüket, hogy Krisztus nevében akartak a világnak parancsolni. Egyet már ismerünk közülök: Savonarola gyilkosát, VI. Sándort; de többekévéssé valamennyi többi is egy húron pendült vele. Több olyan akadt köztük, aki nyíltan folytatta a legszemérmetlenebb erkölcstelen életet; de még azok is, akik nem mentek el eddig, végtelenül könnyelműek, ledérek, erőszakosak vagy gyöngék voltak s bünt bűnre halmoztak a nagy apostolok egykori vértanúságának szentemlékű helyén, az egész keresztyénség szeme láttára. Hitvány, koncleső rokonainak, bűnös szerelemből származott gyermekeiknek prédálták el a legnagyobb egyházi javakat; önző hatalmi érdekekből szakadatlanul háborúkat viseltek s bár folytonosan nagy hangon prédikáltatták a pogány ellen a keresztes háborút és gyűjtötték rá a pénzt, később nem átalottak titokban egyenesen szövetekezni is a törökkel, csakhogy gyűlölt keresztyén ellenfeleiket megtörhessék. Nagy Szulejmán szultán, a mohácsi győző is így állt szövetségben VII. Kelemen pápával. Egy másik pápa VIII. Incze pedig — még jóval előbb — egyenesen megfizettette magát évi 40.000 aranyon a keresztyénség halálos ellenségével, II. Bajazet szultánnal, amiért annak öccsét, a trónkövetelő Dzsemet, Rómában biztos őrizet alatt tartotta! Enyhíti ugyan e szomorú kép sivárságát, hogy valamennyien nagy, egyesek hasonlíthatatlanul bőkezű pártfogói voltak az akkor hatalmasan fölendülő rodalomnak, tudománynak, de főképp a képzőművészeteknek, amelyek a régi hires görög és római példák nyomán születtek újjá: azért is hívjuk ezt az egész nagy felvirágzó műveltséget újjászületésnek, francia szóval *renaissancenak* (olv. röneszansz) — ezeket a pápákat pedig renaissance-pápáknak. Az ő fejedelmi, pártfogásuk nélkül ma nem igen bírnók a Rafael és a Michelangelo megannyi örökszép remekművét. Ám ők az irodalmat, művészetet is csak önzően *élni* akarták: nagyobb, nemesebb céljaik nem voltak vele. Udvarukba gyűjtötték a tudós és a művészet minden

fényét és dicsőségét, a rajok bízott szegény lelkek millióit pedig: hagyták tovább is sínleni a legnagyobb szellemi sötétségben, tudatlanságban, babonaságban, mert ez az ő érdekeiknek így volt megfelelő, soha eléggé meg nem tölthető pénztáruknak így vált hasznára. Köztük akárhány volt olyan, aki nemhogy a népies babonákban, de még a keresztyénség legalapvetőbb tanaiban sem hitt; de azért nem áttalották pápai tekintélyük egész súlyával támogatni a babonaságok leggonoszabbikát: a sötét *boszorkány hitet*. Ez a vad babona, mióta pápai szentesítést nyert, esztendőnként száz meg száz szerencsétlen, boszorkányság gyanújába esett idegbajos teremtést — főképp asszonyokat — juttatott Európa legműveltebb országaiban, a félrevezetett tömeg dühének áldozataiként, kínhalálra. De a pápai udvarból, hol pogány istenek szobrai alatt folyt a: bor és szőlő a zene, hol rózsakoszorús fővel ledér verseket szavaltak, haditerveket szőttek vagy orgyilkosságokat főztek ki az egyház fejei és nagyjai — *ebből* a pápai udvarból senki sem akarta meglátni a messzi, sötét látóhatáron a boszorkányok és az eretnekek máglyáinak rőt lángját.

Krisztus ebből az udvarból — ahol pedig az ő nevében országoltak — már nagyon régen kiköltözött. De ott élt még. nagyon sok igaz komoly keresztyénnek a szívében, úgy a papok, mint a hívek között. Ezek nyitott szemmel, orcapirulással nézték s mélyen fájlalták az egyház rettenetes sülyedését. őszinte lélekkel, buzgó igyekezettel szerettek volna segíteni a szégyenletes bajokon. De sehogy sem tudták megfogni a dolgot. Sokan a biblia alaposabb, tudós kutatásából akarták meríteni a megújító eszközt s a renaissance fölfrisült tudományától támogatva nagyon szépen dolgoztak is ezen a téren. Mások, mint Savonarola, az erkölcsöket akarták erőnek erejével megtisztítani. Ismét voltak olyanok is, akik kis kegyes társaságokat alapítottak s azokban igyekeztek új életre ébreszteni a bensőséges, egyszerű, mély vallásosságot. De mindegyik törekvésnek volt egy közös nagy baja, amiért képtelen volt nagyobb hatást elérni. A tudós is, az erkölcsprédikátor is, kegyes társaságok alapítója is úgy gondolkozott Isten kegyelméről és az emberi érdeméről, ahogyan a tömeg, ahogyan maga a pápai egyház. Forró odaadással hittek és bíztak ugyan Krisztusban, de rajta kívül hittek és bíztak még a római egyházban, a pápában, Máriában, a szentekben, a saját jócselekedeteikben is. *Az volt ekkor a római egyház legnagyobb baja, hogy Krisztusnak még a legjobb szívében is meg kellett osztania trónját valaki vagy valami mással.* Nem volt az embereknek elég hatalmas Krisztusuk s ezért engedtek vele szemben annyira és olyan könnyen a gonosznak

Toldozgatással-foldozgatással tehát még a legjobb akaratúak is hiába igyekeztek megszüntetni a bajokat. A XV. század végéig, teljesen rabja lett az egyház a hazugság és az erkölcstelenség, az olthatatlan pénzsomj és a sivár hatalomvágy ördögi erejének, Csak egyféleképpen lehetett gyökeresen segíteni: *ki kellett vívni*

Krisztus egyedüli uralmát az emberi szívekben. Addig, amíg ez meg nem történt, a Krisztus anyaszentegyházának nem lehetett tetőtől talpig megújhódnia. Addig nem következhetett be az, ami után annyi kegyes lélek oly rég ideje sóvárgott: az egyház visszaállítása ősi, eredeti, tiszta alakjába, a reformáció.

XIV.

Luther.

Az annyira óhajtott *igazi* reformációt *Luther Márton* indította meg: ő lett annak legelső hőse, az úttörő és alapvető *reformátor*.

Szegény szász bányász-emberek gyermeke volt: Eislebénben, a németországi Thüringia egy kis városában született 1483-ban. Apja-anyja talpig becsületes, istenfélő, szigorú gondolkozású, keménykezű parasztok voltak, akik egész életüket nehéz, sanyarú munkában töltötték. Gyermekeiket szerették, de nagyon szigorúan fogták; ánkább vesszővel nevelték, mint szép szóval. Mártonnak már kicsi korában meg kellett tanulnia — sokszor igen keservesen — az igaz úton járást és a kötelességteljesítést. De meg is tanulta. Jó kis diák lett belőle. Szorgalmával sok gazdag ifjút megszegyenyített. Pedig még az élete fenntartásáról is neki magának kellett gondoskodna. Az apja csak épen a legszükségesebb iskolai kiadásait fedezte úgy — ahogy; a mindennapi kenyeret magának kellett a kis Mártonnak megszereznie szolgálókkal, meg úgy, hogy társaival házról-házra járva, szent énekeket énekelve kegyes adományokat gyűjtögetett. Ebből élt akkor nagyon sok szegény tanuló. De a sanyarú élet csak acélozta a Márton egészséges, friss testét-lelkét. Iskoláit egymásután nagyon szép eredménnyel végezte, s amellet jókedvű, dalos fiú volt, akit minden pajtása szeretett. A komoly apa is meglepődéssel nézett fiára. Láta, hogy nem hiába költötte rá a pénzét. S mivel időközben sikerült becsületes kezemunkájával egy kis vagyont is összekuporgatnia, elhatározta, hogy tovább is áldoz fiáért s egyetemre küldi.

A fiú rózsás reményekkel iratkozott be 18 éves korában a híres — nevezetes erfurti egyetemre s ott négy évig nagy kedveléssel tanult. Társai közül nemcsak kitűnő előmenetelével, de tiszta életével és kedves modorával is kivált. Már magisteri (bölcseletdoktori) rangot is szerzett. Mindenki szép jövőt jósolt neki, de legjobban persze az apja szeretne volna, ha híres ember válik a fiából. Ezért azt kívánta tőle, hogy végezze el a jogot: akkor még városbíró, vagy miniszter is lehet belőle. A melegszívű, csupa érzés Mártonnak a száraz jogtudományhoz nem sok kedve volt ugyan, de megszokta, hogy az apjának mindenben szót fogad-

jon és jogász lett. Buzgón kezdte tanulmányozni a nagy törvénykönyvet, amelyet apja vett meg neki, hogy ezzel is növelje a kedvét ehhez a pályához, pedig ez a könyv akkoriban olyan drága portéka volt, hogy rendszeren csak gazdag emberek ajándékozták meg vele jogászfiaikat. De a Márton lelkét nem elégitették ki tanulmányai. Valami egyébre vágyott, bár maga sem tudta, mire. Kicsi korától istenes, hívő lélek volt, buzgó katolikus épűgy, mint a szülei, de most megmozdult valami a lelkében s ha Istenre gondolt, kezdett elégedetlen lenni a világgal és önmagával. Lelke nyugalma eltűnt. Homályosan kezdte érezni, hogy neki Isten más élelet szánt és más célokat tűzött elé, mint az apja.

Soká hordozta szívében ezt a nyomasztó, bizonytalan érzést, anélkül, hogy tudta volna, mitévő legyen. Egyszer épen vakációból igyekezett hazulról vissza Erfurtba, gyalogszerrel. Útja egy erdőn vezetett keresztül, ahol rettentő zivatar lepte meg. A mennykövek ropogtak és a magányos vándornak készen kellett lennie arra, hogy a fák alatt bármely percben agyonütheti a villám. Az ifjú Luthert iszonyú félelem fogta el. Nem annyira a haláltól remegett, mint inkább attól a gondolattól, hogy készületlenül kell majd odaállania az örök Bíró elé, anélkül hogy a lelkét — mint jó katolikus keresztyénhez illik — előbb megtisztította volna töredelemmel, gyónással, vezekléssel. Ez rettentő gondolat volt neki: -hiszen így elkárhozik és a pokolba jut! A vihar egyre jobban dühöngött s Luther halálos szorongásában egyszer csak térdre vetette magát és így kiáltott föl: „*Szent Anna, segíts meg, szerzetes leszek!*” Szent Anna volt a bányászok védőszentje, a buzgó fiú még hazulról hozta volt magával a tiszteletét.

És íme, alighogy ez a fogadalom elhangzott remegő ajkáról: a vihar megszűnt. A megmenekült Márton nehéz szívvel bandukolt Erfurt felé. Máris bánta, hogy olyan elhamarkodott fogadalmat szalasztott ki a száján. Néha azelőtt is gondolt már ugyan arra, hogy kolostorba lép lelkének üdvösségéért. De már csak azért sem merte volna magát elszánni erre a lépésre, mert tudta, hogy szigorú apja mennyire nem jó szemmel nézte volna, ha az ő határozott akarata ellenére pályát változtat. Most azonban kötve volt: fogadalma — az ítélettől való félelem nehéz perceiben — elhangzott és Luther nem az az ember volt, aki ne teljesítse adott szavát, ha mindjárt senki emberfia nem hallotta is ott az erdő mélyén. Isten hallotta — és ez neki elég volt. Bizonyos volt abban, hogy apjának súlyos neheztelését vonja e lépésével magára. Tudta, hogy a fényes jövőnek vége. De mit törődött ő mindezzel, amikor Istenének kellett engedelmeskednie? Mit sem sejtő barátait összehívta egy lakomára, ahol kedélyesbeszélgetés, dalolás, muzsikálás után egyszerre csak előadta nekik megmásíthatatlan szándékát s búcsút vett tőlük. Mire azok fölocsúdtak meglepetésükből, barátjuk már az ágostonrendű kolduló-szerzetesek kapuján zörgetett. Ifjúsága virágjában, 22 éves fővel, el akart temetkezni a kolostor falai közé. (1505).

Jól sejtette: apja határtalanul megharagudott
 „Az igaz ember reá. Hogy is ne, mikor fia a legszebb álmát tépte
 hitből él.” széjjel s annyi sok pénzáldozatát tette hiábavalóvá.

S még hozzá épen szeretetessé és pappá akar lenni,,
 holott az öreg, dolgos Luther ezt a pályát — a sok renyhe,
 mihaszna, hasának élő barát és pap miatt — világeletemben nem
 állhatta. Nem akarta megérteni sehogysem, ami a fia lelkében
 végbement. Gorombán összeszidta Mártont s bár azelőtt már, mint
 bölcséleti doktort és leendő híres embert, akkori szokás szerint,,
 „magázta”, most megint a régi tegezésre fogta, hogy ezzel is
 megalázza. Márton hálás és jó fiú volt s végtelenül fájt neki az
 apja haragja. De feltett szándékától nem tárgított. Isteni sugallatnak
 érezte, hogy lelke üdvösségét a kolostorban kell megtalálnia. Kész-
 ségesen vállalta magára a szerzetesi élet minden terhét. A szer-
 zet szabályai szerint elvégezte a legalantasabb házi munkákat is
 és társaival együtt kijárt a vidékre koldulni, Teljesen megakart
 alázkodni, hogy megtalálhassa az óhajtott lelki békességet és
 kiérdemelje a kegyelmet Istenétől. Keményen sanyargatta testét,
 hogy lelke annál tisztább legyen: böjtölt, imádkozott, alig aludt.
 Testét-lelkét akárhányszor úgy kimerítette evvel, hogy félholtan
 esett össze rideg cellája kövén.

S mégis, mit kellett tapasztalnia? Az a várva várt lelki meg-
 tisztulás, újjászületés egyre késett. Úgy vette észre, hogy a kolos-
 tor egy cseppett sem változtatott rajta, hogy ő még mindig a régi,
 bűnös, önző ember. Ez kétségbeejtette. Hiszen ő a kolostorban
 közelebb akart jutni Istenhez, kedvesebb akart lenni öelőtte s
 ehelyett folyton az az érzése volt, hogy távolodik tőle, hogy csak
 haragvó arcát látja. Minél kegyetlenebbül vizsgálta magát: annál
 több bűnös indulatot, hajlamot fedezett föl magában. Társai akár-
 hányszor rajta kapták, amint jajveszékelve zokogott: „ *Oh én bűnöm,
 bűnöm, bűnöm . . .*” Már annyira el volt gyötörve, hogy a halált
 kívánta, még ha a kárhozatba viszi is annak útja. Egyenesen meg-
 bomlott volna a lelke, ha lassan föl nem dereng előtte egy biz-
 tató sugár: az a vigasztaló gondolat, hogy Isten nemcsak bün-
 tető Bíró, de megbocsátó Atya is és hogy Krisztus, amint maga
 monda, nem az „egészségesekhez”, hanem a betegekhez jött.
 Először csak egypár jólelkű, kegyes szerzetestársa figyelmezteté-
 sére kezdett gondolkozni ezen. De azután maga is elővette a
 bibliát s áhítatosan és buzgón kezdte tanulmányozni. Lelkének
 háborgása lassanként lecsillapodott. Megdöbbenve, de egyszer-
 smind boldogan vette észre, hogy ő a kolostorban egy egészen
 más Istent keresett, mint amilyen az igazi, a bibliai Isten, a Jézus
 Krisztus atyja, ő *adni* akart valamit az istennek, hogy azután
vehessen tőle: adni egy elsanyargatott testet, egy „érdemekkel”
 teljes életet, hogy örök üdvösséget kapjon érte és úgy érezte,
 hogy sohasem tud *eleget* adni, mert az a szigorú kalmár, akinek
 ő Istent nézte, egyre többet és többet követelt. A Szentírásban
 pedig egy olyan Istenről olvasott, aki — Krisztusban — maga

adja oda magát a bűnös embernek s megmenti és fölemeli azt szeretetből, ingyen. A szegény barát lelkében e gondolatra világosság gyúlt és szívét csodálatos melegség futotta át. hiszen, ha ez így van, Istentől nem kiviaszkodni kell a kegyelmet, hanem egyszerűen, alázatosan elfogadni tőle! Most már nem volt reménytelen. Egyre jobban elmélyedt a bibliában, a kegyelem titkának tanulmányozásába. Sokat forgatta, nagy szeretettel és tanulsággal, az *Ágoston* írásait is. Elgondolhatjuk, milyen sok útmutatást kapott belőlök a kegyelem megértésére.

Egy napon aztán Pál apostolnál végre megtalálta a nagy szót, a döntő megoldást: „*Az igaz ember hitből él.*” (Róm. II7). Isten előtt nem az erőlködés vezet célra, hanem egyedül a hit. Az embert nem az teszi igazzá, — azaz Isten előtt kedvessé — hogyha önző, számító módon érdemet érdemre halmoz, hanem csak az, hogyha Krisztusra tekintve alázatosan és erősen bízik abban, hogy Isten őt bűnös voltában sem taszítja el magától. Igazi élete csak az ilyen embernek van, Márton barát, ki kevéssel azelőtt még a halált kívánta, most felujjongó boldogsággal érezte, hogy *igazán* él. Él, mert Istene van, aki szereti őt — Megváltója, aki meghalt érte is.

Ez rendkívül nagy fölfedezés volt. Luther újra megtalálta vele az evangélium szívét, lényegét, amit A kilencvenöt a pápai egyház régesrég elveszített s még legjobb tétel, jai is hiába kerestek azóta. Lelkét nyugalom és boldogság töltötte el ennek a tudatában. De arra még ekkor nem gondolt, hogy támadólag lépjen föl a pápa és a római egyház ellen. Sőt hű fia akart maradni az egyháznak. Bízott abban, hogy azt az igazságot, amit Isten öneki kijelentett, majd mások is föl ismerik s az egyház így lassan megtisztul, anélkül, hogy — Húsz módjára — mindjárt forradalmat kellene szítani benne. A maga tiszta, becsületes, hívő lelke tükrében ilyeneknek hitte az egyház vezetőit, magát a pápát is. *Meg volt győződve, hogy az evangélium nagy igazságát, az egyedül hit által való megigazulást, üdvözülést a pápa ép oly világosan látja és érti, mint ő.* Azért e fölfedezés után még évekig élt nyugodtan és szerényen a kolostorban, anélkül, hogy a nagyvilág tudott volna róla. De az ágoston-rendben szerénysége és alázatossága mellett is igen nagy tekintélyre emelkedett. Tudománya, bölcsessége, munkabírása oly nagy volt, hogy még a 30 évet sem érte el s máris tanárrá tették a wittenbergi egyetemen, később pedig a rend kormányozásában is fontos szerepre juttatták. Volt is dolga rengeteg, de Istennel megbékült lelke bírta a munkát. Amellett most már a testét sem sanyargatta oly esztelenül, mióta rájött az Isten előtt való érdemszerzés hiába való voltára.

Élete csöndes folyásából egyszerre egy megbotránkoztató esemény zökentette ki. Wittenberg szomszédságában felütötte sátrát egy búcsúárús, Tetzl János domokos-rendi barát. Ez az ember a lélek legszentebb javait minden lelkiismereti furdalás

nélkül vitte piacra. Vásári kikiáltó módján hirdette milyen nagy mennyei javak jutnak részébe annak, aki vesz a búcsúlevelekből. A legszemérmertlenebb módon biztatta a bámész tömeget, hogy nincs az a rettenetes bűn, ami alól feloldozást nem kaphatna az, aki ilyen búcsúlevélnek van a birtokában. Persze, a valódi okáról búcsúárulásnak mélyen hallgatott: ez az ok pedig nem volt egyéb, mint az, hogy a búcsúból befolyó óriási jövedelmen meg akartak osztozni a pazarló, fényűző pápa. X. Leó, — egy Medici — a léha, fülig eladósodott mainzi érsek, Brandenburgi Albert, meg ennek hitelezője, a hatalmas Fugger-bankház. Mindebből csak annyit vallott be Tetzl, hogy a pápa a pénzt a fényes, világhírű római Szent-Péter-templom fölépítésére akarja fordítani — pedig ez sem volt színigazság. De a nép elhitte, s tömegesen csődült a csúnya vásárra. Tetzl ügyesen ki tudta aknázni a tömeg balhítét és ugyancsak verte a dobot. Szüntelenül azt szavalta, hogy

„Pénzedet mihelyt leszúrod,
A lelket rögtön kihúzod”

t. i. a szenvedő lelket a tisztítóútból!

Luther hallotta hírét ennek az istenkáromlásnak és elszörnyedt rajta. A wittenbergi lakosok is tömegesen vásároltak búcsúlevelet s Luthernek — aki abban az időben, sok egyéb dolga mellett, még a beteg wittenbergi plébánost is helyettesítette — alkalma volt megfigyelnie, milyen könnyen vették az emberek a bűnbánatot és az egész erkölcsi életet, ha már egyszer markukban volt a búcsú hazug biztatása. A csöndes barát úgy érezte, hogy meg kell védelmeznie az evangéliumot a csaló üzérrel szemben, el kell némítania azokat, akik oly vakmerően káromolják Isten mindenható kegyelmét. Szívében újra megzendült Isten parancsszava és neki engedelmeskednie kellett. Az 1517. esztendő október havának 31-ik napján 95 tételt szögezett ki a wittenbergi vártemplom kapujára. Ezekben a tételekben megmagyarázta, miben áll az igazi bűnbánat: nem abban, hogyha pár garasért búcsúlevelet veszünk, hanem abban, hogyha bűnös voltunkat elismerve, töredelmes, de hívő szívvel Isten irgalmában bizakodunk. *Ezért „a keresztyén embernek az egész élete vezeklés.”* Leleplezte, hogy a búcsúval való üzérkedés mennyire meghazudtolja az evangéliumot, mennyire kiszorítja a hívők szívéből Krisztust.

Luther ezeket a tételeket tulajdonképpen csak »Másként nem egy kis szerzetesi körben való megvitatásra szánta, lehetek!« De már akkor — szerencsére — fel volt találva a könyvnyomtatás s a tételek villámgyorsasággal járták be egy-két hét alatt egész Németországot. Az emberek föllélekzettek, amikor olvasták. A német nemzet különösen sokat sanyargott századok óta a pápák hataloméhétsége és pénzszomja miatt. Most úgy érezte, eljött a szabadulás ideje. Üdvösségükért aggódó lelkek s nemzetüknek jobb jövőt kívánó hazafiak tízezrei egyaránt reménykedő örömmel, kitörő bizalommal üdvözölték a tételek

szerzőjét. Luther maga először megdöbbenve látta tételeinek e nem várt és nem akart sikerét. Hiszen ő nem a pápát akarta azokkal megtámadni. Sőt akkora jóhiszeműséggel és bizalommal volt még ekkor eltelve a pápa iránt, hogy tételei egyikében ezt mondotta: *„fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy ha a pápa tudna a búcsúhirdetők üzelmeiről, inkább akarná, hogy Szent Péter temploma porráégjen, mintsem hogy a saját juhainak bőre, húsa és csontja árán épüljön fel.”*

De ebből a gyermekies bizalmából csakhamar ki kellett ábrándulnia. A pápa sokkal hamarabb megértette a Luther tételeinek óriási jelentőségét, mint — maga Luther. Nem is csoda, hiszen őneki a zsebére és a bőrére ment a dolog. Hamarosan megindította az eljárást Luther ellen. Az volt a célja, hogy a merész barátot kitüntetésekkel vagy fenyegetésekkel elnémítja, ha pedig ez nem lehetséges, akkor eretneknek bélyegzi és a Húsz meg a Savonarola sorsára juttatja. De sem így, sem úgy nem birt vele. Luthernek már akkor ott állt a háta mögött az egész német nemzet s elsősorban a saját uralkodója, a szász választófejedelem, a derék Bölcs Frigyes. És minél jobban dühöngtek Romában, Luthernek annál jobban fölnyílt a szeme. Mély fájdalommal, de nagyon világosan látta most már, hogy a pápának nem az evangélium fekszik a szívéen, hanem a saját hatalmát félti. Ezért most már nem tartotta szükségesnek, hogy kímélje őt. Nagy fölfedezésének egymásután levonta minden következményét.

Nagyszerű könyvek, röpiratok egész sora került ki bámulatosan gyors egymásutánban a tolla alól. Egyben hatalmas szóval, ellenálhatatlan erővel és igazsággal fejtette ki az igazi evangéliumi hitet. A keresztyén ember — mondta — nem azért cselekszi a jót, nem azért él nemes, tiszta, szeretetben munkás életet, hogy ezzel Istentől kinyerészkedje az üdvösséget — hanem azért, mert az igazi hit magától termi a jó cselekedetet, akár a jó fa a nemes gyümölcsöt. Mihelyt a hit valódi — azaz teljes, hű bizodalom Istennek bűnbocsátó kegyelmében — ez a hit *okvetetlenül* erkölcsileg is újjáteremti az embert. Tehát nem a pápa és az egyház szabja elém, hogyan éljek, hanem az én élő hitem. A hitem táplálékát pedig nem babonás szertartásokból, képek, ereklyék tiszteletéből, lélektelen barátok, papok latin nyelvű darálásából, értelmetlen prédikálásából, hazug bűnbocsánat hirdetéséből merítem, hanem a Szentírásból. Ahogyan a Krisztus mindenkié, úgy a Szentírás is mindenkié. Olvasásához, magyarázatához mindenkinek joga van, akinek a lelkében Krisztushoz való komoly, erős vágyakozás él. Aki pedig egyszer Krisztust megtalálta, annak nem parancsol többé a hit dolgában sem a pápa, sem senki más emberfia. Az fölségesen szabad lélek ebben a világban. Csak Krisztusának engedelmeskedik, ez pedig azt jelenti, hogy a szíve tele van szeretettel és az élete csupa szolgálat, önfeláldozás — embertársai iránt. Az ilyen ember élete folytonos istentisztelet. Akár utcát söpör, akár országokat kormányoz: ha ezt a munkálat

szeretettel, jó kedvvel odaadással végzi, kedvesebb Isten előtt, mint a legbuzgóbban böjtölő, imádkozó, sanyargó barát. Ezért a keresztyén egyházban is csak egyféle méltóság lehet: a szolgálat méltósága. Aki az egyházban nem szolgál, hanem uralkodni akar: az nem a Krisztust, hanem az ördögöt képviseli. És Luther nem félt kimondani a végső, rettenetes szót: igenis, a pápaság, ez a pápaság nem Krisztusi, hanem ördögi hatalom; aki igaz keresztyén, az nem engedelmeskedhetik neki és törvényeinek. A pápa erre természetesen sietett kiátkozni Luthert. De Luther avval felelt, hogy elégette a kiátkozó levelet, a bullát, ő már bizonyos volt a maga dolgában, tudta, hogy Krisztus mellette áll, azért nem bánta most már akármi következik.

Valóban nagy veszedelem is fenyegette. A pápa felbiztatta ellene a fiatal német császárt, a spanyol lelkű V. Károlyt, aki világhatalmas úr volt és vakbuzgó katolikus. A császár meg is idézte Luthert 1521-ben a wormszi birodalmi gyűlés elé, hogy ott adjon számot vakmerő szavairól és tetteiről. Luthert aggódó barátai kérve-kérték, ne menjen el. Féltették a Húsz sorsától. De Luther így felelt: *Ha annyi ördög is volna Wormsban, amennyi cserép a házak fedelén, akkor is elmennék — és ha akkora tüzet raknának Worms és Wittenberg között, hogy lángjai az eget érnék, még akkor is nekivágnék és ha ott egy szörnyeteg tátná reám a száját, annak is egyenest a torkába lépnék, hogy bizonyosat tegyek az én Uramról, Krisztusomról.* El is ment. Kopott kámszájában megjelent a fényes gyülekezet előtt. Nem törődött a nagy urak, a papi és világi fejedelmek kíváncsi, megvető vagy gyűlölködő pillantásaival. Tekintete földöntúli nyugalmat és bátorságot árult el. Mikor felszólították, hogy vonja vissza eretnek tanait, ércesen csendült föl a hangja: *„Amíg engem a Szentírás bizonyosságaival vagy más világos okokkal meg nem győznek, addig lelkiismeretem Isten igéjének a foglya. Semmit vissza nem vonhatok, nem is akarok visszavonni; mert a lelkiismeret ellen cselekedni nem is biztos, nem is becsületes dolog. Itt állok, más-ként nem cselekedhetek. Isten legyen segítségemre. Amen!*

Kimondta a nagy szót, cseppet sem aggódva A reformátor. a saját sorsán. Úgy érezte magát, mint a hadvezér a nyert csata után. Bármely percben kész volt a máglyára lépni. A birodalmi gyűlés ki is mondogatta, hogy őt mint közveszélyes eretneket, bárki szabadon elfoghatja és kiszolgáltathatja. De hű fejedelme, Bölcs Frigyes gondoskodott róla, hogy nemzetének ez a drága kincse megmaradjon. Elfogatta — úgy intézve a dolgot, hogy a világ azt higgye, Luther az ellenségeinek vagy rablók támadásának eset áldozatul — és Wartburg erős várába vitette. Ott tartózkodott Luther -szinte egy esztendeig. Tolla azalatt sem nyugodott: nemcsak számos pompás röpiratot irt, amikből az érte aggódó németiség ujjongva tudta meg, hogy szemefénye mégis él, hanem nekifogott a Szentírás németre fordításának is. Csak magával ez egy munkájával is örök hálára

kötelezte nemzetét. A németek még ma is az ő hatalmas, erőtéljes, világos fordításában olvassák a Bibliát s úgy érzik, mintha maga Mózes és Jézus is a Luther nyelvén szólott volna. De nem volt sokáig maradása az erős várban. Rossz híreket kapott Wittenbergből. Azt hallotta, hogy lelkes hívei közül egyik-másik nagy éretlenül és hebehurgyán nekifogott az egyház újjáalakításához és iszonyú felfordulást csinált, valódi és értékes újítások helyett. Luther félt, hogy a nagy kavarodásban maga a legdrágább vívmány: az evangélium talál majd veszendőbe menni és a pápa hívei diadallal fognak majd rámutatni a fejtelenségre, a mozgalom szégyenletes bukására. Ezért elhatározta, hogy elhagyja biztos menhelyét s visszamegy a forrongó Wittenbergbe. A választófejedelem semmi módon nem akarta ezt: hiszen Luthernek, a kiátkozott eretneknek az élete a birodalmi ítélet következtében egy percig sem volt biztonságban, mihelyt a várkapun kitette a lábát. De Luther megüzente Bölcs Frigyesnek, hogy ő egy sokkal hatalmasabb úrnak oltalmában áll, mint aminő a szász választó. Elhagyta tehát a várat és bántódás nélkül megérkezett Wittenbergbe. Ott lelkének és szavának felülmúlhatatlan erejével egy-kettőre lecsillapította a veszedelmes forrongást s azután maga állott a reformáció munkájának élére.

Attól fogva szinte egy negyedszázadon keresztül, 1546-ban történt haláláig ő volt népének bölcse és költője, prófétája és hőse. Követőinek, tanítványainak száma egyre szaporodott. Ezeknek a segítségével vezette és irányította a reformáció nagy művét. Nagyon sok derék világi fejedelem becsülését és támogatását is megnyerte, így azután még gyorsabban ment a munka. Róma egyháza helyett megalakultak az evangéliumi gyülekezetek. A fényelgő gavallér-püspökök, tudatlan, ingyenélő, dorbézoló papok helyét szerény és tiszta életű, munkás, tudós prédikátorok foglalták el. Ezek szakítottak a papi házasság pápai tilalmával — ami annyi rossznak volt a kútfeje — és Istennek tetsző, boldog, tiszta családi életet éltek. Maga Luther is megházasodott s egy hűséges, serény, okos asszony mellett, kedves, jó gyermekek között, igazi szent örömek forrása lett számára a házaseset. Az ő példája persze különösen sokakra halott buzdítólag. Kiüresedtek a kolostorok; a barátok, apácák kenyérkereset után néztek, családot alapítottak, helyüket a komor falak közt vidám iskolásgyermekek foglalták el, mert az iskolák száma egyszerre nagyon megsaporodott. Mióta Luther és a könyvnyomtatás jóvoltából minden ember hozzáférhetett Isten ígéjéhez, azóta egyre többen vágytak megismerkedni az írás-olvasás mesterségével. A prédikátorok oldalán mindenütt buzgó tanítók működtek, akik rövid idő alatt sokkal nagyobb eredményt értek el a nép művelésében, mint a római egyház a legutóbbi évszázadok folyamán. A német nép nagy része föl szabadult a pápai iga alól s ura lett saját sorsának. Ilyen gyümölcsöket termett a Luther hite.

Maga a nagy reformátor azonban élete végéig az maradt,

aki volt szerény, fiatal, ismeretlen barát korában;, nagyon alázatos és nagyon engedelmes hívő. Életének csodálatos utai nem elbizakodással töltötték el, hanem kifogyhatatlanul mély hálával Isten iránt. Egyetlen erőssége az a hit volt, hogy ő mindent Istennek köszönhet, aki a Jézus Krisztus szerelméért kegyelmes hozzá. Sokszor voltak még szomorú napjai azután is, hogy Wartburg várából visszatért Wittenbergbe; sokszor kellett aggódnia a reformáció zsenge palántájáért, hogy ki ne szaggassa császár és pápa összefogott pusztító dühe vagy saját munkatársainak meggondolatlanul gyomláló hevessege. De félni sohasem félt, mert a szívében szüntelenül ott zengett a keresztyén ember felséges csatariadója, amelyet tőle tanult meg a világ:

„Erős várunk nekünk az Isten,
És fegyverünk ellenség ellen!”

E hitben törhetetlen volt, bátor és derült mindhalálig. Az evangélium ellenségeire iszonyú haraggal tudott lesújtani győzhetetlen tolla, de amellet öreg napjaiban is elnyíló szemmel el tudott gyönyörködni egy-egy szál virágban és gondjait elvetve játszott, tréfált gyermekeivel. Isten előtt maga is mindvégig gyermek maradt. Úgy tudott imádkozni, ahogyan csak a tisztaszívű gyermekek tudnak. Amikor annyi dolga volt, hogy azt sem tudta, hol a feje — akkor sokszor órákat töltött imádkozásban. Ez volt az erőforrása. Evvel őrizte meg az élő Istennel való összeköttetését. Ha nem tudott volna imádkozni, *így* imádkozni: akkor nem lett volna belőle az az ember, aki az égiháborúban, a kolostori vergődések közt, a wormszi gyűlés előtt és a wartburgi magányban egyaránt meg tudta hallani és érteni Istene szavát és föltétlenül, mindenre elszántan engedelmeskedni tudott neki és harcba tudott menni érte. *Egyszóval: akkor nem lett volna reformátorra.*

XV.

Kálvin.

Futótűzként terjedt a reformáció Németország határain túl is. Angliától Magyarorszáig Európaszerte mindenütt akadtak apostolai az újra fölfedezett tiszta evangéliumnak. A régi rend emberei természetesen ahol tehették, üldözőbe fogták az új „eretnekeket” és csakhamar föllobogtak a máglyák. De a vértanúhalál most is, miként az őskeresztyénség idejében, csak használt a szent ügynek. Egy ember hősi önfeláldozása száz új hívet szerzett neki. Még csak 2—3 évtized telt el a tételek kiszögezése óta s már alig volt Európának olyan műveltebb országa, amelyik ne lett volna tele-szórva evangéliumi gyülekezetekkel. Csak attól lehetett tartani, hogy ez a hatalmas kiterjedésű mozgalom előbb-utóbb fejtel-

ségbe süllyed, vezető nélkül marad. Luther maga korábban meghalt, semminthogy a nem német országokban folyó reformáció vezetésére is vállalkozhatott volna. Aztán meg ő különben is annyira testestől-lelkestől német ember és német hazafi volt, hogy más országok dolgait, más népek gondolkodását nem is tudta mindig megérteni. Hívei, tanítványai közül pedig még a legkülönbek sem értek föl a derekáig. Még a világhírű tudós: *Melanchton Fülöp* sem, akit pedig Luther valamennyiük között a legjobban becsült és szeretett. Ez is sokkal félénkebb, megalkuvóbb ember volt, hogysen örökébe léphetett volna a nagy reformátornak. Ekkor Isten máshonnan támasztott a világ reformációjának vezért, aki méltó módon tetőzte be a Luther nagyszerű kezdését. Ez volt *Kálvin János*.

Kálvin reformátori munkájának *Svájc* volt a színhelye. Ez a szabad kis ország apró paraszt- és A reformáció polgárköztársaságok szövetségéből állott. Önérzetes, öuájcban. munkás népe nem túrt maga fölött idegen urat s a hegyei közé betelepült zsarnokokat előbb vagy utóbb mind lerázta a nyakáról. A pápaság jármát is nehezen viselte. S amikor az ő körében is felhangzott az új evangéliumi igehirdetés: nagyobb részében örömmel csatlakozott hozzá, Előbb a német lakosság vette be a reformációt, különösen Zürich város nagy papjának, *Zwingli* Ulriknak a szavára hallgatva. A régi és az új valláshoz ragaszkodó német-svájciak közt csakhamar fegyveres összetűzésre került a sor s ebben, az evangélium sok más hívével együtt, a hős Zwingli is életét vesztette (1531). De azért az óhitűeknek még sem sikerült kiszorítaniuk Svájból a reformációt. Sőt most már a nem német részeket is lángragyújtotta az. Itt a reformáció fő-tűzhelye a Svájc nyugati határszélén levő, franciák lakta *Genf* (franciául Genève olv. Zsónév) városa lett, főbajnoka pedig Kálvin.

Kálvin északi Franciaország egy kis városában Noyoban (ejtsd Noajon) született 1509-ben. Kálvin ifjúsága. Apja tekintélyes jogtanácsos volt, előkelő összeköttetésekkel bírt s így módjában volt fiának jó nevelést adni, nyugodt és biztos jövőt előkészíteni. Abban a romlott, pénzhajhászó egyházi életben a reformáció előtt sok más nagy visszaélés között szokásban volt az is, hogy egy egy zsirosabb jövedelmű papi állást ügyes, befolyásos emberek megszereztek a maguk egészen éretlen gyermekei számára: az állás teendőit ellátták rosszul fizetett helyettesekké^ káplánokkal, a jövedelem legnagyobb részét pedig a gyerekekre költötték. Kálvin apja is szerzett fiának ilyen jövedelmeket. Ezekből taníttatta Parisban s egyéb híres iskolákon. Nem is veszett kárba a ráköltött pénz. Már gyermekkorában messze túltett minden társán. Az: igaz, hogy rendkívüli képességei is voltak főképp csodálatosan éles és erős emlékező tehetsége — de szorgalomban, kötelességtudásban is épúgy az első volt. Nem bízta rá magát könnyelműen Istentől nyert természeti adományaira, hanem vasakarattal igyekezett azokat mindjobban kifejleszteni.

Hogy minél többet bírjon tanulni, alig vacsorált valamit, sokat éjszakázott, keveset aludt, reggel pedig felébredéskor, első dolga volt elismételni magában az előző este tanultakat. Ezzel a szigorú életmódjával már ifjúságában aláasta egészségét, mert különben is vézna fiú volt. Már ekkor megkezdődtek rettenetes főfájásai, amelyek azután egész életén át kínozták. De a testi gyöngeségtől sohasem engedte leveretni magát. Lángoló lelkesedéssel tört előre a tudományszerzés útján. Előbb papnak, majd jogtudósnek készült s tanuló társai mindenütt tisztelettel és bámulattal vették körül. Választékos, finom modora, nagy, szinte félnék szerénysége sok jó barátot szerzett neki. Csak a haszontalanok húzódtak vissza tőle, mert már zsenge ifjúságában akkora erkölcsi komolyság volt benne, hogy a könnyelműek és a rosszak kényelmetlenül érezték magukat a társaságában. Akár pap, akár jogász, akár tudós lett volna belőle, mindenütt szép haladás, nagy sikerek, fényes jövedelmező állások integettek feléje. Ő maga legjobban az elhúzódo, csendes tudományos és irodalmi munka után vágyakozott és arra készült. De ekkor Isten beleszólt terveibe és életébe.

Mikor Kálvin ifjúvá serdült, már akkorra a reformáció hullámai Franciaországba is átcsaptak. Egy derék tanára jóvoltából Kálvin is nagyon korán megismerkedett az evangéliumi igazságokkal. Ezek először nagyon idegenszerűeknek tűntek föl előtte, mert — épúgy, mint egész családja — hű és buzgó katolikus volt. De lelkiismerete nem hagyta nyugodni. Kérlelhetetlen komolysággal vette vizsgálat alá lelkét a még alig fölserdült ifjú. Sokáig töprengett az üdvösség kérdésein. Nagyon nehezére esett elszakadnia addigi hitétől és nézeteitől. De egyszer csak úgy érezte: el kell szakadnia, mert ha nem: akkor magától Istentől fog elszakadni. Úgy érezte meg kell semmisülnie Isten haragjának súlya alatt, ha még tovább is ragaszkodik régi tévedéseihez, ha nem követi Istennek a bibliában világosan kijelentett akaratát s ha nem bizza magát rá egyedül az ő, Krisztusban megjelent, kegyelmére. Engedelmeskedett tehát. Isten parancsolatát hallva, katonának érezte magát, aki győzni vagy halni megy. Parisban belevegült az evangéliumi mozgalmakba, szorgalmasan tanulmányozta Luther. s a többi reformátorok iratait, és több lelkes, elszánt társával együtt titokban százakat megnyert az igaz hitnek. Állandóan az életükkel játszottak Kálvin és társai, mert a király, a papok, meg a hatóságok nem akarták megtűrni az országban a gyűlölt eretnekséget. Barát és ellenség előtt csakhamar ismertté lett a lángeszű, mély tudományú, tiszta életű fiatal evangéliumtanító neve. Amazok valószínűleg körülrajongták, emezek ugyancsak fenekedtek ellene. Végre is csak gyors meneküléssel kerülhette el a bizonyos halált. De amit Parisban abba kellett hagynia: azt a vidéken újra kezdte. Francia- és Olaszország különböző helyein hirdette az evangéliumot. Élete, munkája, mostantól fogva nem volt egyéb, mint egy nagy, vakmerő, szent elszánás — Isten ügyéért. Pedig most már jóformán élni való ja sem igen volt, mert azokat az egyházi jöve-

delmeket, amiket gyermekkorától bírta, most eldobta magától: nem tartotta becsületes dolognak a pápa egyháza ellen hadakozni s ugyanakkor jövedelmet húzni belőle.

Így bujdosott hontalanul, pénztelenül, midőn egyszer csak meghallotta, hogy a francia király most már végkép ki akarja irtani országából az evangélium híveit s hogy nem éri be a vérontással, de a tetejébe még gyalázatos rágalmakat is terjesztett róluk: úgy tünteti föl a dolgot, mintha azok valami erkölcstelen, országháborítók volnának s így akarja magát tisztára mosni az áldozatok véréből. Kálvin most úgy érezte, hogy cselekednie kell: hitét, tudományát, tollát üldözött, ártatlanul megvádolt honfitársai szolgálataiba kell állítania. Neki ült tehát s rövid idő alatt megírt egy nagy-szerű könyvet. Ebben olyan világosan megmagyarázta és a rágalmazók ellen olyan hatalmasan megvédelmezte az egész evangéliumi hitet, mint még senki, sem előtte, sem utána. Az egész művelt világon rohamosan elterjedt (1536) a 27 éves ifjú tudós műve; mindenünnen reménykedve néztek reá az evangélium üldözött hívei. Kálvin, ezen fölbuzdulva, elhatározta, hogy továbbra is tollával fogja szolgálni a reformáció ügyét. Különben is — gondolta — ez felel meg legjobban az ő csöndet kedvelő, visszahúzódo természetének. Azt tervezte, hogy Baselben, ebben a csöndes, tudósok lakta svájci városban telepszik meg, hogy zavartalanul folytathassa irodalmi működését. De útja Genfen vitte keresztül — s itt megint elébe állt Isten.

Genf városa éppen ebben az időpontban szakadt el a római egyháztól. De a polgárság nem annyira meggyőződésből szánta el magát erre a fontos lépésre, hanem inkább csak azért, hogy püspökének meg a katólikus szavojai hercegnek a kényuralmától szabaduljon. Belső megújulás nem kísérte reformációjukat. A polgárok legnagyobb része most is csak olyan ledér, feslett életet élt, mint azelőtt, mert ez a város már rég ideje híres volt lakóinak könnyelmű életmódjáról. Sőt sokan most, hogy nem érezték maguk fölött a régi egyház hatalmát és tekintélyét, még jobban neki vadultak és valósággal dobzódtak az erkölcstelenségben. Ez nagyon búsította és aggasztotta a jobbakat, főképen azt a tüzeslelkű prédikátort, aki vezetője volt Genfben a reformáció mozgalmának: *Farel Vilmost*. Farel attól tartott, hogy ha a reformációhoz pártolt Genf erkölcsi zülléssel szennyezi be magát, annak híre lesz az egész világon, hiszen ez a város egészen a világ szeme előtt feküdt, három nagy országnak: Francia-, Német- és Olaszországnak az összeszögel-Jésében s a régi hit és egyház hívei majd, kárörvendve, újjal fognak rámutatni, mi lett a pápa ellen való lázadásnak az eredménye.

De Farel, bármennyire látta ezt a veszedelmet, önmagát nem érezte elég erősnek arra, hogy elébe álljon, s a reformáció művét betetőzze az *erkölcsök* reformációjával. Nagy aggodalmai közben egyszer csak meghallja, hogy a városon van átutazóban Kálvin János, az a híres ifjú tudós, akinek a francia királyhoz írt hitvédő

könyvét csak nem rég olvasta el, örömmel és csodálattal. Hirtelesen megvillant agyában, egy gondolat, amelyet Isten sugallatának érzett: íme, ez az az ember, akire Genfnek most szüksége van. A szenvedélyes ember nem sokat okoskodott tovább, hanem rohant a fogadóba, ahol Kálvin — terve szerint csak egy-két napra — szállva volt. Farel a fiatal embernek, kit ekkor látott életében először, kertelés nélkül előadta kérését: maradjon itt s legyen neki segítségére a reformáció művének betetőzésében. Kálvin szörnyen meghökkent a kérés hallatára. Esze ágában sem volt neki ilyesmi. Egy csöpp kedve sem volt ahhoz, hogy belevesse magát ebbe a forrongó és tisztátalan genfi világba. De hiába magyarázgatta Farelnek, hogy ő írószobájában akar harcolni az evangélium ügyéért, nem pedig a közélet zajos piacán, amaz nem tágitott. Sőt mikor látta, hogy kéréssel, könyörgéssel semmire sem megy, elöntötte az indulat, fölpattant székéről s rettenetes dörgő hangján így kiáltott rá a halászápadt ifjúra: *„hát akkor Isten átka legyen a te nyugalmadon és írószobád csöndességén, hogyha ily nagy szükségben vonakodol segítségemre lenni!”* E szavakra úgy érezte Kálvin, mintha a lelkét villámcsapás érte volna. Farel fenyegető szavaiból magának a haragvó Istennek a hangját hallotta ki. Nem tehetette, hogy ne engedelmeskedjék, örökre szakított kedves tervével. Megadta magát Istennek s szívét és életét alkudozás nélkül följánlotta neki — áldozatul. Elszántan beledobta magát egy, öneki teljesen idegen világ küzdelmeibe, amiktől bensejében úgy idegenkedett, sőt félt, de nem lehetett megfutamodnia tőlök, mert Isten, az ő hadvezére akarta így.

És az a világ — jól sejtette Farel — valóban az ő keze alatt tisztult meg és lett újjá. Kálvin **Kálvin munkája Genfben.**

is szenvedélyes, indulatos ember volt, mint Farel, de megvolt benne az, ami emeből hiányzott: mély tudomány és fényes elme mellett szívós erély és vasakarát. Szinte egy csapásra ő lett az esze és a lelke a genfi reformáció munkájának, ő tanította meg igazán világosan és szabatosan a genfi népet az evangélium nagy igazságaira. Páratlan tudásával, éles elméjével, hívő szívével föltárta előtte, mint prédikátor, a Szentírás titkait. Ámde nem érte be a pusztá tanítással: híveit az Igének nemcsak hallgatóivá, de megtartóivá is akarta nevelni. Rendíthetetlen meggyőződése volt, hogy a keresztyén egyház igazi tagjai csak olyanok lehetnek, akiket Isten öröktől fogva kiválasztott az üdvösségre; Isten e választottait pedig arról lehet megismerni, hogy e világban mindig és minden körülményben Istennek akaratát cselekszik s szent és tiszta életet élnek. Tehát az igaz egyház — szentek gyülekezése. És Kálvin azt akarta, hogy a genfi evangéliumi egyház *ilyen* legyen.

E célját Isten világos akaratának, önmagát e szent akarat kiválasztott eszközének tudta s ezért olthatatlan hévvel törekedett e cél megvalósítására és nem tűrt megalkuvást. Kivitte, hogy az egyház teljes szigorral lépjen föl a maga léha vagy romlott tagjai ellen.

A dorbézolóktól, fényűzőktől, szerencsejátékosoktól, kicsapongóktól, súlyos, megalázó bűnbánatot követelt a szigorú egyháztanács, s amellet még a polgári hatóságnak is átadta őket megbüntetés, végett. így akarták elérni, hogy az egyház megtisztuljon és valóban az legyen, aminek — a Kálvin gondolata szerint — lennie kell; megtévedt tagjai vagy térjenek a jó útra, vagy pedig, ha másként nem lehet, rekesztessenek ki az egyházból, hogy meg ne rontsák a többit is és be ne szennyezzék a Krisztus testét. Valóban, az egyház, az *egész* keresztyén gyülekezet *szent* voltát az őskeresztyénség óta most, a Kálvin hatására kezdték megint komolyan venni a keresztyének. És most már nem menekültek ki a világból, mint egykor a szerzetesek, hogy valóra váltsák a szentség vágyát és álmát, hanem belevetették magukat a világba, mint Kálvin és társai, s azt akarták, hogy a világnak ne csak egy-két kis darabkájával hanem egész arculatán ragyogjon föl a szent élet isteni fénye, „Isten dicsősége”, amint Kálvin szerette mondani.

Természetesen a sok könnyűvérű, zabolátlan lelkű genfi polgárnak mindez nem nagyon volt ínyére, ők nem éreztek vágyakat az erkölcsi megtisztulás, a szentség után, ők csak azt érezték, hogy itt valaki — s még hozzá egy jött-ment, sehonnai fiatal ember — új és még súlyosabb bilincseket akar rájuk rakni a nagynehezen lerázott régiek helyett. Féltették Kálvintól a csak most frissen kivívott egyházi és polgári szabadságukat, nem gondolták meg, a szabadság ott kezdődik, amikor *önmagunknak* vagyunk urai, a rossztól vagyunk szabadok. Ezért egyre fokozódó gyűlölettel néztek Kálvinra, s mivel ez a maga szigorú elveiből egy hajszálnyit sem engedett, alkalmat kerestek, hogy megszabaduljanak tőle. Ez az alkalom meg is jött, mihelyt a genfi köztársaság vezető állásaiba a Kálvin ellenségei jutottak be. Ezek most már hivatalos parancsszóval akarták kényszeríteni, hogy hagyjon föl szigorúságával és ismerje el, hogy az egyházi ügyekben is a polgári hatóságé a döntő szó. De Kálvin most is Istennek akart engedelmessé válni inkább, hogysem az embereknek. Kijelentette, hogy életét elvehetik, de arról, ami meggyőződése szerint Isten akarata, nem fog lemondani semmiféle parancsszóra. Ezért aztán hozzá hasonlóan álhatatos tisztársaival együtt, száműzték a városból (1538).

Megkönnyebbülten hagyta ott Genfet és soha sem kívánt többé visszatérni oda, ahol annyi gyűlölködésben volt része és ahol — látszólag — olyan eredmény nélkül küzdött. Strassburgba, ebbe a híres, nagy, evangéliumi hitű városba húzódott el s itt folytatott három esztendeig — sokszor igen nagy nélkülözések között — fáradhatatlan papi, tanári, irodalmi működést. De nem sokáig örvendhetett a nyugalmasabb életnek. A genfiak csakhamar megbánták, hogy kiűzték maguk közül azt, aki egyedül lett volna képes megteremteni városuk rendjét és biztosítani valódi szabadságát. Úrrá lett a városban a féktelenség, mert nem volt többé kitől tartani; pártvillongások törtek ki és fenekestől felfordult miruden. Persze, a város régi urai, hatalmas szomszédai meg a római

pápa szolgálai azonmódon elkezdtek a zavarosban halászni. Egy tódós és ügyestollú olasz bíboros, *Sadoleto* Jakab (olv. Szadolétó) vállalkozott rá, hogy a genfiakat visszaédesgesse a római egyházba. Írt nekik egy simanyelvű hízelgő levelet, amely a maga körmönfont okoskodásával sokakat gondolkozóba ejtett és nem egy ingatag emberben megrendítette a reformáció igazságába vetett bizalmat. A genfi tanácsurak már félni kezdtek, hogy ez a levél újabb kavarodást csinál s esetleg még visszahozhatja a nyakukra a gyűlölt régi uralmat. Kezdek hát nagy sebten olyasvalaki után nézni, aki méltó választ adjon a Sadoleto levelére és visszaverje a reformáció ellen emelt vádjait. Hanem ehhez ember kellett volna. Nemcsak Genfben, de egész Svájcban senki sem akadt, aki ki mert volna állni a gátra. Végre is szégyenszemre annak az embernek a segítségéhez kellett foyamodniok, akit nemrég oly csúfosan kiüldöztek városukból. Messze földön Kálvin volt az egyetlen, aki fölvehette SadoletoVal a harcot. És a száműzött nem kérette magát duzzogva, rátartó módon; örült, hogy Isten dicsőségéért szolgálatokra lehetett azoknak az embereknek, akik a minap olyan rútul bántak vele. Hamarosan megírta válaszát és az önhitt bíboros okoskodásait az evangélium igazágaival alaposan tönkretette. Többé sem ennek, sem másnak nem jutott eszébe, hogy a genfiakat elcsalja a reformációtól. Magának az öreg Luthernek is nagyon tetszett Kálvinnak ez az írása s azt mondta rá: *„Ennek aztán már van keze-lába; — hála legyen az Istennek, hogy vannak még oly férfiak, akik a pápaságnak megadják a végső döfést!”*

Magában a forrongó, felfordult Genfben pedig most már egyre többen akadtak, akik belátták, hogy városukat egyedül ez a szerény, alázatos, de lángeszű és vaskezű száműzött mentheti meg a romlástól. Végre odáig jutottak a dolgok, hogy maga a tanács érezte szükségét a Kálvin sürgős visszahívásának. Kálvin ahelyett, hogy elégtételt és örömet érzett volna emiatt, valósággal megrettent a visszahívó szótól. Először azt mondta, inkább elvándorol a tengeren túl és száz halállal szembenéz, mintsem hogy vissza kelljen térnie abka a genfi pokolba. Semmi áron nem akarta fölcserélni strassburgi nyugalma a gyűlöletes genfi küzdelmekkel, amelyeknek felújítását már előre látta, hiába ígértek neki fűt-fát a genfiak. De hasztalan volt minden ellenkezése: azok ragaszkodtak óhajtasukhoz s barátai is — köztük legelői megint az öreg Farel — nagyon sürgették, hogy engedjen a hívásnak és térjen vissza, mert Genfet csak ő tarthatja meg az evangéliumnak. Végre is, nagy lelki küzdelem után, belátta, hogy Isten itt egy újabb nagy áldozatot kíván tőle. Az ő dicsőségéért újra csak engedelmeskedett tehát és (1541) visszatért Genfbe, reszkető szívvel, de munkára és harcra készen.

Jól sejtett: egy másfél évtizedig tartó újabb és még sokkal iszonyúbb küzdelem várt reá. Ennyi időbe került, míg az igaz hit és az erkölcsi tisztaság fennmaradását végleg biztosítani tudta Genf városában és a genfi egyházban. Ez idő alatt az élete sok-

szor forgott kockán. A könnyelműek, akiknek terhükre volt, a képmutatók, akiket leálcázott, a bűnösök, akiket megbélyegzett,, halálosan meggyűlöltek. Még a kutyákat is róla nevezték el, és ráuszították, ha végigment az utcán; az ő nevét pedig Kálvinnól Káinra ferdítették el. Az ablaka alatt, különösen lázongások idején egymást érték a puskalövések. Hanem őt nem lehetett megfélemlíteni. Kérlelhetetlenül üldözte a léhaságot, a bűnt, még pedig annál inkább, minél nagyobb urak életében tapasztalta. Emiatt sokszor még a leghatalmasabb párhíveit és pártfogóit is elidegenítette magától. De nem bánta, mert ő nem a személyi dicsőséget és érvényesülést kereste, hanem a Krisztus győzelmét és uralmát. Egyszer a városon olyan heves pártviszály dült, hogy az ellenfelek már kivont karddal akartak egymásnak rohanni. Ő ekkor, — ahelyett, hogy a maga híveit az ellenpártra biztatta volna — odarohant a kardok közé s úgy kérte, hogy inkább öljék meg őt, semminthogy testvéri vérontással szennyezzék be a Krisztus testét. Ekkora hajthatatlanság és önzetlenség előtt végre legádázabb ellenfelei is elnémultak. A városban és az egyházban végül is a Kálvin akarta erkölcsi szigor jutott érvényre. Az üres, hiú, szórakozások helyét elfoglalta a becsületes és fáradhatatlan munka. Mindenkinek dolgoznia kellett. A lakosság a maga becsületes-keresményéből rövid idő alatt megsokszorozta vagyonát. A nyomorgókról, munkaképtelenekről, betegekről, özvegyekről, árvákról az egyház gondoskodott. Mindenki köteles volt gyermekét iskolába járatni. Rend, tisztaság, jóllét sugárzott az utcákon, ahol egykor egymást érték a csapszékek, a mulató tanyák. Messze földről csudájára jártak Genfnek az emberek.

Ha mégis akadt, aki szennyfoltot ejtett az egyház tisztaságán,, a város becsületén: annak keservesen kellett lakolnia. Kálvinért nem ismertek kíméletet. A hosszú harcok során, annyi vérig sértő bántalom között nem volt csoda, ha olykor még túlságba is ment szigorával ez a vasember. Ott is büntetésekkel akart dolgozni, ahol csak meggyőzéssel lehetett volna valamire menni s különösen a hitbeli nézeteltérésekkel szemben nem volt sokkal kíméletesebb, mint a római egyház. Emiatt megesett, hogy Genfben, a Kálvin idejében, „eretnekeket” is végeztek ki: azaz olyanokat, akiknek Krisztusról és a keresztyén hitről való fölfogadását Kálvin és a genfi tanács nem tartotta igaznak. De ha ebben tévedt is, mégpedig súlyosan, ez a nagy keresztyén: Isten dicsőségét keresve tévedett. Rettenetes szigora sokszor ragadta embertelenségre: de sohasem a maga érdekéből. Krisztus iránti szeretete Volt az, ami nem engedte neki, hogy foltot túrjon a reábizottaknak hitén és életén. Csak az emberi gyarlóság és rövidlátás volt az oka annak, hogy krisztusi célok elérésére olykor nem krisztusi eszközöket is fölhasznált.

Ámde ez nem kisebbítette hírnevét és hatását. Az evangélium hívei Európaszerte hamarosan észrevették, hogy az igazi vezérnek való ember itt van

a számukra Genfben, Franciaországból, Angliából, Skóciából, Hollandiából és egyebünnen is csak úgy sereglettek Genfbe az apostoli lelkesedésű ifjak, hogy a Kálvin lábainál, a tőle alapított híres egyetemen tanulják megérteni a Szentírást és lelkének tüzeiből, akaratának acélos keménységéből is vigyenek magukkal valamit. Maga is azt mondotta: „KüldjeteK nekünk fát — és mi nyilakat faragunk belőlük!” Valóságos vértanú nemzedéket nevelt. Ahová egyszer a tőle tanult igehirdetők betették a lábukat: ott a római egyháznak örökre, vagy legalább is nagyon hosszú időre bealkonyodott. Nem volt az az akadály, amivel ezek az emberek szembe nem szálltak volna. Nem nyugodtak, míg saját hazáikban meg nem alapították az evangélium egyházait, a genfi mintájára. Ezek az egyházak azután mindenütt az erkölcsi komolyságnak, a szabadság, a rend és a munka szeretetének lettek a melegágyai. Vezérlő szellemük pedig Kálvin volt, aki óriási kiterjedésű levelezésével mindenüvé elért, ahol csak feddeni, buzdítani, inteni, vigasztalni bátorítani, sokszor a vértanúhalálra előkészíteni kellett. Mivel a *kálvinisták* így nevezték őket, bár ők maguk nem nagyon szerették ezt a nevet, mert nem Kálvint, hanem Krisztust tekintették fejüknek — valamennyien Isten választott eszközeinek tudták magukat a világban. Bizonyosak voltak üdvösségük felől s életükkel és halálukkal csak egy céljuk volt — az, hogy Krisztus uralkodjék s ezáltal Isten dicsősége terjedjen. A legdolgosabb és leglelküismeretesebb emberek, a legnagyobb szabadsághősök és a legelszántabb vértanúk mindenütt az ő soraikból kerültek ki. Amíg a Luther követői nagy mesterük tanításai fölött civódtak s Kálvinra sanda szemmel néztek, a Kálvin követői dolgoztak és harcoltak — sokszor amazok helyett és amazokért is. A drágakő, amit Luther talált meg, hamar a sárba esett volna, ha Kálvin a kezébe nem veszi s magasra tartva, szét nem szórja fényét az egész világra. Az egész világ ismerte is ezért a Kálvin Kálvin életmódja, nevét. Tekintélye, befolyása a legnagyobb régi halála.

pápákéval is vetekedett. Még ellenfelei is elismer-
ték lelke nagyságát, szándékainak szenytelen voltát.

Mondják, hogy Sadoletto bíboros nagyon kíváncsi volt arra a férfiúra, aki olyan alaposan megfelelt neki s egyszer meglátogatta őt Genfben. Persze azt képzelte, hogy ez a hatalmas ember is valami olyan fényes palotában és olyan főúri kényelemben él, mint a római főpapok. Ugyancsak leesett az álla, mikor kérdezősködésére egy szerény házat mutattak neki a Kálvin lakása gyanánt s kopogtatására maga a gazda jött ajtót nyitni, igen egyszerű, bár aggodalmasan tiszta, fekete ruhában! Valóban nem is akart Kálvin egész életében egyéb maradni, mint egyszerű genfi prédikátor. Beérte a legszükségesebbel. Az egész hagyatéka, könyveit is beleértve, alig volt ezer koronát érő. Családi boldogsága nagyon rövid ideig tartott: kicsi gyermekei, gyöngéden szeretett, beteges felesége egymásután elháltak s azóta minden idejét a könyvek és a tudomány között osztotta meg. Olyan rideg életet élt, mint

akármelyik régi aszkéta. Pedig a szíve mélyén érző szív volt, a baráti kört, nemes szórakozást, ártatlan tréfát nagyon szerette. De utóbb már minden percet sajnált, amit ezek miatt elvont a Krisztus ügyétől. Még alvásra is alig szánt négyöt órát, a nap többi részét szakadatlan, lázas munkában: prédikálásban, tanításban, gyűlésekben, tanulásban, írásban, diktálásban töltötte el. Nem csoda, ha ily életmód mellett valósággal felőrlődött kezdettől fogva törékeny egészsége. Az élete utolsó öt-hat éve — amikor már a genfi küzdelmek elcsitultak s nagyobb nyugalomban élhetett volna — nem volt egyéb, mint egy szakadatlan testi kínszenvedés. Egyszerre kínozta gyógyíthatatlan gyomor- és tüdőbaj, köszvény s még egyéb gyötrelmes bajok is. De ő a kínokat keresztyén önmegtágadással hordozta s csak néha sóhajtott föl: „*Uram, meddig még?*” Végre már beszélni is csak nehezen bírt, de a toll még akkor sem esett ki a kezéből.

Halálát közeledni érezve, magához kérette a genfi tanácsurakat. Elmondta nekik, mennyire semminek érzi ő Isten előtt magát és egész munkásságát; visszatekintett a Genfben átélt küzdelmekre, de minden nehezítés és keserűség nélkül, Isten iránti hálával; alázattal kérve őket, bocsássák meg neki gyarlóságait és vétkeit s hálásan megköszönte, hogy békével eltűrték sokszor zabolátlan indulatosságát, így búcsúzott el alázatosan, szeretettel, gyöngéden a barátaitól, tisztársaitól is. Mindvégig világos öntudatánál volt s dicsőült arccal, az üdvösség bizonyos reményével, csöndesen, küzdelem nélkül halt meg (1564). Temetése, a saját végakaratóból, a lehető legegyszerűbb volt: ma napság még a nagyon szegény embert is fényesebben földelik el. Még csak megjelölni sem engedte a saját sírját s gyászbeszéd³ sem hangzott fölötte. De annál nagyszerűbb emlékbeszédet mondott fölötte a római pápa, aki, mikor megvitték neki a Kálvin halála hírért, így kiáltott föl: „*Ilyen szolgálkkal úrrá lennék az Óceánnak mindkét partján.*”

XVI.

A magyar reformátorok.

A mohácsi vész (1525) óta Magyarország nagyon szomorú idöket ért. Nagy Lajos és Igazságos Mátyás egykor oly hatalmas országa három részre darabolódott; legnagyobb, legtermékenyebb része török iga alá került. Népe elvérzett vagy nyomorba jutott. Az ország nagyurai csak a maguk hasznát nézték. A főpapok java része elhullott Mohácsnál; a megmaradtak haszontalanok vagy tehetetlenek voltak s a régi egyház züllésnek indult. A papság és szerzetesség régóta nagyon elhanyagolta már a nép művelésének a munkáját, amit még az Árpádok idejében derekasan végezett. Senki sem akart törödni a sanyargatott népnek sem tes-

tével, sem lelkével. Iszonyú kétségbeesés és sötét műveletlenség lett volna úrrá az egész magyar nemzet fölött, hanem lettek volna *magyar reformátorok*.

Az evangélium igazságait hirdető prédikátorok voltak akkor egyedül a szenvedő magyar nép igaz barátai. Fölrázták csüggeséséből s Isten mindenható kegyelmének ígéreteivel új reménységet öntöttek belé. Megbízatták, hogy Isten csak azért ostromozza olyan nagyon, mert jó napjaiban nagyon el volt merülve bűneibe. De hogyha megtér s főképen, ha elhagyja a római egyház pogányos istentiszteletét — amint ők mondták: „bálványimádását” — az Úr is megeleghi szenvedéseit s új, szebb jövődöt készít számára. Ezek az emberek mind égő szeretettel szerették Krisztust s_f azért tudták úgy szeretni hazájukat és úgy biztatni népüket is. Ők maguk mind megtapasztalták, mily csodálatosan meg tudja vigasztalni és föl tudja emelni az emberi lelket az Isten ígéje s ezért legfőbb gondjuk az volt, hogy a néphez is elvigyék azt. Fáradságot nem ismerve prédikáltak országszerte. Nem volt az az üldözés vagy háborús veszedelem, ami föltartóztathatta volna őket apostoli útjaikban. Éjt-napot egybevéve fordították a Bibliát, írtak a népnek énekeket, vallásos könyvecskéket, tanulságos történeteket. Némelyik örökös vándoréletet élt s hogy azt, amit írt, mindjárt kezébe adhassa a népnek: egy kis könyvnyomdát is hordozott magával. Mások egymásra szereztek a sok szép új éneket s a dal és a zene hatalmával hódították meg az evangéliumnak a népet. Akadt, aki még tréfás szindarabokat is írt a pápaság meg az ingyenélő barátok ellen s ahol azokat a nép nagy kacagása közben előadták, oda többé be nem merték tenni a lábukat a régi egyház papjai. És mindenütt, ahol a magyar reformátor megjelent: megjelent az iskola is. A reformáció nemcsak hinni, bizakodni tanította meg újra a magyar népet, hanem a műveltség után is felköltötte benne a szomjúságot és ki is elégítette azt. Nyelvtantól kezdve növénytanig mindenféle tudományt írtak és nyomtattak a magyar reformátorok, csakhogy kielégíthessék népük érdeklődését, tanulási vágyát. És mindezt csakis magyar nyelven, míg azelőtt vallást és minden egyebet is csak latinul tanítottak a magyar embernek. Most ezek a reformátorok megmutatták, hogy a magyar ész és a magyar nyelv semmivel sem alábbvaló más nemzetbelinél. A magyar újra büszke lett rá, hogy ő magyar. Országá nem volt többé, de volt hite és műveltsége. És ezt a magyarság a reformátoroknak köszönhette: azoknak az ütött-kopott ruhájú szegény, sokszor földönfutó papoknak, akiknek csak egy kincsük volt és egy fegyverük: az Isten ígéje.

A legelső vérbeli magyar reformátort *Dévay Bíró Mátyásnak* hívták. Lánglelkű, rettenthetetlen, soha nyugodni nem tudó ember volt ez. A németországi reformátorok: Luther, Melancthon és mások is igen nagybecsülték. Egy időben még lakott is Luther-nél Wittenbergben. Avval, amit a Szentírásból meg a reformátoroktól tanúit, fél Magyarországot bejárta. Hatalmas erővel tudott

prédikálni és azért, amit mondott szenvedéssel és tettekkel is kész volt mindig helyt állani. Kassai pap korában az egri püspök elfogatta. Börtönről-börtönre hurcolták, míg végre Bécsbe vitték. Itt egy másik püspök — híres eretneküldöző — fogta vallatóra. Mindenáron ráakarta bírni, hogy tagadja meg hitét. De Dévay, bár tudta, hogy bizonyos halál vár reá, nem rendült meg. Egyszer a püspök, mikor a kihallgatásról visszavitette börtönébe, így szólt hozzá: „Megáldanálak, ha keresztyén volnál!” *„Nincs szükségem a te áldásodra — vágott vissza rögtön a halálraítelt rab — van Isten, aki megáldjon engem s egykor majd könnyörül is rajtam!”* Jó embereinek végre is sikerült őt a börtönből megszök-tetniök. De ekkor megint csak elől kezdte. Most Budavárában fogott munkához. Itt egy, a római egyházat védelmező hetyke pappal olyan heves vitába keveredett, hogy a helytartó végre is elhatározta, majd ő tesz köztük igazságot. A régi, babonás idők szokása szerint „istenítéletet” akart tartani. Előhengerítettek a budai piacra két puskaporos hordót, felszólította a vitakozókat, hogy üljenek rá egyre-egyre: ő majd alájuk gyújtat s amelyik nem repül a levegőbe, annak lesz a tanítása igaz. Erre Dévay nyugodtan, minden vonakodás nélkül felült az egyik hordóra — a másik ellenben szép csöndesen elkotródott. Így nézett ő szembe száz halálveszedelemmel, egyedül Istenére támaszkodva. Élete végső éveit már úgyszólván szakadatlan bujdosásban töltötte. A nép mindenütt csodálta, szerette és befogadta tanításait, de az üldözők, mihelyt megneszelték hollétét, azonnal rákerekedtek. Ő nem bánta ezt, csak az evangélium terjedjen. *„Addig vezéreljen, védjen, oltalmazzon Isten, ameddig jónak látja — szokta mondogatni — a kegyesek vigasztalása nem maradhat el!”* Isten valóban meg is vigasztalta igéjének ezt a bajnokát, mert azzal a tudattal szállhatott ismeretlen sírjába, (1545 körül) hogy a reformációnak nyert csatája van az ő szeretett hazájában.

Egy másik nagy magyar reformátor volt *Szegedi Kis István*. Ez már később élt és működött, mint Dévay, neki már nem is annyira az úttörés, mint inkább a tanítás, meg a lelkipásztorkodás volt a feladata. De a szenvedésekből neki is^s kijutott. Szelid, csöndes, tudós ember volt: művei olyan hírre tettek szert, hogy többet németre is lefordítottak közülük; maga a pápa is tudomást szerzett róluk és a római egyház híveinek eltiltotta olvasásukat. De amikor helytállásra és hitvallásra került a sor, olyan hős tudott lenni Szegedi is, mintha nem a tollat, hanem a kardot forgatta volna örökösen. Pályája elején csanádi pap korában György barátnek, János király mindenható miniszterének parancsából egy durva kapitány rohanta meg, agyba-főbe verte, csizmája vasas sarkával félholtra rugdosta, minden javaitól, könyveitől megfosztotta és úgy üzte világgá. De a bujdosónak első dolga volt újra igehirdetésbe fogni. A nagy Alföld különböző helyein prédikátoroskodott hosszabb-rövidebb ideig, ismételten magára zúdítva az üldözők haragját. Majd az alsó Dunamellékre került s itt nem-

sokára akkora közszeretben lón része, hogy püspökké is megválasztották. Kálmáncsehi pap korában ismét nagy veszedelem érte. A törökök rátörtek a helysége s Szegedit — ki ilyen nagy veszedelem idején, jó pásztorként nem akart elmenekülni hívei közül — rabul magukkal hurcolták. Szinte két évig senyvedett a legkegyetlenebb fogságban. Rabtartója egy állatias lelkű török vajda volt, aki a már hatvanadik éve felé közelgő éltes embert gorombán bántalmazta, egyszer még véresre is verte, csakhogy annál több váltságdíjat csikarjon ki érte híveitől és családjától. De a követelt váltságdíj oly magas volt, hogy Szegedinek a szabadulása mind-egyre késett. Keserves helyzetét megadással és hittel hordozta: fogságában is egyre írt, tanult s ha megengedték neki a törökök, még prédikált is és vigasztalta szerencsétlen rabtársait. Végre egy kegyes és gazdag keresztyén nő jóvoltából kikerült a tetemes váltságdíj. Szegedi kiszabadult s ezután már nyugodtabb viszonyok közt élve, tisztos vénséget ért. Kiszabadulása után nem sokkal történt, hogy Ráczkevide — ahová papnak vitték a sokat szenvedett híres öregot — odavetődött egykori kegyetlen rabtartója, a vajda. Szegedi minden neheztelés nélkül üdvözlésére sietett, még ajándékokat is vitt neki. A vajdát az az igazi keresztyén alázatosság, — amelyet még soha sem tapasztalt — annyira meglepte, hogy vad lelke egészen ellágyult s bocsánatát kérte Szegedinek, a sok méltatlan, szívtelen kínzásért. A jó öreg kész szívvel nyújtott neki rögtön kezet. Életében bizonyára ez volt a tudós és kegyes papnak legszebb prédikációja.

Ahol ilyen lelkek voltak az ige magvetői: ott nem csuda, ha megfogant az és bő termést hozott. Szegedi halálakor (1572) már országszerte erős, bizó hittel énekelték az evangéliumi hitű magyarok az ő meghatóan szép „siralmas énekét,” amely mintha az egész szenvedő nemzet szívéből szakadt volna:

Szánja az Úristen	Kegyelmes az Isten.
Híveinek romlását,	Nem vér örökké minket,
Az ő fiainak,	Egy szempillantásig
Leányainak rablását;	Hagyott most csak el minket.
Noha most eltúri,	De örökké való
De el nem szenved	Irgalmaságából
Nagy szidalom vallását.	Ismét felemel minket.

XVIII.

Loyola és a jezsuitarend.

A reformáció hódító terjeszkedése végromlással fenyegette a pápa egyházát. Még olyan országokban is, amelyek ma majdnem színültig katolikusok — mint például Cseh- vagy Lengyelország — egyre-másra alakultak meg az evangéliumi gyülekezetek. Úgy látszott, már csak idő kérdése, mikor csatlakozik a reformációhoz

az egész művelt Európa. Ámde Istennek még szüksége volt a római katolikus egyház munkájára is. Ezért végromlása szélén, küldött neki olyan embereket, akik tiszta lelkesedéssel, nagy élet-szentséggel, hősieis önfeláldozással felrázták és talpraállították. Ezek között a legnagyobb volt *Loyola Ignác*.

Az 1528 ik esztendőben történt. Az ifjú Kálvin épen elhagyni készült Parist, hogy egy másik hires A szent Szűz egyetemet keressen föl. Ugyanekkor jött Parisba lovagia, és iratkozott be ugyanabba a kollégiumba, amely-től Kálvin kilépni szándékozott, egy igen érdekes ember. Gyalog jött messzi Spanyolországból; nagyon szegényesen, kopottan volt öltözve, minden holmiját egy számaron hozta magával. Tandíjra, élelemre úgy koldulta össze a pénzt. Beült az iskolába a fiatal gyerkőcök közé és mindnyájukat megszegyenítő szorgalommal látott a tanuláshoz, pedig ugyancsak meglátszott rajta, hogy nem mai gyerek. Csontos, erős vonású barna arca, kopaszodó feje, kis termete volt. Mindenkinek föltűnt sötét szemének titokzatos befelé való nézése, meg örökösen higgadt, méltóságos magatartása. Pedig sánta is volt, erősen bicegett s mégis úgy járt-kelt ott a zsibongó, pajkos diákság között, mint valami magános büszke, hős lovag. Talán még ott volt a tizennyolc-tizenkilenc éves Kálvin is a kollégiumban, mikor ez a különös ember először bement oda. Lehet össze is villant egy pillanatra a szemük. De még akkor egyikük sem sejtette, hogy huszonöt-harminc esztendő múlva íkettejük nevé-től fog visszhangzani Európa s ők ketten két ellen-rséges tábornak lesznek a fővezérei.

Ezt a férfiút Loyola Ignácnak hitták. Amikor Parisba került, már akkor egy érdekes, valósággal regényes múlt állott mögötte. Előkelő spanyol lovagi családból született (1491). A spanyolok épen az ő születése idején egyesültek egy királysággá s úzték ki végleg az országból az arab hódítót. Ezzel az egykor hatalmas, mohamedán vallású hódítóval ők több mint hétszáz évig küzdöttek hegyeik között szabadságuk és a szent kereszt védelmében. Nem csoda, ha nagyra nőtt bennük a vitézség mellett a római egyházhoz való ragaszkodás is, amelyért annyi vért ontottak. Ez a lelkes ragaszkodásuk azonban a forróvérű spanyolokat túlságokra ragadta: mikor már ők lettek az urak a saját hazájukban, iszonyatos kegyetlenséggel kezdték üldözni az ott maradt arabokat, meg a zsidókat és eretnekeket, itt szedte legtöbb áldozatát a hírhedt *inkvizíció*. Ebben a világban, a hősieiség és a vakbuzgó-ság világában született és nőtt fel Loyola. Ifjúságát csak úgy töltötte, mint más akkori előkelő ifjak: gondtalanul, léha mulatozások közt. De a családjának már akkor feltűnt, milyen szívós akaraterő, milyen rábeszélő képesség s mekkora kalandszomjas becsvágy lakik benne. Ezek a tulajdonságai egyszer szinte vesztébe sodorták. Történt, hogy egy erős francia sereg ostrom alá fogott egy kis spanyol várat, Pamplunát. A maroknyi védő sereg látta, hogy az ellenállás hiábavaló s a vár föladását határozta el. Ámde

a védők között ott volt a már harmincadik évébe lépett, de fiatalosan lobogó vérű Loyola is. Ő hallani sem akart megadásról. És tüzes rábeszélő szavaival, szilaj elszántságával a többit is föllelkésítette az ellenállásra ez az egy szál ember. De a vár mégis csak elesett s a vitézül küzdő Loyola mind a két lábán súlyos-sebet kapott. Most iszonyú kínok következtek reá. Sebeit ügyetlen orvosok kezelték: az akkori idők szokása szerint ismételtlen kegyetlen operációknak vetették alá, amelyekbe majd belehalt. De Ignác egy szisszenés nélkül tűrte a rettenetes kínokat: remélte, hogy ezek árán meggyógyul s ép lábbal mehet újra a harcba. De hiába bízott az orvosokban s hiába viselt el annyi kínt: egész életére nyomorék maradt s örökre le kellett mondania a vítézi pályáról.

Hónapokig nyomta az ágyat búsan unatkozva. Hogy valami szórakozása legyen, könyveket kért, olyanokat, aminőket azelőtt is szokott olvasni: lovagi kalandokról, szerelmesek önfeláldozásairól szóló ponyvaregényeket. De ilyenek épen nem voltak kéznél szülei kastélyában s egyéb könyv sem volt kettőn kívül: az egyik Krisztusnak, a másik pedig a szenteknek az élete. Ezeket kezdte olvasgatni unaloműzőnek. Kezdetben alig érdekelték, de később meglepődve tapasztalta, mennyire fel tudja villanyozni ez az olvasmány az ő szomorú, csüggedt lelkét. Mióta bizonyos volt, hogy katonai pályára nem lépett többé, egészen kétségbeesett a jövője felől. De most e könyvek hatása alatt egyszerre fölmerült lelkében egy gondolat, vigasztalóan és biztatóan: hátha még lehet belőle Krisztus katonája, olyan önfeláldozó hős, amilyenek a régr, nagy szentek — Ferenc, Domokos — voltak? Szép hölgyek szívét, vakmerő lovagi kalandokkal, már nem fogja megnyerhetni: de hátha elfogadná lovagi szolgálatait a legszebb, legtisztább szűz, a Boldogasszony, Mária? Ez a reménység boldoggá tette őt és egyre mélyebben belegyökerezett lelkébe. Mire nagynehezen föl-épült készen volt megmásíthatatlan elhatározásával: életét Krisztus és az ő egyháza szolgálatára fogja szentelni, elszánt, kockázatos vállalatokban. S az őt jellemző hatalmas akaraterővel azonnal hozzá is látott szándéka keresztülviteléhez. Lovagi kardját a Boldogasszony oltárára helyezte és — mint a szerelmes lovagok szokták hölgyük ablaka alatt — egy éjszakán át őrt állott egy híres, csodatevőnek hitt Mária-kép előtt. Ezzel akarta bevezetni új életét.

Ekkor aztán a legszigorúbb aszkéta-életre adta magát. Nemcsak a testét akarta teljesen lelkének szolgálatába igázni, de még a *gondolatain* is teljesen uralkodni akart. Ez még az ő roppant lelki erélyének is csak sok belső küzdelem után sikerült. Sokszor elfogta a kételkedés, a csüggedés: hátha mégis kár volt otthagynia régi életmódját és hátha semmit nem fog elérni az újban? De vasakarátának mindig sikerült elűzni ezeket a gondolatokat. Lelkének ép oly bámulatosan tudott parancsolni, mint testének. Nem akart mást látni maga előtt, csak a nagy célt, amit Krisztusért és egyházáért fölvállalt s minden gondolatát, érzelmét, min-

den szavát és minden lépését csodás szilárdsággal alkalmazta ehhez az egyetlen célhoz. Csak az út nem volt még előtte egészen világos. Először — hosszú, kalandos, életveszélyes utazással — a Szentföldre hajózott s ott a mohamedánok térítésében készült elvesztegetni életét. De ez a terve nem sikerült: egy ottani főfő szerzetes hazaparancsolta a rajongó embert, mert félt, hogy meggondolatlan fellépésével még majd nagyon föl találja bősztíteni a törököket. Loyola, fájó szívvel bár, de engedelmeskedett: egyházának olyan hű fia volt, hogy a papi felelősséget a Krisztus képviselőjének nézte s az engedelmisséget tartotta az egyik legfőbb keresztyéni erénynek.

Viszontagságos utazással visszatért tehát hazájába. És ekkor elhatározta, hogy itthon fog katonáskodni Krisztusért: lelkipásztorrá lesz, s úgy fogja megnyerni és vezetgetni a csak névleg keresztyén lelkeket a Krisztus szolgálatára és a római egyház hűségére. Hogy ezt a célját megvalósíthassa: késelem nélkül tanulásra adta a fejét, mert hazulról hozott műveltsége — akkori lovagi szokás szerint — nagyon szegényes volt. Nem törődött az éretlen gyermekek gúnyjával, a nagyok félreértésével: haladt előre a maga útján. Csakhamar egy kis társaságot toborzott maga köré s ennek a tagjait igyekezett szent és „kegyes életre, Krisztusért mindenre kész elszánásra serkenteni. Ám ez a munkássága anynyira szokatlan és újszerű volt az akkori elernyedte egyházi életben, hogy az inkvizíció gyanút fogott ellene és többször megzaklatta. Nem tudtak ugyan — hogyan is tudtak volna?— rábizonyítani eretnekséget a római egyház lángoló hitű és vakon engedelmes fiára, de ő sok kellemetlenkedés miatt végre is arra határozta magát, hogy elhagyja szülőföldjét s alkalmasabb helyet keres tanulmányai s a mások lelkéért való munkája számára. Így került Parisba.

Itt azután megtalálta azt, amit keresett. Befejzte tanulmányait — állandóan a legnyomorú- „Jézus százada.” ságosabb aszkéta és koldus életmódot folytatva — és fiatalabb diáktársai közül kiszemelte azokat az embereket, akikre, mint munkatársaira, szüksége volt. Valami bámulatos emberismerettel tudta megválogatni ezeket. Mindeniknél fölfedezte, hol legfogékonyabb a lelke: ott ragadta meg s ott gyújtotta olthatatlan lelkesedésre Krisztus és a római egyház ügye iránt. Tiszta, hősies és tettvágytól izzó lelkének volt valami ellenállhatatlan vonzóereje. Az a szigorú, komor, méltósággal teljes ember úgy meg tudta szerettetni a nálánál ifjabbakkal a maga hatalmas célját, hogy azok készek voltak az ő vezetése alatt akár a halálba menni. Nem csoda, ha ilyen lelkes kis csapat élén — ekkor még csak nyolcan-tizen voltak — Ignác újra az ő első nagy álmára: a pogányok megtérítésére gondolt. Ismét Palesztinába szeretett volna menni munkatársaival együtt (1537). De most, a török háború miatt még csak hajóra sem szállhatott. Ekkor aztán társaival együtt késelem nélkül rávetette magát az itthoni munkára. A pápa jóváhagyásával

szerzetesrenddé szervezkedtek s mivel életüket és munkájukat a Krisztus zászlaja alatt való hadiszolgálatnak tekintették, fölvtették a „*Jézus százada*” nevet. Ma inkább „*Jézus-társasága*” néven emlegetik e rendet, tagjait pedig *jezsuitáknak* hívják. A kis rend tagjai igazi katonai engedelmisséggel viseltetlek „generálisuk,” Loyola iránt, aki ezt meg is követelte tőlük. Nemcsak az ő akaratával ellenkező cselekvést, de még ellenkező véleményt sem tűrt a kistársaságban. Úgy parancsolt nekik és velük, akárcsak egy kemény, öntudatos hadvezér a maga tisztjeinek és közkatonáinak. Azt mondtotta, a rend tagjainak olyan engedelmisséggel kell követniök előljárójuk parancsait, *mintha csak hullák volnának*, amiket tetszés szerint lehet ide vagy oda tenni. A Loyola éles esztől és vasakaratától mozgatott „század” azután csakhamar bámulatos eredményeket is ért el. Fáradhatatlanul prédikáltak, gyóntattak, tanítottak, egyelőre Itália földjén. A közönyös, elhanyagolt, elvadult olaszországi néptömegekben újra felébresztették az egyház iránt való tiszteletet s a kegyes élet utáni vágyat. Elmentek a bűnösök, az utca söpredéke közé s nem nyugodtak addig, míg a szerencsétlen, bukott lelkeket ki nem ragadták a sárból. Árvákat gondoztak, dologtalanoknak munkát, éhezők szájainak kenyeret szereztek. A maguk hasznával, kényelmével, dicsőségével nem törődtek; egyetlen céljuk, amiért mindent képesek voltak fölládozni, az elhanyagolt keresztyén élet s az erejét és becsületét veszített rómafő katholikus egyház láburaállítása volt. „*Mindent Isten nagyobb dicsőségére*” — ez volt a jelszavuk.

A pápa csakhamar látta, hogy az ő veszni indult hatalmának is csak ezek a halálraszánt, hű és ügyes emberek lehetnek még: a megmentői. Azért olaszországi első nagy sikereik után — amlkor már, a negyvenes években, számuk is megszorodott — megparancsolta nekik, hogy vegyék fel a harcot az új „eretnekek” vagyis az evangélium hívei, a reformáció egyházai ellen. Loyoláék az ő megszokott engedelmisségükkel siettek teljesíteni a parancsot s „*Jézus százada*” ettől fogva mindinkább a „pápa hadserege” lett. „Isten nagyobb dicsőségét” kizárólag a pápa hatalmának növekedésében látták. Krisztus céljait teljesen azonosoknak: hitték a pápa céljaival s a pápa ellenségeit a Krisztus ellenségeinek is tekintették. Ebből a mérhetetlen tévedésből aztán mérhetetlen sok rossz származott. Loyola és rohamosan szaporodó katonái legjobb erejüket az eretnekek üldözésére fordították. Csakhamar megtelt velük minden ország, ahol csak hívei voltak a reformációnak. Ahol sikerült, rendkívüli ügyességükkel, szalonias-simaságukkal megnyerték a maguk és céljaik számára a fejedelmeket s ezeknek a támogatásával aztán behálózták az előkelőket és a köznépet. Ellesték és ügyesen utánozták *a reformáció legfőbb fegyvereit: az igehirdetést, a tanítást, az irodalmat*. Tetszetősen prédikáltak, könyveket írtak az evangéliumi hit ellen, nagyszerű iskolákat állítottak, cifra templomokat építettek, amellet pedig új babonaságokat eszeltek ki. Minden rendű és rangú; embernek:

tudtak a szája íze szerint beszélni és a kedvére tenni. Egyre-másra csábították el a reformáció híveit.

Ez pedig annál könnyebben ment nekik, mert az evangélium egyházaiban nem volt meg a kellő egyetértés, amire pedig ilyen nagy veszedelem idején különösen nagy szükség lett volna. Az egyik rész Luther, a másik Kálvin tanításait tartotta egyedül igazaknak — pedig valódi ellentét soha nem volt e két nagy ember között és sem Kálvint Luther nélkül, sem a Luther művének fennmaradását Kálvin nélkül nem lehet elképzelni. Nagyon sok névszerint „evangélikusból” és „reformátusból” kiveszett már ekkor az élő, evangéliumi és reformátori hit. Ezek aztán a nagy reformátoroknak egyes eltérő *szavam* rágódtak s örökösen egymással civakodtak, ahelyett, hogy mestereiknek közös *hitét* igyekeztek volna követni, minél nagyobb testvéri szeretetben. *A jezsuiták pedig egy test, egy lélek voltak.* Nagy mesterük, Loyola ugyan már 1556-ban meghalt, de utána méltó utódok kerültek a „generálisi” polcra és a föltétlen, vak engedelmességhez szokott rend olyan volt az evangélium híveivel szemben, mint apró, rendetlen, szervezetlen szabadcsapatokkal szemben egy félelmes, egy akarattal irányított, vaskézrel fegyelmezett hadsereg. Már az Ignác halálakor ezer körül járt a számuk és egyre nőtt. Ahol csak egy kis rést találtak, mindenüvé befurakodtak és mindenütt hódítottak. Ha szépszerével nem ment a dolog: erőszakos föllépésre buzdították a fejedelmeket. Viszont, ahol a fejedelmekhez nem tudtak hozzáférni, mert ezek őszinte és hű követői voltak az evangéliumnak: ott meg az alattvalókat igyekeztek különböző ürügyek alatt fölláztatni. Emiatt aztán csakhamar mindenütt, ahová betették a lábukat, megindult a vérontás a régi egyház érdekében. Európa több, mint egy évszázadig tartó vallás-háborúnak lőn a színhelye. Ezeknek a háborúskodásoknak a segítségével sikerült is a jezsuitáknak Európa több országában teljesen kiirtani, vagy legalább is nagyon megapasztani az evangélium híveit.

Ez a véres munka szomorú árnyékot vet történetükre. Pedig nagyon sok kiváló, lelkes, Krisztusért őszintén buzgó ember akadt köztük Loyola után is. Halálmegvetésük egyenesen a csodával volt határos. És erre nemcsak az eretnekek üldözése közben adtak példát — mert amikor, az őket nem ok nélkül gyűlölő ellenségeik kezére jutottak, sokan szenvedtek közülök vértanú halált — hanem egy sokkal szebb munkában, a pogányok megtérítésére irányuló *misszióikban* is. Ignácnak ezt a régi kedves tervét szeretettel ápolták tanítványai is. Száz halállal dacolva hajóztak el a messze Keletre és Nyugatra s Indiában, Kínában, Japánban, Délamerikában, Kanadában a pogányok százezreit nyerték meg a keresztyén hitnek és az európai műveltségnek. Nem féltek a legrettenetesebb kínhaláltól sem, — ami a vadak között számosat elért közülök — csakhogy a pogányok közt is prédikálhassák a Krisztust és szaporíthassák a római keresztyén egyház híveinek számát.

De később már nagyon elhanyagolták ezt a munkaterületet. Beérték azzal hogyha a pogány tömegeket leöntötték a kereszttel s lelkük további nevelésével, művelésével nem sokat törődtek. Főcéljuknak mégis csak az eretnekek üldözését tekintették s az ebben elért diadalaik nagyon elkábították őket. Szertelen hatalom és mérhetetlen vagyon jutott a kezükbe. Ők irányították az egész katolikus egyházat és ők diktáltak a pápának. És minél nagyobb lett külső hatalmuk: annál jobban megromlottak bensőleg. Loyola első kis seregének önzetlensége, erkölcsi szigora eltűnt: helyét kapzsóság, hazudozás, lelkiismeretlenség foglalta el. Ezért aztán általános lett ellenük a gyűlölet még a katolikus országokban is. Egy ízben (1773) el is törölte rendjüket a pápa, de csakhamar nyilvánvaló lett, hogy a pápaság még sem tud nélkülök megenni s nem egészen félszázad múlva már visszaállított a rend. Azóta mind e mai napig fennáll s a pápaságnak leghatalmasabb hadserege.

A római egyház a nagy Loyolának és társainak köszönheti, hogy a XVI. században el nem söpörte végleg a reformáció hatalmas, tisztító árja. De azután is mindig és mindmáig akadtak ennek az egyháznak olyan tagjai, akik Krisztusért és felebarátaikért készek voltak mindenüket feláldozni s bűnösök, szegények, elhagyottak, pogányok közt a szeretet csodáit művelték. Ez az oka, hogy ez az egyház mindmáig fennáll erőben és hatalomban. A szeretet, az önfeláldozás, az engedelmesség, de főképp az egyetértés dolgában bizony sokszor megszegényítették Róma hű gyermekei az evangélium egyházait és híveit is. *Ezt Isten akarta így.* Ezért nagy tisztelettel kell a hitű római katolikusokra néznünk és sokat kell tanulnunk tőlük. Csak egyet nem szabad tőlük soha megtanulnunk — azt a gondolkozást, amit ők Loyolától s a jezsuitáktól, sajnos nagyon is megtanultak: hogy Krisztus csak egyféle egyházban és templomban van otthon s aki nem ehhez az egy egyházhhoz tartozik és nem ebbe az egyféle templomba jár, az nem igaz keresztyén és nem is üdvözülhet. Ez gyalgó, korlátolt, szeretetlen *emberi* gondolkozás, pedig aki a Krisztus engedelmes katonája akar lenni — mint Loyola akart — annak a Krisztus isteni gondolkozását kell követnie: azt az örök igazságot, amit ő az Isten imádásáról Ján. ev. 4. 19—24. verseiben egyszersmindenkorra megmondott.

XVIII.

Az evangélium bajvívói.

Főképp a jezsuiták működése következtében Európa-szerte irtó hadjárat indult meg az evangélium hívei ellen. De ezek a végső veszedelemben összeszedték magukat s hitük és életük oltalmára fegyverhez nyúltak. Nagyon szomorú és veszedelmes

dolog volt, hogy az evangélium igazságaiért vért kellett ontani, — pedig Jézus megmondotta, hogy „aki fegyvert fog, fegyverrel kell vesznie” — de már csak azért sem volt elkerülhető, mert az evangélium ellen támadó fejedelmek a legtöbb esetben nemcsak hitüket, de szabadságukat, nemzeti önállóságukat is el akarták venni a népektől. Ezt egy önérzetes nép sem viselhette el nyugodtan. Franciák és hollandok, magyarok és csehek, németek és angol-skótok egymásután keltek harcra, hitért és hazáért. Szörnyű polgárháborúk lettek ebből, több mint másfél századig. Nem egyszer, sajnos, sikerült is a túlerőben levő elnyomók szándéka: az evangéliumot és a népszabadságot egyformán eltiporták. De rendszerint győzelem kísérte a hősi ellenállást. Ezt legnagyobb részben annak lehetett köszönni, hogy a hitük és hazájuk szabadságáért küzdőknek igazi mély hitű keresztyének, önzetlen, semmi áldozattól és semmi veszedelemtől vissza nem riadó hatalmas vezérek, fejedelmek álltak az élükre. Lássuk meg néhányuknak az alakján, milyenek voltak ezek a nagyok, az *evangélium bajvivói*.

Valamennyi küzdő nép között legtöbbit és leghosszabb ideig a *francia* reformátusok harcoltak Coligny. és szenvedtek hitükért. Ezeket „*hugenotta*” néven ismeri a történelem. Ez a név talán onnan ragadt rájuk, mert az evangélium igazságait Svájcban vették, a svájciak pedig magukat németül „Eidgenossen”-nek, szövetségeseznek nevezik: ennek a német szónak francia elcsavarása lehet a hugenotta név, mellyel eredetileg a katolikusok gúnyolták őket.

A francia nép zöme sohasem vette be a reformációt: a hugenották, mikor legtöbben voltak, sem érték el az egész népesség egy nyolcadát. De ez a kisebbség színe-java volt a népnek. Nem hiába, hogy Kálvin is öközlök való volt. A legbecsületesebb polgárok, a legvitézesebb katonák, a legjobb hazafiak közé tartoztak ők. Hitük minden téren megteremtette nemes gyümölcseit. S oktalan, zsarnok királyaik mégis ki akarták őket irtani balgán: úgy gondoltak, hogy csak az a nép lehet erős, amelyiknek egy a vallása és csak az a nép tisztelheti igazán királyát, amelyik királyának vallásán van. Ezért, mint már a Kálvin életében láttuk, kezdettől fogva kegyetlenül bántak a hugenottákkal. Az Isten tiszteletére összegyűlt békés polgárookra akárhányszor durva katonák rontottak s férfit és nőt, aggot és gyermeket irgalom nélkül kardélre hánytak. Ez a sok embertelenség a végsőkéig elkéséřítette a hugenottákat. Fegyverre keltek, hogy kiküzdjék vallásuk szabadságát.

A fölkelők élére *Coligny* (olv. kolinyi) Gáspár állott. Ez a szilárd jellemű, nagyeszű, vitéz ember egyik legnagyobb fia volt akkor hazájának. Magasrangú katonai állásokat viselt s békében és háborúban sok dicsőséget hozott Franciaországra. Már érett férfi volt, amikor — egy hadifogsága alatt, hová hősies küzdelem után került — elmélyedt az evangélium igazságaiba és szívvel-lélekkel elfogadta azokat. Ettől fogva mindhalálig hű és bátor val-

lója lett a református keresztyén hitnek. Házi, családi élete oly tiszta, szép és nemes volt, mint egy állandó istentisztelet. A közügyek szolgálatában egyedül csak Isten dicsőségét kereste. Tudta, hogy magas állását, fényes jövőjét kockáztatja, amikor fegyverre kelő hitsorsosai élére áll: de engedelmeskednie kellett az isteni parancsszónak. Váltakozó szerencsével, sok kegyetlen vérontással folyt a polgárháború. Végre is kivívta Coligny, hogy a reformátusok szabadon gyakorolhatták vallásukat. Ő maga olyan tekintélyre jutott, hogy a királynak első tanácsossá lett. Még ellenséget is elismerték, mennyit tud használni Franciaországnak becsületességével, bölcsességével, hűségével. Mégis gyűlöltek — a hite miatt.

A katolikus udvari párt — élén a király sötétlelkű anyjával, egy cselszövő olasz nővel — csakhamar behálózta a gyenge királyt, fölbujtotta Coligny és a fő hugenották ellen s alkalmat keresett, hogy eltehesse őket láb alól és semmivé tehesse küzdelmeik nagynehezen elért eredményét. Ez az alkalom meg is jött, amikor egy hugenotta herceg nászára nagyon sok előkelő református gyűlt fel a vidékről Parisba. Ezeket aljas képmutatással eláltatták, hogy a király s az udvar a legjobb szándékkal van irántuk. Mit sem sejtve pihentek ágyaikban az 1572. augusztus 24-ikére, Bertalan-napjára virradó éjszakán, mikor — a királyi udvarból megadott jelre — egyszerre csak mindenfelől bérgyilkosok rontottak rájuk s megkezdődött a rettenetes mészárlás. Az ősz Coligny, a gyilkosok közeledtét hallva, kijelentette, hogy nem menekül, mert már rég elkészült a halálra. Pedig módjában lett volna már régebben elmenekülnie, mert az előző napokban is történt ellene — az udvar fölbujtásából — egy orgyilkos kísérlet. Már akkor súlyosan megsebesült, de becsületes lelke nem akarta hinni, hogy az udvar áskálódik ellene. Most már tisztán látott és tudta, hogy itt a vég. De a nagy lélek nem rendült meg. Imádkozva várta gyilkosait s lelkét — mint monda — Istennek irgalmába ajánlva, emelt fővel fogadta a halálos csapást. Holttestét kidobták az ablakon, fejét levágták, törzsét akasztófára húzták. Így kellett véget érnie Franciaország leghívebb fiának csak azért, mert nem volt katolikus. Vele együtt csak magában Parisban legalább 5000, az egyidejűleg országszerte megindult mészárlásokban legalább 20.000 hitsorsosa esett áldozatul a rettenetes „párisi vértásznak.” Mikor a pápa hírére vette ennek, örömeiben kivilágíttatta Rómát, körmenetet rendeztetett, sőt még emlékérmét is veretett „Hugenották romlása” felirattal! Ennyire ki tudott irtani akkor az emberek szívéből minden természetes érzést a vad és vak vallási gyűlölet. De ma már a hős Colignynak emlékszobra áll Parisban annak a helynek közelében, ahová a Bertalan-éjen kidobták holttestét.

A *németeknek* is sok vérükbe került, míg Gusztáv Adolf hazájukban, a reformáció szülőföldjén megmenthették az evangélium szabadságát. Harminc évig kellett életre-halálra viaskodniuk az evangélikus németeknek a hatalmas

Habsburg-császárokkal és saját katolikus honfitársaikkal. A borzasztó polgárháború sivataggá tette az egész német birodalmat. A császári hadak kezdetben győzelmet győzelemre arattak az egymás közt is széthúzó evangélikusokon. Már-már úgy látszott, a reformáció minden gyümölcsét le fogja tarolni Németországon a kíméletlen császári bosszú. De ekkor, a végső veszedelemben segítségére sietett az evangélium ügyének egy, a németekkel rokon, kicsiny, de hatalmas nép fejedelme: *Gusztáv Adolf*, a nagy svéd király.

Gusztáv Adolf kiskorától kezdve csatákban nőtt föl. Igazi mintaképe volt a keresztyén lovagnak: hősiességével, nyíltszívűségével alázatos istenfélelmet, evangéliumi hitéhez és egyházához való buzgó, szent ragaszkodást kötött egybe. Már országa sok ellenségén diadalt vett s nyugodtan, békességben élhetett s uralkodhatott volna odahaza. De a szorongatott evangélikus németek jajkiáltása szívébe hatott s egy kicsi, de erős hadsereggel megindult fölszabadításukra. Mikor legelőször lépett német földre, egész seregével együtt térdreborúlva kérte a Seregek Urának segítségét. Azután megindult s egymásután szorította vissza a győzelemittas császári hadakat; katonái rajongtak érte, mert, bár olyan szigorú fegyelmet tartott köztük, ami azokban a vad időkben példátlan volt, de szerető, gondos atyjuk is tudott lenni. Férfias szép arcáról, tiszta kék szeméből bizalom, bátorság és jó lelkiismeret sugárzott s mikor seregei élére állt a harcban, biztos volt a győzelem. Még harci dalt is maga szerzett — Jézusnak egy biztató igéjéből (Lukács ev. 1232) indulva ki — és katonái azt harsogták pusztító rohamaikban:

Ne félj, ne félj kicsiny sereg,
Bár ellenség tör ellened,
Hogy eltíporjon téged — —

Természetesen az ellenfél, amelyet a végső diadaltól ütött: el, gyűlölte Gusztáv Adolfot és ráfogta, hogy csak azért tört rá Németországra, mert a császári korona kellett neki. De, ha csak ilyen önző céljai lettek volna a nagy királynak, bizonyosan jobban kímélte volna életét, hogy, majd annak idején nyugodtan élvezhesse megnövekedett hatalmát. Ámde ő nem így gondolkozott. A csatában mindig előljárt s nemcsak messziről igazgatta azt, mint a mat hadvezérek. Ez lett a veszte is. A lutzeni ütközetben, amint ép diadalmas rohamra vezette lovasait, több golyótól találva összeesett s a vad harcban a paripák összetíporták testét (1632.) De vére nem hiába ömlött. Az ő fellépése óta megfordult a kocka, a császáriak sohasem tudtak többé az evangélikuson döntő győzelmet venni. Végre is biztosítaniok kellett a Habsburgoknak az evangélium szabadságát Németországon. A nagy szabadító emlékére pedig újabb időben kegyes és buzgó keresztyének egy hatalmas segítő-egyesületet alapítottak, a „*Gusztáv-Adolf egyesületet*,” amely a máshitű népek közé szétszórt szegény, elhagyatott evan-

géliumi gyülekezeteket segélyezi. Holta után is így oszt hitsorsosainak áldást ez a hívő, önfeláldozó fejedelem.

Az *angolok* is elég korán elfogadták a reformációt: hiszen még nem halt ki közülük a Wiclif János szelleme. De az ő királyaiknak, országnagyjaiknak, főpapaiknak nem a vallás és az élet evangéliumi tisztasága volt a főgondjuk, hanem inkább csak a régóta gyűlölt pápától való elszakadás. Ezért az angol reformáció igen lanyha félmunka volt. A pápa jármát lerázta ugyan a nép és az egyház, de egyébként félig katolikus maradt azután is. Az egyházban megmaradt a papi hatalom és vagyon, a templomban a babonás, pogányos szertartások. S ami még ennél is nagyobb baj volt, az emberek *élete* sem tisztult meg úgy, ahogyan a nagy reformátorok, főképp Kálvin, kívánták. Csak Skótorszáiban — amely ekkor még külön királyság volt — alakúit a Kálvin útmutatása szerint igazán tiszta, szent életre törekvő, mintaszerű református egyház. Ennek példájára aztán nagyon sok derék, komoly, hívő angol hazafi otthon is követelni kezdte az egyház megtisztítását a „pápisztaság” maradványaitól. De az angol királyok féltetni kezdték hatalmukat ezektől a következetes, szókimondó, semmitől meg nem rettenő, „kálvinistáktól.” Született lázadókat láttak bennük s nem-hogy óhajtásukat teljesítve, tovább folytatták volna a reformáció munkáját, de még egyenesen üldözőbe is fogták, kínozták, ölték, számkivetésbe kergették ezeket a „puritánokat.” így nevezték őket, mert az egyház és az élet bibliai tisztaságát — latinul puritas — követelték. De a puritánokat nem lehetett megtörni. Különösen akkor nem, amikor olyan királyok kerültek a trónra, akik titokban a pápa egyházához húztak, egész udvarukkal feslett életet éltek, a népet zsarolták, nyomták, a nemzet régi híres szabadságait semmibe sem vették s végre, gyáván és könnyelműen, idegen nagyhatalmak zsoldjába akarták állítani egész országukat. Ekkor, a puritánok vezetése alatt, kitört a nemzeti ellenállás. Ennek azonban, a király makacsságával szemben, mindaddig nem volt meg a kellő sikere, amíg az egész mozgalomnak élére nem állott egy falusi nemesemberből lett parlamenti tag: *Cromwell* (ejtsd: kramuell) *Olivér*.

Ez a férfiú, mielőtt a parlamentbe került volna, hosszú ideig élt vidéki udvarházában, csendesen gazdálkodva, a világ szeme elől elhúzódva, de mindig Istene színe előtt. Hatalmas, élő hit lakott benne s ő állandó imádsággal és bibliaolvasással táplálta azt. Meleg és meghitt családi életet élt s házanépével mindennap összeült a biblia körül. Nagyon boldog és nagyon szabad ember volt, mert tudta, hogy van Megváltója és Isten azért váltotta meg őt, mert céljai vannak vele. E célokat ő forró, bensőséges imádsággal tudakozta s ha egyszer hite fölismerete Istennek reá vonatkozó akarata: habozás és félelem nélkül engedelmeskedett. Ez az Isten iránt való engedelmisség vitte be a parlamentbe is és állította népe élére ezt a nagy imádkozót. Acéljelleme, éles esze,

szilárd akarata mihamar a helyzet urává tette. Mikor a jellemtelen király fegyveres erővel akarta letiporni szabadságért küzdő népét: Cromwell a maga imádkozó, bibliaolvasó, zsoltáréneklő puritánjainak ezreiből hadsereget szervezett. Ez a hadsereg, kálvini fegyelmével és haláltmegvető hősiességével, csakhamar győzelemre vitte a nép akaratát és a hazaáruló királynak, a parlament ítéletéből, lehullott a feje.

Most Cromwell lett Anglia koronázatlan királya. Többször megkínálták a koronával is, de ő azt — imádságban megvívott belső küzdelem után — mindig elutasította magától. Ám, koronázatlanul is ő volt Anglia legnagyobb uralkodója. Az angol világhatalom alapját ő vetette meg. Az evangéliumi hitszabadságért annyira lelkesedett, hogy szabaddá tett Anglia földjén mindere vallásfelekezetet, amelyik a biblia alapján áll és egyedül Krisztusban keresi az üdvösséget. Szavának súlya az egész világon nagy volt s eredményesen tudott fellépni a kontinensen üldözött hit-sorsosai védelmére. Otthon vaskézrel kormányozta országát. A szabadság biztosítására rendet teremtett a hosszú felfordulás után. A zűrzavar és erkölcstelenség barátai meg is gyűlöltek emiatt és élete vége felé sok ellensége támadt. De ő haladt előre, egyedül Isten igéjére hallgatva, a maga útján.. Napról-napra jobban erősödött az a meggyőződése, hogy ő Istennek eszköze, Krisztus királyságának szolgája. „Mindazok — mondotta egyszer a parlamentben — akik Isten közöttünk végzett nagy dolgainak tervét és megvalósítását *embereknek* tulajdonítják és azt hiszik, hogy a legfőbb kormányzótól, Krisztustól magától nem jöhetnek nagy változások: mindazok káromolják Istent és a kezébe esnek.”

E hittől áthatva halt meg (1658), egykori híveinek nagyrésztétől is elhagyatva, de a jól elvégzett munka tudatában, felséges nyugalommal. Halálos ágyán így imádkozott: „Ámbár szegény és nyomorult ember vagyok, kegyelmed által mégis tagja vagyok szövetségednek, én Uram és én Istenem! És azért szabad nekem könyörgésemmel eléd járulnom, a Te népedért. Te engemet, méltatlan létemre, gyarló eszközöddé tettél s én jót tehettem népeddel és szolgálhattam Néked. Sokan értékemen felül” becsültek, mások viszont a halálomat kívánták és örvendenek a jöttén; óh Uram, tégy velem akármit, de *őket* áldd meg továbbra is. Adj nekik szilárd ítéletet, egyetértést, kölcsönös szeretetet; folytasd közöttük szabadításodnak s a reformációnak művét és magasztald föl Krisztus nevét a világban. Azokat, akik túlságosan bíznak eszközeidben, tanítsd meg, hogy inkább Tereád támaszkodjanak. Bocsáss meg azoknak, akik szívesen tapodnak meg egy ilyen gyarló porférget, hiszen ők is a Te gyermekeid! Bocsásd meg e rövid imádság,gyöngeségét és adj nekem nyugodalmat a Krisztus szerelméért. Amen!”

Így halt meg a nagy puritán, És Anglia többek között azért is olyan nagy és hatalmas mind e mai napig, mert mindig voltak olyan fiai, akik Cromwell módján, a Cromwell hitével tudtak élni és meghalni.

Az evangéliumi hitű *magyaroknak* is hatalmas Erdély nagy és hívő szabadítókat küldött ez időben Isten. Három fejedelmei. nagy erdélyi fejedelem mentette meg a magyarokat attól, hogy ők is a hitüktől és hazájuktól egykép megfosztott csehek sorsára jussanak a Habsburgok véres keze alatt. Ezek voltak: *Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György*. Mindhármuk fegyverei előtt reszketett Bécs s mindhárman diadalmas békekötésekkel biztosították evangéliumi hitük és magyar nemzetük szabadságát. Ilyen eredményeket pedig azért tudtak elérni, mert mind a három nagyon szerette hitét és hazáját és kész volt mindent áldozni értük.

Bocskay Istvánnak még a jelszava is az volt hogy: „Édes és dicső a kazárt meghalni.” Hazája szolgálatában Isten elhívottjának, szabadító küldöttének tudta magát — már kortársai elnevezték „a magyarok Mózesének” — s feltett céljában megingatni, sőtét fenyegetéssel megtántorítani, fényes ígéretekkel elkábítani nem lehetett. „Az halál csak egy halál szerette mondogatni — és arra anélkül is reá kell mennünk. Inkább akarjuk pedig az életünket oly helyen és okokért elfogyatnunk, az kivel hűti (hite), nemzete és hazája szerető embernek örök emléközeti megmaradhat, hogysem csak ingyen anélkül is kimenni a világból.” Az élet és annak jelenvaló javai nem voltak kedvesek előtte, mert Isten megbízásából, eszközéként, a *jövőknek* dolgozott. Örökségül egy nagy, szent hazaszeretetet oltott népe szívébe. Már ő világosan látta és kifejezte azt, amit később a Szózat költője énekelt: „*Tudjuk azt, hogy az mű (mi) nemzetségünknek {nemzetünknek} több hazája ennél soha nem léssen s nincsen is, más minékünk az övét nem adja.*” Ez volt utolsó sóhajtása, amidőn győzelmeinek tetőpontján, sirba vitte az osztrák méreg (1606.)

Méltó utódja volt Erdély fejedelmi székén a nagy *Bethlen Gábor*; a lángeszű államférfi és győztes hadvezér. Árva, vagyon-talan köznemes fiúcskából emelkedett hite és esze erejével a hatalom fényes polcára. Sikerei tetőpontján egész Európa figyelt reá s a leghatalmasabb uralkodók keresték a kis Erdély barátságát. De Bethlen soha sem szédült meg élete magaslatán. Tudta, hogy hatalmát és sikereit Isten kezéből kapta. Tudta azt és halála közeledtét érezve, hitvallást is tett arról, hogy Isten az, aki — úgy mond — szent ismeretére juttatott, igaz hittel, élő reménységgel megkoronázott, méltóságos úri állapotra, abból fejedelemségre felemelt és aki minden dolgaimban véghetetlen kegyelméből igazgatott, az hadakban állhatatossággal, bátorsággal megáldott és aki sok gonosz akaróimat megszegyenítette, sok ellenségeim ellen szép győzelmeket adott... az én hazámnak gondviselésére elégtelenségemből elégségessé tett tudatlanságomból annyira való okosságból tudósított (t. i. annyi okossággal ruházott fel), hogy tizenhat esztendőknék lefolyásban ellenségünk lovaiknak lábok hazánk földjét nem nyomták...” S mert ennyire Isten választottjának, Isten elhívottjának érezte magát: Isten ügyét igyekezett

szolgálni nemcsak harcaiban, de a békében is. Isten dicsőségére fejedelmi bőkezűséggel megalapította a gyulafehérvári (ma nagyenyedi) híres-nevezetes Bethlen-kollégiumot. Azt akarta, hogy itt növekedjék fel Erdély és a magyar nemzet számára a jövőendő liadserege: az evangéliumi hit, a tudomány és a műveltség katonái. Úgy szíven hordozta ezt az iskolát, hogy még harcai és a fél Európát behálózó nagy tervezetései közben is egyre ennek a dolgaival foglalkozott. Mintha érezte volna, hogy a magyar nemzet később sok mindent el fog veszíteni abból, amit ő fegyverrel kivívott neki; de az, amit az iskola ad, elveszítethetetlen étek és legerősebb talpköve a szebb jövőnek. A harcok embere *mindennél* többre becsülte a lélek javait s azok között is a két legfőbbet: *a tudást Isten világától s a hitet Isten kegyelmében*. Mikor már halálán volt (1629) s nagy szenvedései között a szava is elállt, tollat kért és erős, határozott vonásokkal ezt vetette papírra: „*Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen!*” (Lásd Róm. 8. 31.)

Ilyen hívő, bibliás lélek volt a harmadik nagy fejedelem is, öreg *Rákóczy György*. Hitét szüntelen bibliolvasással erősítette. A legsürgősebb államügyek intézése közt, a csatazajban is mindennap szakított Isten ígéjének tanulmányozására egy-egy csöndes érá. Az Új-szövetséget harminckétszer olvasta végig. És az élete-tükre volt hitének. Kicsi és nagy kötelezettségeket olyan komolyan vett mindig, mint csak az veheti, aki tudja, hogy az élő Istennek tartozik számadással. Udvara messze földön híres volt a léhaságok kerüléséről, erkölcsi tisztaságáról. Saját fiai s a velük egyívású főúri gyermekek számára külön *udvari iskolát* állított fel. Hogy ebben mekkora volt a fegyelem és a szigor, elképzelhetjük abból a pár sorból, amelyeket ő maga, sajátkezüleg, írt egy iskolakerülő úrfinak: „Úgy értjük, immár is a tékozláshoz kezdettél és rosszak tanácsára indúltál el, de ha magad meg nem emandálsz [javítod] és tanúság (tanulás) mellé sietséggel nem jütsz, érted küldünk, nyakon kötve is az scolában [iskolába] hozatunk rossz ember.” Az úrfi aligha várta meg azonban, míg a nagyságos fejedelem érte küld. — A kis Erdélyország olyan virágzó állapotban volt öreg *Rákóczy György* alatt, mint tán soha sem azelőtt, sem azután. Egyház és iskola áldva hirdette bőkezűségét. Nagy célokért Isten dicsőségére úgy tudott takarékoskodni, hogy mikor nagy és győzelmes hadjáratát viselte: egy garassal sem kellett alattvalóit külön megterhelnie erre a célra. Mint két nagy elődje, ő is megható, mély szeretettel csüngött hitén és nemzeten. Utolsó napjaiban (1648) is csak fohászkozott: „Támasszon a nagyhatalmú Isten az én holtam után is mint igaz evangéliumának, idvezítő hitének, vallásának oltalmára, mint szegény elpusztult, fogyatkozott s elkevesedett *nemzetünk* szabadságának is őrizésére olyanokat, kiknek vigyázások, serény gondviselések által, ha szinte nagyobbra nem terjedhetne is mind lelki-testi szabadsága [legalább] a *mostanit* őrizvén, tarthassák meg.” A *kegyelem embere* volt ő is, min

elődei. És a magyar nemzetnek az volt a legnagyobb baja, hogy ő utána már nem igen voltak olyan vezetői, akik életüket és munkájukat ugyanarra a kösziklára építették volna, amire ő: „*Nem azé, aki akarja — ez volt az ő kedves igéje — sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő istené*” (Rom. 9 16.)

XIX.

Szenvedő egyházak, evangéliumi hitvallók.

A fegyverek zaja elnémulóban volt. A küzdő felek kifáradtak. A legtöbb helyt sikerült az evangélium híveinek biztosítaniuk hitüknek szabadságát. De egynéhány országban legnemesebb erőfeszítéseik is megtörttek. A római egyház számbeli túlsúlya, meg a nagy és kíméletlen katolikus államhatalom erőt vett rajtuk. Ily esetben aztán a harc hősiességéről le kellett mondaniok. Csak egy fegyverük maradt még vallásuk és egyházuk megmentésére: *a szenvedés hősiessége*. De ez a fegyver aztán hathatósabbnak bizonyult valamennyi többenél. A kardforgatásban eldurvultak a lelkek — a keresztviselés újra megnesemítette őket. Akik megtanultak hitükért szenvedni: azoknak a hite sokkal erősebben állott, hogysem fegyverek, békekötések, törvények védelmére szorult volna. Szünetük látára pedig még azoknak a hitfeleiknek is fellángolt a szíve, akik, jobb sorsban élve, már kezdték felejteni, milyen drága, pótolhatatlan kincs az evangélium. Új, tiszta erőforrást fakasztottak tehát az evangélium ügye számára ezek a *szenvedő egyházak, evangéliumi hitvallók*.

A hugenották nagyok voltak a harcban, de még százszor nagyobbak voltak a szenvedésben, „puszta egyház.” Ennek az ideje pedig hamar elkövetkezett rájuk nézve. Fegyverrel kivívott vallásszabadságukat nem sokáig élvezhették nyugodtan. A népe jólétén fáradozó bölcse IV. Henrik trónralépte előtt maga is református fővezér volt s mint király, törvénnyel oltalmazta egykori hitfeleit. De ő utána megint olyan királyok következtek, akiktől a hugenották nem várhattak semmi jót, Különösen beborult felettük az ég, amikor XIV. Lajos, a „Napkirály” kezdett uralkodni. Ez a napkirály egy ideig a hatalom tetőpontjára emelte Franciaországot s a gazdagság, a dicsőség, a műveltség napját egyaránt fölragyogtatta reá. Ámde önkényes, sokszor zsarnoki uralkodó volt, vallási dolgokban pedig teljesen s jezsuiták eszén járt. Ez lett a hugenották végzete. A jezsuiták elhitették a királlyal, hogy bűneinek bocsánatát legbiztosabban akkor szerezheti meg, ha az eretnokséget teljesen kiirtja, országából. A bűnbocsánatra pedig a királynak igen nagy szük-

sége volt, mert olyan szemérmetlenül feslett életet élt, hogy az egész Európa tele volt a hírével. Kapóra jött tehát neki a biztatás, hogy Istennel ilyen könnyen elintézheti a számadását. Különbösen is azt tartotta, amit legtöbb előde: hogy csak az az ország lehet boldog és erős, amelyikben „egy törvény, egy király, egy hit” uralkodik. Ezért egyre növekvő szigorúsággal lépett föl a hugenották ellen. Pedig ezek, a harcok lezajlása után, mintaszerűen hasznos és békés polgárai lettek az országnak. Iparban, kereskedelemben, földművelésben nem volt párjuk. Megbízhatóságuk közmondásos volt; egész Franciaországban járta a példaszó, hogy: „becsületes, akár egy hugenotta”. Közülök kerültek ki a legtisztességesebb hivatalnokok, a legjobb orvosok, legderekabb ügyvédek. Kálvin tanítását — hogy isten dicsőségét szakadatlan *munkával* kell a világban megvalósítani — senki sem vette komolyabban, mint ők. Nemcsak a keresztyén szeretett, de még a józan ész is azt parancsolta volna, tehát a királynak és tanácsosainak, hogy ezeket az embereket hagyják nyugodtan élni és dolgozni — a köz javára, az állam érdekében.

De az elvakult vallásgyűlölet épen ellenkezőt tanácsolt. Lajos sok megelőző zaklatás után az 1685-ik esztendőben egyszerűen eltörölte a hugenották vallásszabadságát biztosító régi, majdnem száz éves királyi törvényt. Ettől fogva a hugenották olyanok lettek saját hazájukban, mint az űzött vadak. Bűn — és lázadás — számba ment, ha Istent a saját módjukon merték tisztelni. A maguk evangéliumi szertartásaival keresztelniök, esketniök, temetniök főbenjáró vétek volt. Csak magáért a zsoldáréneklésért vagy bibliaolvasásért is kegyetlen büntetés járt. Minden erőszakot, minden vérlázító embertelenséget szabad volt használniok az üldözőknek velük szemben. Főurak, királyi tisztviselők versenyeztek a papokkal a hugenották „térítésében”. Ahol az élőket nem tudták megtántorítani, ott a halottak is jók voltak nekik. A már eszméletlen haldoklóknak szájokban nyomták az ostyát s aztán büszkén hirdették róluk, hogy halálos ágyukon megtértek. Ha pedig volt még a szegény haldoklónak annyi életereje, hogy visszautasítsa a ráerőszakolt szentséget, akkor holttestét nem engedték tisztességesen eltemetni: meztelenül végigvonszoltatták az utcákon s végül a pecéekkel földeltették el. Akiknek a megfélemlítésére nem volt elég az ilyen látvány, azok számára még hathatósabb eszközökről gondoskodtak. Házaikba katonákat — rendszeren durva dragonyosokat — szállásoltak be (azért hívták *dragonnádoknak* ezeket a borzalmas „csizmás missziókat”) s ezeknek parancsuk volt rá, hogy minden képzelhető erőszakosságot kövessenek el a szerencsétlen lakók életén és vagyonán. Toll le nem írhatja azokat a szörnyűségeket, amikre az ilyen katonák — sokszor heteken, hónapokon át — képesek voltak. Szállásadóikat mindig koldusbotra jutatták s nem ritkán örületbe kergették. És nem volt előlük más menekülés, csak egy: áttérni a római hitre. Mihelyt áttért valaki: nemcsak megszabadult a nyomorgatásoktól, de sokszor még jutalmakban, kitüntetésekben is részesült.

Nem csoda, ha emiatt rohamosan nőtt az áttértek száma. A leírhatatlan borzalmak még a nagyon erős hitet is kemény próbára tették. Ám olyanok is sokan voltak, akik megállották ezt a próbát: sokkal többen, mint az üldözők számították. Az ilyenekre aztán — elsősorban a papokra — halálbüntetés várt — rendesen bitófa, — vagy, ami még ennél is sokkal nagyobb volt: életfogytiglan tartó fogság, förtelmes börtönökben, közönséges gonosztevők közt láncoltan, vagy pedig a legkínosabb fajta rabszolgaság, a gályarabság. Békés, munkás polgárok, előkelő tisztviselők, hazájuk szolgálatában vérzett ősz katonák, tudós, kegyes papok, gyöngye, finomlelkű nők ezreire várt ilyen sors. És ők fölvtették a nehéz keresztet s derült, nyájas arccal, alázatos és hű szívvel hordozták azt sokszor évekig, évtizedekig, míg csak le nem rogytak alatta. Nem szegyeitek Megváltójukat, nem féltek hitet tenni róla — és ő csodás, emkerfölötti erőt adott nekik. A vesztőhelyre menet győzelmi zsoltárokat énekeltek, így a 118. zsoltár 24. versét: „*Ez a nap az, melyet az Úr rendelt-, örvendezzünk és vigadjunk ezen!*” Ez a halál még gyilkosaikat is megdöbbenéssel töltötte el: volt olyan élet, hogy a hóhér alig mert hozzájuk nyúlni, látva arcuk fenséges, ragyogó derűjét és hallva, amint ellenségeikért, gyilkosaikért imádkoznak. Máskor meg a kivégzésnél jelen levő jezsuita ajkán szaladt ki a szorongató beismerés: *Bizony, így hal-tak meg a mi régi szentjeink!*”

A vértanúk halála az életbenmaradtak szilárdságát is megkettőzte. A tömeges áttérések egyre apadtak s helyett megkezdődtek a tömeges *kivándorlások*. Százvezrek voltak, akik, ha életüket nem is, de hazájukat, szülőföldjüket, családi tűzhelyüket szívesen áldozták fel szent hitükért. Kivándoroltak a szomszédos evangéliumi hitű államokba, ahol szabadon követhették hitüket. Ott rendesen tárt karokkal fogadták őket, mert tudták, hogy a kezük nyomán mindenütt virágzó ipar, földművelés, kereskedelem támad s ahol ők megtelepednek, ott a tisztesség, a rend is otthon van! A király és elvakult miniszterei ugyan végre észbekaptak s belátták, mekkora anyagi és erkölcsi érvágás lesz Franciaországon a hugenották tömeges kivándorlása. De most is botorul cselekedtek, mert ahelyett, hogy az *üldözést* szüntették volna meg, a *kivándorlást* tiltották el. Katonákkal őriztették a határokat s jaj volt annak, akit szökésen kaptak. És a kivándorlóknak még sem bírták útját állni. Mesébe ülő bátorsággal és ügyességgel szökdöstek át a határon az álruhás hugenották, mindenüket elhagyva, csakhogy hitüknek szabadon élhessenek. Mire egyes világosabb fejű államférfiak, teljes nagyságában kezdték látni e kivándorlások veszedelmét az országra nézve: már akkor késő volt. Maga a hadügyminiszter panaszkolta kétségbeesve, hogy az üldözések miatt Franciaország 400,000 lakóval és 60 millió franknyi tőkével lett szegényebb, az ellenséges államok serege pedig (hová a kivándorlóit hugenotta ifjak nagy számmal állottak be) 9000 pompás matrózzal és 12000 kitűnő katonával lett gazdagabb. De az okos beszéd nem használt: az

üldözés, újra meg újra fellángoló ádáz kegyetlenséggel, tovább folyt épen egy századig. S az otthonmaradt pár százezer hugenottát mégsem bírták megtörni. Sokan, hogy a vérlázító zaklatásoktól meneküljenek, látszólag fölverték a katolikus hitet: s olykor elmentek a misére, de szívükben továbbra is hű reformátusok maradtak s ezer veszéllyel dacolva jártak el az éjnek idején erdőkben, barlangokban, alig hozzáférhető hegyszakadékokban tartott isteni tiszteletre. Azt mondták: ez az ő egyházukra nézve *a pusztai bujdosás ideje*, s olthatatlan, szent reménységgel néztek a jövőbe az ígéret földje, a hit szabadsága felé. Pedig még lelkipásztoruk is alig volt: hiszen az üldözés ezekre vadászott legnagyobb dühvel, ezeket sújtotta legkeményebben. Nagyon sokszor egy-egy bibliás mesterember, mélyhitű földműves magyarázta a rejtekben összeverődött kis gyülekezeteknek az írást; olykor még ihletett lelkű asszonyok is. Ezek aztán néha túlságba is mentek buzgalmukkal: a próféták írásaitól elragadtatva s az üldözéseken vérig keseredve, az ítélet napjának közeli eljöttéről álmodoztak s harcra buzdították a népet a lélektipró zsarnok ellen. Vérengzések törtek ki s a Szevenn-hegyek hugenotta parasztjai (a kamizárdok - egy ingesek) évekig dacoltak a rendes királyi hadseregekkel. De végre is elvéreztek az egyenetlen tusában.

Talán a többi hugenottákra is hasonló sors várt volna, hogyha az oktalán, fejvesztett lázongástól idején meg nem óvja őket két hőselkű pap: *Court* (Kór) Antal és *Rabaut* (Rabó) Pál. Ezek arra a szent célra tették fel életüket, hogy szétszórt hittestvéreiket összegyűjtik, türelemre és állhatatosságra buzdítják, az Isten ígését helyesen és világosan magyarázzák nekik s ezzel visszatartják őket úgy a bithagyástól, mint a fegyveres fölkeléstől. Évtizedeket töltöttek ez óriási odaadást, bátorságot és türelmet követelő munkában. Álnevek alatt, álruhákban szakadatlanul járták a városokat, falvakat, ahol csak hugenották laktak. Szállásuk egy-egy barlang volt, vagy a sűrű erdők legvadabb helyei. Szüntelenül az életükkel játszottak. Legelső kézrekerülésük alkalmával föltétlenül bitón végezték volna az életüket. De az Isten csodálatosan megtartotta őket, mert szűk-sége volt munkájokra. Ez a két ember három-négyszázezer csüggedező vagy forrongó lelket rázott föl, nyugtatott meg, tartott össze és tanított meg — ott ahol már feledni kezdték — Isten ígéjével és a saját példájával a szenvedés hősiességére. Nekik lehet köszönni emberi részről, hogy az a maroknyi híve a tiszta evangéliumnak Franciaország óriási ellenséges, római hitű tömegében a szünni nem akaró megpróbáltatások súlya alatt is megmaradt.

Végre 1787-ben ütött a szabadulás órája. A király visszaadta hitüknek olyan-amilyen szabadságát. Csakhogy akkor ez már a királyságra nézve késő bánat volt. Az ország a sok veszített háború után, meg a legdolgosabb és legvagyonosabb polgárok kiüldözése miatt már XIV. Lajos végső évei óta folytonosan szegénye-

de, a nép mind jobban el volt keseredve és a forradalom dönteni kezdte a fényes paloták kapuit. Most lett volna jó a sok becsületes, nyugodt, békeszerető hugenotta munkás, polgár, paraszt, katona! De ezek akkor már más országokat virágoztattak fel szorgalmukkal, hűségükkel — s ez országok nemsoká az összeomló-félben lévő Franciaország ellen fordították fegyvereiket. Így idézték elő a „Napkirály” és utódai a saját hatalmas országuknak a végzetét azzal, hogy Isten szent törvényét: a hívő lélek jogát hite szabadságához — dőren és gonoszul meg merték tagadni.

Abban az időben, amikor a hugenották kemény sa-
A magyar nyargatása elkezdődött, az evangéliumi hitű *magyarokra* is **gályarabok.** a hitnek súlyos próbái következtek. Ők ugyan sokkal többen voltak, mint francia testvéreik, tovább is volt módjukban a fegyvert forgatni, mint amazoknak s ennek köszönhető, hogy valami kis törvényes szabadságuk — legalább a papíron — a legszomorúbb időkben is megmaradt. De a királynak, a főpapoknak és a jezsuitáknak így is ezer alkalmuk nyílt, hogy kijátsszák a törvényt s ahol csak lehetett, mindazokat a gonoszságokat megpróbálták az evangélium híveinek megtörésére, amikkel a hugenottákat tizedelték üldözőik. Sokat gyötörték — templomok, iskolák elvételeivel, erőszakos térítésekkel — a hívő népet is, de elsősorban a papsággal akartak leszámolni; tudták, hogy pásztor nélkül magától is széthull majd a nyáj. Ezért az 1674.-ik esztendőben 336 evangélikus és református prédikátort idéztek meg egy törvénytelen törvényszék elé, Pozsonyba. Ott hamisított levelek, hamis tanúvallomások és egyéb koholt bizonyságok alapján avval vádolták őket, hogy a törökkel cimborálnak és összeesküvést szőnek Lipót király ellen. E hazug vádak alapján, a védekezést meg sem engedve nekik, valamennyit halálra ítélték. Ez ugyan csak arra való volt, hogy megfélemlítsék őket: aki hitét megtagadta közülük, vagy kijelentette, hogy lemond papi hivataláról, vagy számkivetésbe megy — azt rögtön szabadon bocsátották. De volt majdnem száz, aki sem hithagyásra, sem a papságról való lemondásra, sem hazája elhagyására nem volt hajlandó, hanem mindvégig hordozni akarta a Krisztusáért fölvetett keresztet. Boldogok voltak, hogy arról, akit eddig prédikáltak: most az övéhez hasonló szenvedésekkel is bizonyosságot tehetnek. Ezeket aztán a legrettegőbb fogságra vetették. Csúszómászóktól, bogaraktól hemzsegő undok pincetömlöcökben zsúfolták össze a legnagyobbbészét már élemedett, ősz embereket; nehéz vasat tettek kezükre, lábukra s úgy egymáshoz bilincseltek őket, hogy sem felülni, sem feküdni nem tudtak rendesen; eledelük penészes kenyér volt, italuk bűzhödő víz; ruhájuk rongyokban foszlott le róluk és férgektől nyüzsgött; kínzóik a legaljasabb rabmunkákat végeztették velük és a legállatiasabb lelkű katonáikat rendelték ki pallérjaikul.

Közben persze a jezsuiták folyton csábították őket a hithagyásra s nem egy meggyötört lélek meg is adta magát; néhányát meg a halál már itt megváltott szenvedéseitől. De hatvankilenc

most állhatatos maradt. Egymás hitét erősítve énekelgették börtö-
neikben:

Noha mi testünkben eladattunk,
Úr Jézus Krisztustól de megváltattunk:
Ha ez inségben meg is kell mind halnunk, .
De néma bálványak mi fejet nem hajtunk . . .

És üzenték árván maradt családjuknak, gyülekezetüknek:

Maradj meg mindvégig Krisztus vallásában,
Az melyet tanultál, ne állj hátra abban,
Ne gondoldj, bár kárt vallj, minden jószágodban . . .
Higgyed, együtt leszünk Isten országában.

Hogy ezeket is megtörjék a főpapok, gyalog hajtatták le őket a dunántúli várbörtönökből a tenger partjára s azt a negyvennyolcat, aki a hosszú gyötrelmes úton el nem hullott, részben egy minden eddiginél borzasztóbb tengerparti börtönbe csukatták, részben (30-at) eladták a Nápoly mellett horgonyzó spanyol gályákra evezős rabokul, fejenként 50 darab aranyon! A gályarabot akkor nem is tekintették embernek, hanem félig állatnak, félig gépnek.

Az ilyen boldogtalanoknak évet év után ott kellett tölteniök ötödmagukkal a piszkos, kemény evezőpadhoz láncolva. Hőségben, hidegben, viharban egyforma pontossággal kellett vonniok az evezőt, félmeztelenre vetköztetve, kopaszra nyírott fejjel: arra, aki lankadt vagy egy szót mert szólani társához, rögtön lecsapott a vad felügyelő korbácsa. A tengeri csatákban őket érték legjobban a golyók. Megőrzítő szenvedések szakadatlan láncolata volt a gályarabság. Rendesen nem is ítélték másokat, csak a legnagyobb, legcégéresebb gonosztevőket. Ilyenekkel láncolták össze a mi prédikátorainkat. És bizonyosan ott is hagyták volna őket örökre a gályapadon, ha szenvedéseiknek a keresztyén világban híre nem megy. De az evangéliumi hitű államok — különösen a kicsiny, de hatalmas Hollandia — minden követ megmozgattak a megszabadításukért. A hollandusok a megelőző században maguk is rengeteget áldoztak és véreztek hitük és hazájuk szabadságáért: annál melegebben dobogott hát a testvéri szívük a szenvedő magyar hősökért. Nekik, az ő erélyes bécsi közbejárásuknak lehetett köszönni, hogy 1676-ban a mérhetetlen szenvedéseknek mégis csak vége szakadt. A nápolyi gályákon még életben levő 24 rabot maga az erőshitű, hős holland tengernagy *Ruyter* (olv. Rájter) szabadította meg és szállította Velencébe. Onnan Svájcba, majd Hollandiába jutottak s a gyülekezetek kézzől-kézre adták é^ gyöngéd szerel-
letük minden jelével elhalmozták őket.

A magyarságnak soha senki akkora becsületet nem szerzett a külföld előtt, mint ezek a hősiesen szenvedő prédikátorok. Az itthonmaradtak is az ő példájukból merítettek új erőt a még azután is nagyon sokáig tartott megpróbáltatásokra, Isten ajándéka volt az ő hívó szenvedésük a magyar nemzet számára.

Az evangélium nagyasszonyai.

Az evangéliumért való küzdelmekben és szenvedésekben a férfiakkal a nagyszívű nők osztották meg a roppant terheket. Női lelkek közül most is ép úgy kerültek ki Krisztusnak hű szolgálói, és biznyság tevői, mint a régebbi időkben. De most már az ilyen lelkek nemcsak a kolostor négy fala között, rideg magánosságban, fénylenek, hanem munkájukkal és szenvedésükkel megdicsőítették a családot s az emberi társaság még nagyobb köreit is. Az evangéliumi hitű magyarság sem volt híjával ilyen nőknek, akikben a Mária és a Martha (Lukács ev. 10³⁸⁻⁴⁰) erényei egyesültek. A két legragyogóbb példán megmutatom, milyenek voltak *az evangélium nagyasszonyai*.

Lóránffy Zsuzsanna. Lóránffy Zsuzsanna erdélyi fejedelemasszony volt, öreg Rákoczi Györgynek a hitvese. De fejedelmi nő lett volna nemcsak az aranyos trónuson, hanem darócban is. Okosság és gyöngéd szeretet, erély és finomság, parancsolni tudás és szolgálatkészség ritka szépen egyesültek tiszta, nemes lelkében. És ez a lélek a hatalom és tekintély legmagasabb polcán is egyedül az élő Istent kívánta szolgálni, a Jézus Krisztus foglya volt. Mint férje, ő is hűségesen tanulmányozta a Szentírást. Lelkiismeretét annak világosságánál vizsgálta, kötelességeit annak útmutatásaihoz mérte ifjúságától fogva. Ez a hű kalauz segítette abban, hogy olyan biztos, szilárd léptekkel tudott előrehaladni az élete szépséges útjain.

Nagy feladatokat vállalt magára és valamennyinek példásan megfelelt. Nemcsak gyermekeinek volt odaadóan gondos édesanyjuk, hanem férjének is legelső és leghívebb munkatársa. Míg Rákóczit az országos gondok vagy a háborúskodás távoltartották fejedelmi otthonától, azalatt a gazdálkodás — óriási kiterjedésű felsőmagyarországi és erdélyi családi birtokaikon — egészen a feleségére maradt. S a hű és fáradhatatlan nő a legapróbb részletekre is kiterjedő gondnal kezelte és gyarapította vagyonyukat s végzett munkájáról pontosan beszámolt leveleiben férjének. Idős korukban is olyan meleg hangon leveleztek, akár egy ifjú mátkapár. „Az kegyelmed levelét szintén csak most hozák” írja Zsuzsanna egyszer hadban lévő férjének. „Hogy kegyelmed, édes uram, egészségben vagy, azt szívem örömeivel hallom, kívánom) az én Istenemtől. Azt nem mondhatom, édes Uram, hogy nem búsulnék: az kegyelmed felől való rettegésem nagy nekem; de mindenekben csak az mi kegyelmes Istenünkben bízom, hogy öfelsége viself gondunk mindenben.” Rákóczi is eleitől fogva gyöngéden szerette feleségét: „gazdasszonyának” hitta és soha sem címzett neki levelet másképen, mint így: „Az én szerelmes atyámfiaának, Lóránffy Zsuzsannának adassék.” De mikor látta,

mit köszönhet neki fejedelmi házuk hatalma gyarapításában, szeretetét a tisztelet és a hála is erősíté s attól fogva még legfontosabb államügyekben is kikérte feleségének tanácsát, sokszor a segítségét. Am a nagyasszony, amilyen bölcs és erélyese tudott lenni, olyan szerény is maradt mindig. Férje legnehezebb megbízásait is hűségesen és sikeresen elvégezte, de nem kívánt a világ előtt szerepelni. Nem vágyott, mint annyi más fejedelmi nő, elbizottan belenyúlni az ország dolgaiba. Beérte avval, hogyha lelkiismeretében hallotta Isten helyeslő szavát s férjétől szeretetért szeretet kapott cserébe.

Nagy csak egyben kívánt lenni: a jó tettben, az áldozatban, Erre az ő szorgalmas és takarékos gazdálkodásának gyümölcsei bőséges módot nyújtottak neki. Hatalmas jövedelmeit nem fényűzésre költötte a fejedelmi pár — udvartartásuk olyan egyszerű és tisztos volt, hogy egész Európában párját kellett keresni — hanem az ország, a köz javát szolgáló célokra. Ezek között pedig a nagyasszony az egyház és az iskola támogatását látta legelsőnek. Szent hitén, evangéliumi vallásán igazi élő szeretettel csüngött, ez pedig rá nézve azt jelentette, hogy boldogság volt neki anyagi áldozatot is hozni értük. Szinte telhetetlen volt az adakozásban: Szegény gyülekezetek, iskolák, papok, tanítók, diákok fölsegélésében, építetésben, ajándékozásban. Kassától Fogarasig alig volt református ekklézsia és iskola a Rákóczi-jogar alatt, amelyik ne áldotta volna pártfogó, anyai kezét; dús hagyatéka révén még ma is nagyon sok áldja. Nem egyet csak az ő tőle kapott kegyes adomány vagy örökség mentett meg attól, hogy a későbbi nagy szorongatások idején végkép össze ne roskadjon a nyomor és az ínség terhe alatt. Kedves lakóhelyén, ősei birtokán, Sárospatakon a Bethlenéhez hasonló híres főiskolát emelt; világhírű tudós tanárt hívott meg szervezésére s fejedelmi adományaival évszázadokra az evangéliumi hit és a magyar műveltség világitó tornyává tette.

Mindezzel pedig a nagyasszony nem kérkedni akart, vagy érdemeket gyűjteni, hanem egyedül csak szolgálni a Krisztusnak, az ő evangéliuma igaz ügyének, nagy jövőjének. Nem is csak pénzzel, adakozással — lélekkel is megmutatta, mennyire mindenkifölött kedves neki az ő vallása. Nagy felelősséget érzett Isten előtt a rábízott lelkek üdvösségéért. Még házi cselédségének vallásos életét is maga gondozta, Ha pedig alkalom került rá, nagy bibliaismeretével és egyéb olvasottságával, szelíd, finom, de bátor és győzhetetlen védelmezője tudott lenni a református vallás igazainak. Az udvarában megfordult, asztalánál szíves vendégszeretettel látott jezsuiták nem győzték eleget bámulni. Könyveket is írt hite védelmére s mondják, hogy ezeknek egyike még Rómában is elismerést vívott ki. Akadt is egy alacsonyylelkű katolikus pap, aki megirigyelte a református Erdélynek azt a tündöklő ékességét s egyik könyve megjelenésekor nem átalotta sarat dobálni a fejedelmi író tiszta köntösére egy mocskolódo gúnyiratban. Öreg Rákóczy Györgynek fölháborodásánál csak attól való félelme volt nagyobb,

nehogy az ő édes felesége — aki akkor különben is betegeskedett — valamit megtaláljon sejteni a dologból. Nagy vigyázással el is érte ez az igazán keresztyéni módon gyöngéd férj, hogy a szeretett nő soha életében nem értesült az őt ért gyalázatról, Pedig ez, igazságának és tisztaságának tudatában bizonyára nem is fájt volna valami nagyon mélyen az Úr ez alázatos szolgáló leányának.

Nagyobb tájdalmakkal látogatta őt meg Isten. El kellett temetnie három szép fiú gyermekét — egyiket, tudós és érőshitű Zsigmondot már érett ifjúkorában; eltemette forrón szeretett férjét is, aki után még 12 évig viselte az özvegyi fátyolt; egyetlen, életben maradt fia, II. Rákóczy György pedig apjától-anyjától nagyon elütött s fékezhetetlen szilaj természetével, önfejű makacsságával sok keserűséget okozott az érte, annyit fáradt és annyi könnyet hullatott özvegy édes anyának. Élete vége felé még azt is meg kellett érnie, hogy fia útját állja legjobb szándékainak, kárt lett az ő drága református egyházában s eltérő nézeteikért oktalanul üldözőbe fogja anyjának legkiválóbb, legkedvesebb papjait, a szolgálalkúkat pedig ellene uszítja. Mint fájt az özvegynek ez a sokszoros hálátlanság gyermeke részről s azoktól, akiket gyermekeiként kedvelt és támogatott: az egyház szolgálóitól! De fájalmában, csalódásaiban is az maradt, aki volt: sziklahitű, nemes, fennkölt keresztyén nő. Nem cívódott, még panaszát is alig hallatta; öntudata szilárd volt. „Isten dicsőségét és vallásunknak igaz tudományát akarjuk megtartani — monda — s ennyi keserűseink közt való életünket csak arra rendeltük, miképen naponként vallásunknak szolgálhassunk.” E szent öntudattal halt meg (1660) mindenkinek megbocsátva és mindenkitől megsiratva. Vele sírba szállt Erdély nagysága is: nagyravágyó fia még ugyanabban az évben belepusztult fejedelmi hatalmának önmaga okozta romlásába s szégyenletes bukásában egész országát magával rántotta. Ezt érte elázzál, hogy „futott” és „akart” anélkül, hogy a kegyelemre támaszkodott volna atyja, anyja példájára.

A Rákóczyak korának letűntével Erdélyre is nehéz napok következtek. Megszűnt az önálló fejedelemség s a református egyháznak most már a fejedelmi jogar és kard helyett csak az írott törvény maradt a támasza. De ebben igen sok kibúvót tudtak találni azok, akik romlásukra törtek az evangélium egyházainak. Sok szenvedés várt nemcsak az alacsony sorsú hívőkre, de még a legmagasabb rangúakra is, ha bátran ragaszkodni mertek hitükhöz.

A kereszthordozásban Bethlen Kata grófnő volt a legnagyobb e kor nagyhitű református úrasszonyai között. Erős református családból származott — de neki a vallása nemcsak tisztaság volt, afféle divatból kiment családi ékszer, amit az ember csak *őrizget*, de nem *visel*. Neki már kora ifjúságától fogva *élete* volt az ő református vallása: igazság, amelyben époly kevéssé kételkedett, mint abban, hogy ő maga létezik; vigasztalás, amelyben soha sem csalódott és soha meg nem fogyatkozott; erő, amely

fölmagasztalta lelkét és szüntelenül lendítette előre, a jó útján. És épen vallásához való szeretetében érték egymás után a legsúlyosabb próbák. Anyja, csak a családi érdekekkel s nem a szívek vonzalmával törődve, meggondolattanul hozzáerőltette a még félig gyermekleányt feleségül egy katolikus vallású grófhhoz. Nem tudta fölélni ésszel a csodálatosan hitű gyermek vergődő lelkét. Hiszen nem gyűlölte Kata a katolikus vallást — az, aki a *magáé* szerint igazán megtanulta követni Krisztust, nem gyűlölhet egy más vallást sem — de a saját hitének igazságával és szépségével csordultig tele volt a lelke s előre félt, hogy férjénél nem talál majd elég megértésre, nem lesz közöttük igazi lelki egyesség s ő maga nem fog háboríthatatlanul élni szent hitének. Úgy is lett. Férje különben jó ember lett volna, de feleségének hithűsége iránt nem volt benne tisztelet. Sokat és elég gyöngédtelenül zaklatta s engedte másoktól is zaklattatni, hogy hagyja el hitét. A szegény fiatal asszony érzékeny, finom lelke szüntelen kínos, durva ostrom alatt állt. Álhatatosságáért nagyon sokat kellett szenvednie s a boldogság messzi elkerülte háza táját. De férje már házasságuk második évében elkapta Erdélyszerte dúló pestist. A rettenetes ragályban haldokló hiába kéretett magához testvért, orvost, papot: félve a fertőzéstől, egyik sem teljesítette óhaját. Csak egy maradt mellette híven, rettegés nélkül végső órájáig; az, akinek Örömök helyett annyi keserűséget okozott, hős felesége. Ő készítette elő a halálra, miután igaz szívből megbocsátott neki s kibékítette Istenével Megváltójával.

Három évi özvegység után újra boldogságot remélt tiszta szíve s másodszer is férjhez ment, most már egy református vallású derék idősebb főúrhoz; de most még súlyosabb megpróbáltatások következtek reá. Első házasságából két gyermeke maradt. Ezeket első férjének egynéhány szívtelen, gyűlölködő rokona megirigyelte szegény anyától. Azt mondták, hogy katolikus apa gyermekeit nem szabad az erős református asszony kezén hagyni, nehogy eretnekké tegye őket s ez ürügy alatt minden követ megmozgattak, hogy Katát megfoszthassák gyermekeiktől. Akkoriban III, Károly és Mária Terézia idejében, nem voltak szokatlanok az ilyen lelketlen gyermekrablások Magyarországon és Erdélyben. A törvény tiltotta ugyan, de a bécsi udvar titokban annál inkább támogatta s ennek az oltalma alatt sok minden erőszakot el mert követni egyegy hatalmas katolikus főúr, legtöbbször nem is a saját vallása iránt való buzgóságból, hanem csak személyes érdekből, vagy bosszúból. Bethlen Kata is hiába viaskodott gyermekeiért, még második férje is hiába vetette latba nagy befolyását: a vége az lett, hogy hatósági úton katonai erőszakkal ragadták el tőle őket.

Ki írhatná le az anyaszív tehetetlen fájalmát! Már csak az a reménye maradt, hogy második férjétől született három gyermekében fog majd vigasztalódni: de ezek még kis korukban — három hónap alatt egymásután — elhaltak, és sírba vitték remény-

ségét, pedig egyikük a kis Zsigmond ritka tehetségű, korárett gyermeknek indult. A gyermekei halála után következő évben pedig elvesztette derék jó férjét is. Most már igazán „árva” volt. Még a nevét is így írta alá: Árva Bethlen Kata — az akkori bús idők szép szokása szerint. Árva volt, csupa meg nem értő lélektől, gyűlölködő, vagyonára áhító rokontól körülvéve, de nem volt elhagyatva, mert vele volt hitében Istene és Megváltója. Ahogy megpróbáltatásai nőttek, úgy nőtt egyre a hite is. Valahányszor elővette bibliáját, mindig derültebb arccal kelt föl mellőle; valahányszor imádkozott, mindég nagyobb lett bensőleg. Az imádság neki nem gyakorlat volt, hanem életszükség: igazi társalkodás Istenével. Lelki gyötrelmei elől bizalmasan és győzelmesen menekült mindig Isten szárnyai alá, az imádság bevehetetlen várába. Minden próba alatt többet ismert meg Isten kegyelmének titkos mélységeiből. „Ebben a kemény harcban — jegyzi föl egyik nehéz megkísértetéséről az ő meghatóan szép önéletírásában — esmérteté meg énvelem az én édes Istenem az ő szerelmes szent Fiának keserves kínszenvedésének drága hasznait; ebben szemlélttem az ő vérrel verejtékező harcát, melyet én érettem elszenvedett, mely keserves lett légyen az. Bizony valaki eféle próbában nem esik, nem tudja az, micsoda a valóságos próba; mert nincsen az ég alatt olyan jótól való megfosztatás, amely ezzel érjen. De ellenben ebben való vigasztalása is az Istennek olyan, amelyhez képest e világnak minden vigasztalása csak semmi s árnyék sem lehet. Egyszóval, aki efélét próbál, az poklot és mennyországot szívében hordozza.”

Akinek ilyen rettentő küzdelmekben ilyen erőforrásai vannak . azt a világ minden baja, csapása, támadása csak Istenéhez viszi közelebb. Ezt a szenvedő asszonyt is szinte élete végéig látogatta az Úr, de csak azért, hogy újabb meg újabb győzelmeket engedjen kivívnia. Második férje halála után 27 évet töltött el még özvegyiségben (megh. 1759.) s ezalatt ő maga elbetegesedett, birtokait nagy elemi csapások dúlták; haszonleső örökösei minden módon megkeserítették életét és ki akarták forgatni igaz jussából; első urától való gyermekeiben, akiket úgy raboltak el tőle s akikért úgy fáj a szíve, nem sok gyönyörúsége telt a mikor felnőttek, a leány még egyenesen áskálódott is ellene. De ő minden újabb bajjal szemben alázatosabb és bizóbb lett, minden újabb csalódással, bántással szemben készebb a megbocsátásra. Boldog volt, hogy egy nagy és áldott lehetőségtől nem foszthatták meg; attól, hogy jót tehessen. Egyházak, iskolák, szegény lelkipásztorok, áldva áldották bőkezűségét. Földi javaihoz csak azért ragaszkodott, hogy gyümölcseiket ezekre pazarolhassa. A tudományt azért pártolta olyan buzgón, mert maga is nagyon szerette. Olyan könyvtára volt, hogy megirigyelhette volna tőle bármelyik hazai vagy külföldi tudós. Ha gazdasszonyi gondjai engedték: ő maga is olvasott, írt. Református eleink nagyon sokat forgatták ezeket és még ma sem lebet megindulás nélkül olvasni kétszázéves soraikat. Bár csak minden szenvedő magyar szív együtt tudna főlshajtani

Bethlen Katával. „*Oh drága kegyelem, mely erőt adott énnékem az én sok súlyos keresztemnek elviselésekre: lakozzál ezután is. én bennem mind utolsó pihenésemig*”

XXI.

A nagy építők.

A vallásszabadságért vívott hosszú küzdelmek mindenütt: megviselték a keresztyén népeket és egyházakat A folytonos civódás és háborúzás a legtöbb ember lelkét elvadította, erkölceit durvakká tette. Még azok is, akiknek zászlajára az evangélium» volt írva, kezdtek már nagyon elfeledkezni arról, hogy mi is voltaképpen az az evangélium. Azt hitték, már az is elég az üdvösségre, ha *tudják*, mi az igazi keresztyén hit s nem nagyon aggasztotta őket az hogy a pusztá *tudás* még sem a szívüket, sem az életüket nem teszi mássá. Emiatt a valódi keresztyén vallás és keresztyéni élet már az evangélium hívei között is nagyon hanyatlásnak indult. Ki tudja, milyen siralmas és szégyenletes romlásba dőltek volna így az evangélium egyházai, ha a nagy harcosok és nagy szenvedők után el nem jöttek volna a *nagy építők*.

Németországon, a reformáció szülőföldjén valóssággal romokban hevert a keresztyén élet a nagy A pietisfák. harmincéves vallásháború lezúgása után. A vallási kérdések fölött kitűnően tudott veszekedni a sok szörszálhasogató, tudákos, szárazlelkű német pap meg tanár, de sem az igazi hitre,, sem az igazi szeretetre nem igen mutattak példát. A nép azután,, példaadás és vezetés nélkül, újra szellemi sötétségbe és erkölcstelenségbe merült. A háború okozta nagy testi, anyagi nyomorúságokat így tetézték a lelkiek is. Azok pedig, akiknek a háborúi szerencsét, hírt, vagyont hozott; a fejedelmek, a nagyurak, a gazdag polgárok egészen maguknak éltek, felebarátaik testi és lelki szenvedéseiről tudni sem akartak s így keresztyénségük a legtöbbször csak üres szó és megszokás volt. Vasárnaponként meghallgatták a prédikációt, de ez a legtöbb esetben meddő bölcselkedés vagy szolgálalkú hízelkedés volt és nem tudott megjobbulásra indítani. Igaz, hogy ilyen megjobbulásnak *megettérésnek* maguk a papok sem nagyon érezték szükségét — hogy tudtak volna, tehát másokat buzdítani reája?

Nagyon sok derék hívőnek fáj a szíve e sivár állapotok miatt, de sokáig nem akadt senki, aki bátran és nyíltan föl mert volna szólalni ellenük. Végre 1675-ben, egy kegyes és tudós pap, *Spener Fülöp* ezt is megtette. Egy nevezetes munkát írt a német evangélikus egyház „Istennek tetsző megjavulásáról”. Ebben a maga módján nagyon szépen fölújította Luther legszebb és legigazabb tanításait. Világosan és nyomatékosán megmutatta, hogy valódi keresztyénsége csak annak van, aki Isten kegyelmét el-

fogadva, szívében újjászületik, bűneiből megtér és a Jézus nyomdokain új életet kezd. Erre pedig nem elég egyszer életünkben pompásan megtanulnunk a hittant, hanem állandóan tanulmányoznunk kell a bibliát s a magunk életét és gondolatait mindig a Jézus Krisztus életének és gondolatainak mértékéhez kell szabnunk. Csak ilyen módon lesz igazi vallásosságunk, valódi belső kegyességünk. És ezt a kegyességet könnyen meg lehet ismerni — a gyümölcsseiről. A kegyes ember mindig tevékeny, a jóban fáradhatatlan ember is. Nemcsak saját magában, de maga körül sem "túr szennyet, nyomort, tudatlanságot. Harcol a bűnnel, dolgozik Isten országáért. Csak az ilyen kegyesek lehetnek méltó tagjai az egyháznak és teremthetik azt újjá. Es csak az ilyenek tekinthetik magukat a Luther és a Kálvin igazi örökösének, a reformáció műve folytatóinak, A többiek csak névleges keresztyének, holt tagok az egyház testén.

Ezek a gondolatok sok embert szíven találtak Németországban. Különösen azokat, akik személyesen is megismerkedtek a derék Spennerrel és látták, hogy a kegyesség önála igazán nemcsak pusztá szó s ő a maga gondolatait — odaadó lelkipásztori munkával — az életbe is igyekszik átvinni. Spennernek a példaadásán gyúlt lángra a lelke egy fiatal egyetemi magántanárnak, *Francke Ágostnak*, ő már diákkorában, nagy hévvel vetette rá magát a Szentírás tanulmányozására — másfél év alatt hatszor ment keresztül az ószövetségen — később pedig, több tudós társával külön bibliatanulmányozó kört alapított a lipcsei egyetemen. A nagy tudású ifjak nem resteltek leülni az Élet Könyve köré S akárcsak a legegyszerűbb hívők, alázatos imádság és elmélyedés közben tudakozták belőle Istenük akaratát a saját életükre nézve. Nem törődve üresfejű és üres szívű társaik gúnyjával, hátat fordítottak a léha, zajos diákos szórakozásoknak s az életüket egyedül a Biblia útmutatásai szerint igyekeztek, berendezni. Példaadásuk — épúgy, mint a Speneré — egyre többeket megragadott, különösen a műveltebb polgárság férfiai és női körében. Az emberek kezdtek újra rájönni, hogy Biblia nélkül nincs igazi keresztyén kegyesség. Mindenfelé bibliakörök alakultak s ezeknek a tagjai imádkozó mély hitükkel egyformán kitűntek. A világ persze a nyelvére vette őket. Mivel nagyon sokat emlegették a kegyesség^get — latinul pietas — elkezdték őket kegyeskedőknek, *pietistáknak* csúfolni. De a pietisták büszkén és boldogan viselték az ő Urókért a sok csúfságot s a végén dicsőséget szereztek gúnynevőknek.

A pietisták legnagyobb vezére Francke lett. Ez rendkívül nagytehetségű, vasakarató ifjúságától fogva komoly, kemény ember volt. Mint a legtöbb komoly és erős lélek, ő. is sok kételkedésen át, nagy lelki küzdelmek, árán jutott el az igazi, a teljes hitre, Isten bűnbocsató kegyelmének boldog tapasztalására. De amikor eljurtott erre: úgy érezte, hogy egészen más emberré lett s olyan éróknek van a birtokában, amilyenekről azelőtt még csak nem is

álmodott. Élete azontúl nem állott egyébből, mint a hit szakadatlan munkáiból, harcaiból és győzelmeiből. Halléban kapott papi és egyetemi tanári állást s itt 35 esztendőn át, haláláig (1727) működve, a hitnek és a szeretetnek csodáit hozta létre. Különösen szívén viselte a gyermekek, főképp a szegény gyermekek gondját. Megegett a szíve rettentő elhanyagoltságukon és minden módot megragadott, hogy segíthessen rajtuk, nevelhesse, művelhesse őket. Parókiáján külön perselyben gyűjtögetett számukra adományokat. Ezek eleinte nagyon gyéren szaporodtak. De Francke csüggedetlenül hitt és várt. Egy nap végre a perselyben — hol máskor, rendszerint csak fillérek szoktak összegyűlni — nagy meglepetésére négy tallért és tizenhat garast talált. Ez sem volt valami borzasztó summa, de a hívő ember így is roppantul megörült neki. „No — kiáltott fel — ez már becsületes egy tőke, evvel már lehet valami, igazán jó dolgot kezdeni!” S rögtön elhatározta, hogy *szegény-iskolát* alapít. Még aznap vett a pénzből könyveket és fölfogadott egy szegény nagyobb diákot s ennek a segítségével aztán napi két órán át tanította parókiája egyik szobájában a legszegényebb néposztályból összegyűjtött gyermekeket. Ez az iskola olyan jól ment, hogy Francke isteni ujjszatot látott benne vállalatának továbbfolytatására. Ugyanígy, pusztán kegyes adományokból, egyre-másra alapította tovább a különböző intézeteket, hol szegényebb és módosabb gyermekek és ifjak egyaránt kitűnő és nagyon életrevaló keresztyén nevelést kaphattak. Az ő műve az első polgári iskola, az első tanítóképző, az első árvaház, az első bibliaterjesztő társulat. Mindezen és még sok más, alapításai, egy óriási nagy területet elfoglaló háztömbben máig is a legszebbé virágzanak Halle városában. Pedig mindegyiknek az alapításához szinte nevetségesen csekély pénzüsszeggel fogott. Hanem; annál nagyobb volt a hite abban, hogy a neveléssel, a szegénygondozással Isten munkáját végzi és a Jézus Krisztus hadseregét szaporítja. Ez a hite valósággal vakmerővé tette. Sokszor már úgy látszott, hogy minden pénzforrása kimerült s a fiatal, új intézetek a bukás szélén állanak. De Francke *ilyenkor* tudott legerősebben hinni és legbuzgóbban imádkozni. És — csodálatos — sokszor az utolsó percben mindig megmentette valami váratlanul jövő kegyes adomány. Hogyne látta volna ebben ez a nagy imádkozó Isten helyeslésének újabb meg újabb jeleit s hogyne buzdult volna a szíve szakadatlanul új meg új munkákra és *merésekre*?! Halálakor különböző iskoláiban már több mint kétezerháromezreszáz gyermek és ifjú tanult 167 tanítótól; árvaházának 130 növendéke volt, ingyen diákasztalánál 255-en étkeztek. Ilyen terebélyes fáva lombosodott az a kis mustármag, *az első négy tallér és tizenhat garas*.

Nemes példájával, nagyszerű munkásságával honfitársainak ezreit vezette el újra az élő és gyümölcsöző keresztyén hitre. Újra hatalommá tette a Luther hazájában s még annak határain túl is, az evangéliumot. A méltán hálás utókor szép szobrot emelt Hal-

léban az emlékére. A szobron Francke alakja mellett, jobb s bal-keze felől két kis gyermek áll; Francke bal kezét az egyik gyermek fejére teszi, míg jobbójával az égre mutat. A szép szobron csak egy egyszerű, *mindent* elmondó felírás van:

„*Bízott Istenben!*”

De a pietisták ellenségeit Francke legszebb művei sem tudták teljesen elnémítani. Mindig bőven akadtak csúfolóik, támadóik. Ezeknek legnagyobb része — természetesen — a hitetlenek, a könnyelműek, a sivárlelkűek sorából került ki. De voltak komolyabb emberek is, akik nehezen tudtak megbarátkozni velük. Ennek oka az volt, hogy már Francke is, még inkább pedig a követői és tanítványai, sok különösséget engedtek meg maguknak. Azt kezdték képzelni, hogy nincs is sehol máshol igaz keresztyénség, csak ő közöttük. Ez sokszor keresztyéntelen, farizeusi gögre, önhittsége vezetett. A Biblia szeretetében odáig mentek, hogy utoljára már nemcsak a tartalmát, de minden betűjét szentnek hitték és hirdették s babonás módon még jóvendülésre is használták. Az élet komoly fölfogását is oktalan túlságba vették; utoljára már a legártatlanabb örömeiket és szórakozásokat is bűnnek bélyegezték s mindig igen savanyú képeket igyekeztek vágni, mintha az volna a valódi keresztyénségnek csalhatatlan ismeretőjele. De az ilyen s hasonló botlások csak azt mutatták, hogy Isten a maga legdicsőségesebb dolgait is gyarló emberek által viszi véghez. S az igazi keresztyén ember szeme a gyarlóságok, félszepségek hamuja alatt is mindig föl kell, hogy fedezze az isteni tüzet. Ezért a legkomolyabb keresztyén lelkek közül minden időben — máig — nagyon sokan csatlakoztak és csatlakoznak a Francke irányához.

A herrnhutiak. De senki sem lett annyira híressé a későbbi pietisták közül, mint *Zinzendorf Miklós* gróf. Nagyon előkelő és nagyon kegyes családból származott: az apja szászországi miniszter volt. Akkor már a német főúri családokban is igen nagy számmal voltak pietisták s azok közé tartoztak a Zinzendorf szülei is. A kis Miklós tehát már a szülei házában magába szította a hitbuzgóságot, a Jézus iránt való szeretetet. Már az volt legkedvesebb mulatsága, hogy leveleket írogatott a megfeszített Megváltónak s azokat kidobálta az ablakon, abban a hitben, hogy az Úr és az ő angyalai majd rájuk találnak. Ez a szelület később még jobban föllobogott a lelkében, amikor beadták a híres hallei nevelőintézetbe, a Francke keze alá. A koraérett, rendkívüli tehetségű gyermek itt egész életére szólóan elkötelezte magát a Krisztus szolgálatára. Már tanuló társai között, félig játékból, alapítgatott afféle kis vallásos társulatokat, amilyeneket a nagyok között látott. Iskolái elvégzésével fényes világi pálya tárult föl előtte, de ő csak nagy kedvetlenül lépett erre a pályára s később teljesen ott is hagyta. Érzelmes, forró lelke hovatovább nem akart semmi más célt ismerni, mint a Jézus Krisztus ural-

mának terjesztését. Különösen azóta látta ebben az egyetlen élet-célját, hogy egyszer, utazásai közben, a megfeszített Krisztus egy képe ragadta meg figyelmét ezzel a felirattal:

„Ezt tettem én teéretted:
Mit teszesz te én érettem?”

Ez a gondolat olyan mélyen megrázta lelkét, hogy attól - fogva, mint maga monda, „*egyetlen-egy szenvedélye volt: Ő és csak Ő.*”

És nem nyugodott addig, míg e szenvedélyét tettekre nem váltotta. Már, mint ifjú (1722—27) letepitette egyik jószágán az evangéliumi hitük miatt hazájukból kiüldözött morva huszita utódokat. A telepet *Herrhutnak* (magyarul: Isten oltalma) nevelte el s később más, hitük, vagy szabadabb nézeteik miatt üldözött komolyabb keresztyéneknek is kedves menedékhelyévé tette. Atele pesekből vallásos társaságot szervezett: ennek mindenki tagja lehetett, aki a szíve igaz szeretetével ragaszkodott a megfeszített Úr Jézushoz és boldog örömmel hitte magát megvallottjának — bármiféle vallási tanításokat fogadott is el egyébként. Ez nagy szó volt abban időben, amikor még a keresztyének közül a legtöbben rendszerint az evangélium hívei is — a vallási tanok szerint méregették ki, hogy ki igazabb keresztyény a másiknál s amikor még az egymáshoz oly közel álló evangélikusok és reformátusok is görbe szemmel néztek egymásra. Zinzendorft sem óvhatta meg magas rangja az üldöztetéstől amiatt, hogy — Jézusra hallgatva — meg merete törni ezt a szűklelkű gondolkozást. Egy időben még száműzetésbe is kellett ezért mennie. De ő különben is folytonosan járt-kelt a nagyvilágban, hirdette magasztos gondolatait s nem pihent, amíg az ő kedves herrnhuti gyülekezetét — ahogyan ők nevezték magukat: *testvérközösségét* — meg nem kedveltette mindenfelé s elismerést, háborítatlan nyugalmat nem biztosított számára.

De a herrnhutiak meg is érdemelték ezt. Azoknak az egyszerű földműves, iparos, kereskedő-embereknek a szívét olyan hatalmas szeretet töltötte el a Krisztus és egymás iránt, hogy a világ nagyjait, még a papokat is megszégyenítették vele. Igaz, iiogy ennek a szeretetnek néha nagyon furcsa, érdekes, gyerekes formában adtak kifejezést — azt Zinzendorftól tanulták el aki világeletemben nagy különc volt és igen érzélgős ember, de azt mindenki elnézte nekik, aki látta, hogy ez a szeretet milyen munkás, kötelességtudós, komoly emberekké alakította át őket. Messze földön keresni kellett a párjukat a herrnhutiaknak földművelésben, iparban, kereskedésben. Idővel nemcsak Európában, de Amerikában is nagyon sok telepük keletkezett s mindenütt kapva kaptak fájtuk, mert ép úgy, mint a hugenották — mindenhová magukkal vitték a hűséget, a becsületet, a művelődést. A lelke pedig az «gesz közösségnek mindhaláláig (1760) maga a nagy gróf maradt. Krisztusért hozott áldozatának — a fényről, rangról nagyvilági tekintélyről való lemondásának — meglelt a jutalma: maroknyi

testvérgyülekezete nagyra nőtt s hűségesen terjeszti és szolgálja a keresztyén szeretet Németországon és szerte] a nagyvilágban mind e mai napig.

A methodisták A herrnhutiak egy kis csoportja az 1735-ik esztendőben útra kelt Amerika felé. A hajón megismerkedett velük, az egyszerű, kérgestenyerű munkásemberekkel egy finom modorú, sokoldalú, nagyműveltségű fiatal angol pap: *Wesley* (uezlé) *János*. Őt is a keresztyénség ügyéért való lelkesedés vitte ki az újvilágba. Öccsével, Károllyal s több rokon-érmű barátjával már diákkorától fogva nagy buzgalommal igyekezett a szent és kegyes életre. Külön kis társaságba állottak össze a híres oxfordi egyetemen s önmaguk fölállította szigora szabályok, *módszer* szerint éltek, tanultak, imádkoztak, olvasták a Bibliát, látogatták és segélyezték a foglyokat, betegeket szegényeket. Persze, nekik is ép annyi csúfságban volt emiatt részük, akár a német pietistáknak: csipkelődő diáktársaik elnevezték a társaságukat „szent klubnak”, őket magukat pedig „módszereskedőknek = *methodistáknak*” (a *methodus* görög szó módszert jelent.) De ők sem szegyeitek csúf nevüket. Krisztusért még sokkal nagyobb dolgokat is készek voltak elhordozni. A kör feje, a nagytehetségű, már külsejében is megnyerő *Wesley János* előtt gyönyörű jövő állott volna akár papi, akár tanári pályán. De ő, égvé a vágytól, hogy minél többet tehessen a hit és az egyház ügyéért, lemondott erről a jövőről s több társával elszánta magát, hogy kimennek Amerikába, az indiánokat megtéríteni. így találkoztak a hajón a herrnhutiakkal. Alig értettek egymás nyelvén, de azért összeismerkedtek. *Wesley* bámulva látta ezekben az egyszerű, tanulatlan emberekben a csodálatos, nagy, boldog hitet. A hajót sokszor akkora rettenetes viharok hányták-vetették, hogy mindenki, maga *Wesley* is kétségbeesett s szorongó szívvel, jajveszékelve várta végóráját. Csak a herrnhutiak maradtak nyugodtan, a félelem legkisebb nyoma nélkül s buzgón énekelték Jézushoz szóló kedves dicséreteiket. *Wesley* lelkét mélyen megrázta ez a tapasztalata. Elgondolta, mennyit erőlködött ő már, hogy igaz keresztyén legyen belőle s mégis, milyen távol áll még az ő hite a herrnhutiakétól. Most látta, hogy az ő hite még csak afféle „nyári hit” szép, derűs, nyugodt napokra való; de a megpróbáltatások viharaiiban nem állja meg a helyét. Ez nagyon elszomorította. Nem is tudott Amerikában semmi maradandóbb sikert elérni prédikálásaiival s csüggedt szívvel tért vissza hazájába, Londonba.

De itt is állandó érintkezésben maradt egyes herrnhuti kívándorlókkal. Körükben szorgalmasan tanulmányozta tovább a bibliát és Luther iratait. Ennek köszönhetette, hogy végre megtalálta, amit keresett. Világossá lett előtte, hogy az igazi hit ott kezdődik, amikor nemcsak úgy általában hiszi az ember, hogy Krisztus a bűnösökért halt meg, hanem amikor hiszi, hinni tudja azt, hogy épen *őérette* is meghalt, az ő bűneinek súlyát is elvette áldozatával. *Wesley* egy napon boldogan tapasztalta, hogy végre az a lelkében is *ilyen* hit ébred.

Most már tudta, hogy nem fog többé kudarcot vallani, ha az Úrért munkához lát. Azt is belátta, hogy nem kell épen hetedhét országon túl mennie, ha tenni akar valamit Krisztus ügyéért: akad itthon is munka elég. Hiszen az akkori Angliában is ép oly szomorúan el volt esve a keresztyénség, mint a pietisták fellépése előtt Németországban. Az angol nép is belefáradt, belefásult a vallásért folyt nagy polgárháborúba. Azt hitte, minden keresztyéni kötelezettségének eleget tett azzal, hogy kizárta hazájából a pápai egyházat. A legtöbben már csak megszokásból, úgy — ahogy ragaszkodtak egyházukhoz. Még a puritánok unokáinak szívében is hamvadófélben volt az ősi tűz. A műveltebbek között hitetlen bölcselkedés, nyegle istentagadás kapott lábra; még pap is akadt akárhány, aki a tízedrészét sem hitte annak, amit hirdetett. Mióta Cromwell olyan hatalmassá tette Angliát, az egész nép rávetette magát az anyagi javak halmozására. Felvirágozott az ipar, óriási arányokat öltött a szénbányászat. De az ipari munkások, a bányászok ezreivel senkisémmé törődött. Azokat, akiknek megfeszített munkája nélkül megálltak volna a gépek és megszűnt volna a termelés, a gazdagok, jómódúak hagyták a legnagyobb nyomorba süllyedni, lelkileg elaljasodni, az ital és a kártya rabjává lenni. Még az egyházak, a papok lelkiismeretét sem bántotta ennyi Isten képére teremtett embernek szomorú, szinte állatias helyzete. A hatóságok pedig börtönnel és akasztófával akarták az erkölcsöket megjavítani. Mindennaposak voltak a halálos ítéletek. De sem a poroszló, sem a hóhér nem tudja mássá tenni a gonosz szíveket. Ezért a bíróságok embertelen szigora csak a nép elkeseredését növelte s még szaporította a bűntettek számát.

Wesley látta, hogy *itt* az igazi munkatér; itt kell megmutatni, mit ér a keresztyén hit, milyen átalakító ereje van az evangéliumnak. Társaival együtt megindult tehát, bejárta egész Nagy-Britániát és mindenütt felkereste azokat a legelhanyagoltabb néptömegeket. A rongyos, marcona, elvetemült embereknek hatalmas szóval kezdték, prédikálni a bűnbánat, a megtérés, az újjászületés szükségét. A tömeg eleinte a legtöbb helyt gúnnal, sőt gyűlölködéssel fogadta őket: akárhányszor rothadt almák, záptojások, kövek repültek a prédikátorok felé s volt rá eset, hogy Wesleynek vértől csorgó homlokkal kellett beszédét megkezdenie. De ő és társai oly rendületlen, derült nyugalommal állták ezt a barátságtalan fogadtatást, hogy végre is lefegyverezték hallgatóikat s azok ámuló csöndben kezdték szavaikra figyelni. Beszédek egészen mások voltak, mint az unalmas, száraz, hosszú templomi prédikációk: szívből-szívhez szóló megragadó és megrázó festései voltak azok a bűn nyomorának, a kegyelem erejének és sürgető, komoly felhívások a megtérésre. Wesley János mellett egy *Whitefield* (witfield) György nevű társuk tudott szintén ilyen ellenállhatatlan erővel prédikálni. Ez egy szegény korcsmáros fiú volt, maga is csaposlegénységen kezdte, de azután nagy nélkülözések árán, szolgálodeákoskodással elvégezte a papi pályát. Ifjúkori könnyelműségeiből megtérve, egyik legbuzgóbb

tagja lett a methodista körnek s életét teljesen föltette a Krisztus ügyére.

Wesley és prédikáló társai először a rendes templomokat és istentiszteleteket szerették volna fölhasználni apostoli munkájuk céljaira. De a papok gyanakodni, féltékenykedni kezdtek a lenézett methodistákra s elzárták előlük a templomaikat, sőt utóbb — mindenféle eretnkségeket fogva rájuk — még az egyházból is kitessékelték őket. Wesleyék számára nem maradt más templom, mint a szabad ég. De ez alatt aztán voltak is a methodista prédikátoroknak akkora gyülekezeteik, mint tíz papnak sem. Néha tízezrekre menő tömegek hallgatták őket. Lángoló, a bűnt ostorozó, Isten végtelen irgalmát hirdető szavaikra akárhányszor elfogta hallgatóit a zokogó, vonagló sírás; százak szíve rendült meg és született újjá s iszákos munkások, romlott nők nagy seregei ismerték meg a Krisztust és kezdtek tiszta, becsületes, dolgos új életet. Az angol nép életén úgy zuhogott keresztül az ő fáradhatatlan munkájuk, mint egy hatalmas, tisztító áradat. Azután ismételten kihajóztak Amerikába s ott az egyre szaporodó, elvadult telepések közt fakasztották föl a krisztusi élet új forrásait.

Wesleyt és társait kimeríthetetlen munkaerővel áldotta meg az ő Uruk. Maga Wesley első fellépésétől, 1739-től kezdve ötvenkét esztendőt töltött el önfeláldozó munkájában. Ezalatt több mint negyvenezer szer prédikált s pihenést, fáradságot nem ismerve utazott. Kétszázezer mérföldet járt be, legtöbbször lóháton. „*Az én gyülekezetem a nagyvilág*” szerette mondogatni, Még nyolcvannyolc esztendő korában is megtette Nagy-Britániában szokott évi körútját. Halála előtt (1791) pár nappal még — rendes szokása szerint — hajnali négy órakor kelt és ötkor már prédikált. Igazi atyjok lett a „methodisták” új felekezetének s az egész világon tiszteletet és becsületet szerzett ennek az egykori csúfnévnek. Nemcsak ébreszteni, de összetartani, *szervezni* is nagyszerűen tudott. A megtért, új életre ébredt embereket társasággá gyűjtötte össze s állandó mentő, segítő munkássághoz szoktatta. Ahol egy ilyen methodista társaság megjelent, ott menekült a bűn, enyhült a nyomor és nemesebb lett az emberi élet. Pedig ők is csak gyarló emberek voltak és sokszor beleestek afféle hibákba, amikbe a pietisták. S mégis, ma a 20 millió lelket számláló methodista egyház Angliában és Amerikában a Krisztus egyik leghősiesebb hadserege, az evangélium igazságainak és erejének hatalmas terjesztője.

A methodistáknak meg a pietistáknak, az ő önmegtágadó, alázatos építő munkájuknak lehet köszönni, hogy ezelőtt kétszáz évvel össze nem dőlt a keresztyénségnek már omladozó temploma. A későbbi nagy keresztyén munkások mind ő tőlük tanultak s az a művet folytatták. Munkájuk láttára minden keresztyén szívből fel kell törnie a haldokló öreg Wesley János utolsó hitvalló szavainak:

„*Velünk az Isten!*”

Lessing.

A nagy építők újra megtanították az evangéliumi keresztyéneket arra, hogy munka nélkül nincs igazi hit, szeretet nélkül nincs igazi keresztyénség. De keserű és hasznos leckéket kaptak ugyan ebben az időben a kötelességeikről megfélejtkezett keresztyének a *tudománytól is*, A tudomány, az irodalom ugyanis ebben az időben nagyon rohamosan fejlődött. A tudósoktól, a híres Íróktól, költőktől hiába követelték az egyházak, hogy higgyék el vakon a tanait: ők csak abban tudtak és akartak hinni, amit maguk megvizsgáltak és ami a gondolkozásuk előtt is megállhatta a próbát. Méltán hivatkoztak ebben magára Pál apostolra, aki azt tanította, hogy az Isten lelkétől áthatott ember „*mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is.*” (I Kor 2.10io) Megmutatták, hogy ha a reformáció egyházai a maguk tanait egyedül igazaknak, csalhatatlanoknak, betűszerint követendőeknek hirdetik: akkor a saját legbecesebb örökségüket, a lelkiszabadságot tékozzolják és árulják el. A tudósok bebizonyították, a nagy írók, költők hatalmas szóval világgá hirdették, hogy Isten a maga igazságait nemcsak egy egyháznak, egy néhány népnek jelentette ki, hanem minden egyháznak és valamennyi népnek juttatott belőlük — bölcs céljai szerint — több-kevesebb részt. Ebből pedig mi következik? Az — mondták ezek a nagy szellemek — hogy az embereknek nem gyűlölniök kellene egymást az ő különböző vallási nézeteik miatt, hanem annál jobban *szeretniök*; a szeretet isteni összekötő erejével kellene eltüntetniök a különböző egyházak és népek közt fennálló választófalakat. Tehát más úton ők is ugyanarra az eredményre jutottak, amire a nagy építők: *az igaz vallás mindig szeretet s a legnagyobb és legigazabb keresztyén tanok sem érnek semmit, ha nem teszik az embereket jobbakká, ha nem adnak nekik testvériesebb, krisztusibb lelkiületet.*

Senki sem hirdette ama nagy tudósok, írók, költők közül ez igazságokat olyan hatalmasan és akkora hatással, mint *Lessing*. Lessing Gotthold egy szegény sziléziai evangélikus papnak volt a fia. Már gyermekkorra óta olthatatlan tudásszomj égett lelkében. Örökösen a könyvet bújta. Még csak öt éves volt, amikor a szülei egyszer le akarták festetni, még pedig — ahogyan akkor a gyermekarcképeket rendszeren festették — egy madárkalitkával. De a kis fiú makacsul kijelentette, hogy ő csak egy halom könyvvel engedi lefestetni magát, vagy sehogyse. És szülei végre is kénytelenek voltak engedni neki. Ez a tudományszeretet és ez az önállóság kísérte egész életén keresztül. Szülei határozottan azt kívánták tőle, hogy pappá legyen s ő mégsem lépett erre a sovány, de biztos kenyeret nyújtó pályára, mert a vallási tanok közül csak azokat iudta elfogadni, amelyek önálló gondolkodásának bírálatát meg-

állották. Veleszületett hatalmas igazságérzete fölháborodott arra a gondolatra, hogy — mint nagyon sok pap abban az időben — olyasmit hirdessen majd a szószékből, amit maga nem, vagy nem egészen hisz. Ezért inkább választotta a sok küzdelemmel, keserves nélkülözésekkel járó, de szabad és független írói pályát. Kenyerét egyedül csak remek tollával kereste s e toll erejével sokkal nagyobb és kedveltebb prédikátora lett hazájában az igazságnak és a szeretetnek, mint az akkori papok legtöbbször. Lelke lángolt az igazságért és minden téren — vallásban, tudományban, költészetben, művészetben — csak azért harcolt. Kenyérnél, nyugalomnál, barátságnál fontosabb volt neki az, hogy ami igazságra egyszer rájött, azt semmi mással nem törődve, szabadon kimondhassa, hirdethesse. Az igazság szüntelen keresését olyan komolyan fogta föl, hogy egyenesen *istentiszteletnek* tekintette. Neki ez volt tulajdonképpen a vallása. Egyszer azt mondotta: „*fia Isten az ő jobbkezésében idekinálná nekem minden igazságot, baljában pedig az igazság keresését tartaná, a tévedés veszedelmével együtt: én alázattal borulnék balkezére és így szólnék: Atyám, add ezt, hiszen a teljes igazság egyedül csak Neked való!*” Aki így tudott beszélni és érezni, az csak nagyon szabad, de egyszersmind nagyon alázatos lélek lehetett: olyan, aminők az igazi vallásos lelkek szoktak lenni minden időben.

És éppen azért, mert maga egyenesen istentiszteletnek fogta föl az igazság szüntelen keresését, mindenki másnál is meg tudta becsülni az őszinte igazságkeresést, még ha tévedésekkel járt is az. Ezért teljes világéletében küzdött az ellen a korlátolt felfogás ellen, amelyik egy vallást egekig magasztal és teljes igazságnak hirdet a többinek a rovására; amelyik egy hitet tart igaznak és üdvözítőnek s valamennyi többit mind hamisnak és kárhuzatosnak. A Lessing fennkölt gondolkozása egészen másképen látta ezt a dolgot. Ő már tizenkét éves korában teljesen a maga eszéből arról írt egyszer iskolai dolgozatot, hogy a zsidókat és mohamedánokat is szeretnünk és becsülnünk kell. Faj vagy vallás szerint különbséget tenni az emberek között, nem egyéb — írta a komoly gyermek — mint lelki műveletlenség, barbárság. Nagykorában meg azt tanította, hogy Isten a maga végtelen atyai szeretetében úgy tesz az emberiséggel, a népekkel, mint a jó és bölcs *nevelő* a növendékével: nem egyszerre, hanem fokról-fokra ismerteti meg vele az igazságokat; egyszerre csak annyit közöl vele azokból, amennyit az elbír és meg tud emészteni. A különböző vallások tehát nem egyebek, mint Istennek *nevelő eszközei, tankönyvei* az emberiség számára: mindegyikben benne van az igazság, de egyiknek a tanai sem foglalják magukban a teljes, a végleges igazságot, úgy, ahogyan azt maga Isten látja. Az emberiség még éretlen, kiskorú arra, hogy ezt a teljes, végleges igazságot elbírhassa. Most még meg kell elégednie azzal, hogy buzgón és türelmesen tovább kutathassa azt s alázatosan meg kell várnia, míg Isten végre méltónak fogja találni arra, hogy egy dicső, nagy, boldog jóvendőben kijelentse azt neki.

De vájjon ezekkel a nagy és *akkor* még igen szokatlan gondolatokkal azt akarta-é mondani Lessing, hogy tehát így minden vallás *egyformán* igaz, és *egyformán* hamis? Vallási közönyös-ségnek, nemtörődömségnek akart ő evvel a szószólója lenni?

Nem. Mert Lessing nagyon jól látta azt, hogy addig is, míg ez a boldog jövő földerülne, van egy biztos ismertetőjele annak, hogy melyik vallás az igazi. *Az, amelyik több felebaráti szeretetet tud oltani követői szívébe.* Mert a vallás nem ér semmit, ha általa nem Istenhez leszünk hasonlóakká, Isten pedig nem más, mint szeretet, „és aki a szeretetben marad, az Istenben marad és az Isten őbenne.” (I. János 4₁₆.) íme Lessing, a szigorú tudós, a kérlelhetetlen igazságkereső, így jutott el a tudomány eszközeivel a biblia szívébe. Hogy ezt az elfelejtett igazságot annál mélyebben bevésse honfitársai és az egész emberiség szívébe, írt egy híres, szép színdarabot „*Bölcs Náthán*” címmel, amelyet még ma is adnak a színpadokon. Nagyon érdemes és tanulságos megnézni. A darab a keresztes háborúk idejében játszik; hőse egy gazdag öreg jeruzsálemi zsidó, Náthán, akinek bölcsességgel és ember-szeretettel telt szíve nem ismer vallási, felekezeti, nemzeti különbségeket s ezzel megnyeri úgy a keresztyének szeretetét, mint magának a nagy török szultánnak, a félelmes és vitéz hódító Szaladin-nak bizalmát és barátságát. Egyszer Szaladin próbára akarja tenni a zsidónak messze földön híres bölcsességét s fölteszi neki a fogós kérdést: *mondja meg, hogy a zsidó, a keresztyén és a mohamedán vallás közül melyik az igazi?* Erre Náthán egy mesével felel. Volt egyszer — mondja — egy ember, akinek volt egy drága gyűrűje. Ennek a gyűrűnek olyan varázsereje volt, hogy a tulajdonosát Isten és emberek előtt kedvessé tudta tenni. A gyűrű az első birtokos családjában firól-fira öröklődött: az apának mindig kedvesebb fiára kellett hagyományoznia s mindig a gyűrű birtokosa volt a család, feje és parancsolója, még ha a legifjabb volt is a fiúk között. Ámde a gyűrű így az öröklés rendjén egyszer egy olyan apának jutott a birtokába, akinek három, egyformán kedves, derék, jó fia volt. Az apa halálát közeledni érezve, nem tudta eldönteni, melyiknek hagyja a gyűrűt, mert mindegyiket egyformán szerette. Végre is, sok tépelődés után arra szánta el magát, hogy titokban még két, az igazihoz hajszálig hasonló gyűrűt csináltatott egy ügyes ötvössel s aztán a három gyűrű *mindegyikét* nagy titkolózva, külön-külön odaadta egy-egy fiának. Persze, halála után azonmód kisült, a szeretetből elkövetett turpisság. A fiúk mind egyike előállott a gyűrűjével, a magát állította az igazinak s magának követelte a családban az elsőséget és a parancsolást. Ezen aztán alaposan összevesztek s végre is bíró elé vitték a dolgot. De a bölcs bíró azt mondotta nekik: „úgy látom, *egyikőtök sincs az igazi gyűrűnek birtokában*, mert hiszen az igazi gyűrű a *szeretet* csodálatos erejét kölcsönzi tulajdonosának, ti pedig, fám, szeretet helyett civakodással akarjátok eldönteni, melyiknek van igaza.” Erre a fiúk elszégyelték magukat és kénytelenek voltak

igazat adni a bölcs bíró kemény ítéletének. Ekkor aztán a bíró ezt a tanácsot adta nekik: „Menjetek haza és versenyezzetek a szeretetben! Majd így megválnak, melyikötöknél van az igazi gyűrű: *annál, aki szelídségben, szíves engedékenységben, jócselekedetekben s Isten iránt való bensőséges, alázatos engedelmisségben fogja a többi felülmúlni.*” Lásd, szultán — fejezi be meséjét az öreg Náthán — így van a három vallás dolga is. Amíg a híveik csak civakodni tudnak a hitigazságok fölött s egymást csak gyűlölni és üldözni tudják eltérő nézeteikért: addig egyiknek sincs joga, hogy a másiknál igazabbnak, különbnek tartsa magát. A vallás igazságának gyarló, földi emberek számára csak egyetlen próbaköre van; a szeretet. — Erre a szultán elámulva és megrendülve ragadja meg a bölcs öreg kezét, igazat ad neki és barátjává fogadja őt.

A nagy Lessing élete végéig hű maradt e magasztos tanításaihoz. Sok harcot is vívott, sok keserűséget, kevés örömet látott miattuk az életben s époly szegényül és elhagyottan halt meg, mint amilyen szegényen és magánosan élte le egész küzdelmes életét. De mindhaláláig tántoríthatatlan volt. Minden üldözöttnek pártját fogta, mindenféle sötét és szeretetlen gondolkozásmódnak hadat üzent. Ezért vette védelmébe például a sokat csúfolt *herrnhutiakat* is: ő maga ugyan messze állott azoknak az érzelgős lágyaságától, de mégis Jézus igazi követőit látta bennük. Nemes gondolatai végre megtermettek gyümölcseiket. Ő és számos rokongondolkozású társa egész Európát fölírta lelkes szózataival. A vallási gyűlölködés emésztő tüze kihamvadt s az emberek kezdtek egymásban jobban fölismerni ugyanazon Atyának a gyermekeit. Lessing halála évében (1781) a derék // *József császár* — aki ugyanúgy gondolkozott, mint a nagy költő — megszüntette a magyar és az ausztriai, csehországi evangéliumi egyházak és hívők nyomorgatását s egybűtt is, ahol még folytak, végük lett a vallásüldözéseknek. Ezért Lessing és a hozzá hasonló gondolkozásúak nagyon is megérdemelték, hogy Krisztus igaz szolgáinak tekintsük őket. Az ugyan sokszor megesett velük — magával Lessinggel is, — hogy amikor szigorúan, kíméletlenül bírálták a *keresztyéneket*, éles eszükkel és túlságos buzgalmukkal a Krisztus evangéliumában, sőt magában Krisztusban is mindenáron hiányokat, hibákat akartak fölfedezni. Nem vették észre, hogy a baj sohasem az evangéliumban van, hanem mindig az *emberekben*, akik csak hirdetik, de nem követik azt az evangéliumot. De akármilyen merész szavakat ejtettek is el Krisztusról és az evangéliumról, valójában mégis csak a Krisztus győzelméért dolgoztak ők is s erejüket és igazságukat a legnagyobb evangéliumi parancsolatok követéséből merítették. *Abból, hogy „az Istent lélekben és igazságban kell imádni,” meg abból, hogy „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.”*

A belmisszió hősei.

A tudósoktól később is sok leckét kapót, sok támadásban részesült a keresztyénség. A féltudósok, a felszínesen művelt emberek persze kapva kaptak ezen s nagy hangon kezdték hirdetni, hogy a hit és a tudás nem férnek össze egymással s a keresztyénség valami rég elavult, divatból kiment dolog, művelt emberhez nem illő babonáság. Különösen a nagy Francia forradalom (1789) óta nagyon sok ember hitte el és hiszi máig is ezt az együgyű ámitást. De a keresztyénségnek most is támadtak Origenesei, akik nemcsak hittel, de tudománnyal is győzték s megmutatták, hogy a Krisztus igazságait a legszigorúbb tudományos vizsgálat is csak szebb fényre kelti, nemhogy elhomályosítaná. Csakhogy ez magában nem lett volna elég. Tudós könyveket nem sok ember olvas, a legtöbb az után indul, amit lát, hall, tapasztal. Tehát a keresztyénségnek a hitetleneket nemcsak a papíron, hanem az életben is meg kellett győznie arról, hogy övé az igazság. Ennek pedig csak egy módja volt: megmutatni, hogy le tudja győzni a világot, erőt tud venni annak minden bűnén, minden szennyén és minden nyomorán. Egy pillanatra sem volt szabad most már megállania az evangéliumi keresztyénségnek a nagy építők útján. Sürgetve, követelőően állott elé egyik nagy feladat a másik után.

A francia forradalom évtizedekig tartó háborúzást zúdított rá földrészünkre. Ennek következménye szertelen nyomorúság, éhínség, ragály lett. Ezekkel a bajokkal csak olyan emberek vehették tel eredményesen a küzdelmet, akiknek szívében a Krisztus győzhetetlen szeretete és az apostolok törhetetlen bizakodása élt. Aztárt a béke éveinek is meg voltak a maguk veszedelmei. Különösen a gőzgép feltalálása után föllendült óriási módon az ipar, a kereskedelem és a közlekedés. A gyáraknak, bányáknak, vasutaknak, nagy árúházaknak tízezzrel volt munkásokra szükségük. Ezeknek a munkásoknak gazdag munkaadóik odadozták a rendesen nagyon nyomorult bért, de egyébként sem testi, sem lelki jólétükkel nem törődtek sem ők, sem mások, még maguk az egyházak sem. Elnyomorodva, testi és lelki szennybe merülva tengették életüket a dolgozó milliók: elkeseredett szívük káromolta és tagadta az Istent és örökösen kész volt a bűnre és a lázadásra. Ezekkel a sötét, mindig forrongó tömegekkel szemben is egyedül a keresztyén hit és a keresztyén szeretet állhatta meg helyét. Egy olyan hatalmas mentő, segítő, javító, nevelő, visszahódító munkát kellett az evangélium zászlója alatt megindítani, amely semmivel sem volt könnyebb a pogányok közt folytatott hittérítő munkánál, missziónál. Ez is, mint amaz, igazi *misszió* volt, apostoli küldetés: apostoli hit, bátorság, türelem és szeretet kellett hozzá. És az ú. n. *belmisszió* lett a keresztyénségnek a legújabb időkben, máig leghatalmasabb

védelve, legnagyobb igazolása. Se szeri, se száma azoknak a férfiaknak és nőknek, akik ebben a munkában áldozták föl erejüket, tehetségüket, egész életüket Krisztusnak és Krisztusért a XIX. és XX. század folyamán. Még a legnagyobbak közül is csak egynéhányat szemelhetünk ki itt, hogy megmutassuk rajtuk, milyenek voltak a *belmisszió hősei*.

Wichern. A belmisszió atyjának *Wichern Jánost* tekintik. Ez nem azt jelenti, hogy ő találta volna ki ezt a munkát — hiszen tulajdonképpen a nagy építők is ugyanebben fáradtak — hanem ő volt az, aki először fölrázta egy nagy evangéliumi egyháznak, a németnek a lelkiismeretét s hatalmas szóval fülébe dörögte, hogy amelyik egyház nem végez belmissziói munkát, az nem is érdemli meg a keresztyéni nevet.

Mikor ezt Wichern a szabadság nagy esztendejében, 1848-ban a Luther wittenbergi sírja fölött elmondta egy nagy német egyházi gyűlésnek: akkor már közel két évtizedes belmissziói munka állott mögötte. Szegény kishivatalnok fia volt; gyermekkorra óta tapasztalásból ismerte a nélkülözést, a nyomort, de ismerte épen olyan jól a leghatalmasabb segítséget is: a Krisztust. Már mint fiatal papnövendék részt vett a keresztyén szeretet munkáiban. Különösen a gyermekek sorsa érdekelte. Buzgó iskolai tanító volt. De érző szívével és világos eszével csakhamar fölismerte, hogy pusztán tanítás nem elég. Hiába hallja a gyermek a legszebb dolgokat Krisztusról, ha odahaza, a családjában meg mindent lát és hall, csak krisztusi dolgokat és krisztusi életet nem. Az ifjú Wichern lelke egyre nagyobb szeretettel kezdett vonzódni a romlott családi levegőben élő s olykor már züllésnek is indult gyermekek felé. Úgy gondolta, nem lehet fontosabb feladata a keresztyén munkának, mint ezeket ragadni ki a fertőből és menteni meg az igazi élet, a becsület, a munka boldogsága számára. Nem sokat tétozva tehát, hanem az őt jellemző elszánt határozottsággal, vasakaraterővel rögtön munkához látott szülővárosában, a nagy német kikötővárosban, Hamburgban.

Egy keresztyén emberbarát jóvoltából kapott egy kis szalma-fődeles külvárosi házat, amelyet előbbi tulajdonosa nevéből mindenki csak úgy emlegetett, hogy Rauhe háza, németül *Rauhes Haus*. Ide költözött be, buzgó hitű anyjával és leánytestvérével a 23 éves ifjú pap. Legelőször három fiút vettek magukhoz: az egyik testben lélekben romlott gyermek volt, akinek legnagyobb öröme más gyermekeknek s az állatoknak a kínzásában telt; a másik, verekedés és betörés miatt, már jól ismerte a tömlőcöt; a harmadik meg épen 92-szer került már a törvény kezére koldulás és tolvajlás miatt. De Wichernnek épen ilyenekre volt szüksége. Ezeken akarta kipróbálni a mindig remélő, mindent eltűrő és soha el nem fogyó krisztusi szeretetnek (I. Kor, 13.) az erejét. Rendbeszedte, munkához szoktatta őket. A fiúk örömezt fogadtak szót neki, mert egyszerre megérezték, hogy ő azon a hangon beszél velük, amin még soha senki: a szeretet, a bizalom hangján. Ezért csakhamar

olyan eredményeket tudott elérni a gondjába vett gyermekekkel, hogy mindenki bámulta. Seregestül vitték hozzá a legreménytelenebbnek látszó gyermekeket. Ezekkel ő virágzó iparágakat rendezett be. Lassanként egy szép kis telep keletkezett a zsúpfüdeles, házikó körül. Ennek a telepnek nem volt kerítése: a gyermekek ha kedvük volt, bármikor megszökhettek onnan. S ez mégis a legritkább esetek közé tartozott. Még az olyan vásott, romlásnak indult gyermekek is, akiknél máskülönben a legnagyobb szigor sem fogott volna, szégyeltek volna megcsalni az ő jó atyjukat. A legelvadultabb kamasz durva szíve is megindult, amikor a hatalmas természetű Wichern, kék szemében végtelen nyugalommal és jósággal a szemé közé nézett és azt mondta neki: „Itt neked otthonod lesz; legyen most elfelejtve mindaz, amit eddig tettél; akit megbántottál, megbocsát.” Egyszer egy, a csavargó életből kiragadott piszkos, vad fickónak azzal nyerte meg a szívét, hogy fogadtatásul egy szép rózsát tűzött a gomblyukába s egy másikat a kezébe adott azzal, hogy vigye el annyiszor megkeserített anyjának. Egy másik fiút meg azzal tett kezés báránnyá, hogy egy vasárnap kiengedte a városba az ott hagyott kedves galambjaiért, amik után nagyon búsult. A fiú százszor elcsavaroghatott volna, de estére pontosan visszatért a telepre.

Nem csoda, ha Wichernt már ifjúkorában „emberszelidítőnek” nevezték. Hiszen a leghatalmasabb szelidítőeszköznek: a Jézus bízó szeretetének volt a birtokában. Ez a szeretet nem is engedett neki soha pihenést. Minél több sikert ért el a mentő munkában: annál többre érezte magát kötelezve. 1848. óta egész Németországban ő volt a belmisszió irányítója. Kitűnően értett a keresztyén szeretet-munkások toborzásához, betanításához. Az ilyeneket — öskeresztyén mintára — *diákonusoknak* nevezte. Még az akkori porosz király figyelme is ráterelődött utóbb az egyszerű, szegény pap messze elágazó szent munkájára: tanácsosává tette őt s megbízta, hogy emberiesebb, keresztyénibb szellemben alakítsa át az addig nagyon elhanyagolt börtönöket s viselje gondjukat a foglyoknak. Később meg, a háborúk idején, Wichern küldte a harctérre a legkitűnőbb, legönfeláldozóbb sebesültgondozókat, ápolókat. De legjobban mégis csak az ő Rauhes Haus-án csüngött a szíve. Ezerféle elfoglaltságából mindig ide menekült felfrissülni, megújulni. Meg is adta neki az Úr azt az örömet, hogy ötven évig állhatott az élén ennek az anyyi lelket megmentő .gyönyörű intézménynek. Ma már valóságos kis város a Rauhes Haus. A benne élő lelkek és a benne folyó munkák az egész világra elhallatszó szóval hirdetik a Wichern életének igazságát, azt a felséges ígét, amelyik jelszava és vezércsillaga volt egész apostoli életében; „*Az a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk.*” (I. Ján. 5.^{4.})

Wichern nagy terveinek és munkáinak egyik legmértöbb örököse a németek között *Bodelsdiwingh* Bodelschwingh. *Frigyes* lett. Őt egészen más helyzetből más körülmények között hívta el az Úr, mint a hamburgi szegény diákot

Bodelschwingh bárófiú volt: családja egyike Poroszország legrégibb nemzetségeinek, apja magasrangú tisztviselő, végül állam-miniszter. Frigyes gyermekkorától fogva a legelőkelőbb körökben nőtt fel: játszótársa volt magának Frigyes hercegnek, a későbbi német császárnak is. De azért még sem lett belőle könnyelmű, ledér ifjú, mint a legtöbb rangjabeliből. Ahogy nőtt, egyre jobban megragadta az élet komolysága, Egy párbajban elesett testvérenek Istenben megnyugvó halála különösen mély hatással volt lelkére. Később önkéntesi évét szolgálva, ő maga esett életveszélyes-betegségbe és csak az önfeláldozó ápolás mentette meg. Ettől-fogva gyöngéd és fáradhatatlan szeretettel fordult mindig a szenvedők és betegek felé. Először gazdasági pályára lépett s már itt volt alkalma megfigyelnie, mekkora nagy nyomor nehezül a munkásnépre. Léha, üres szórakozások helyett minden szabad idejét a nyomorgók támogatására szánta és minden fölösleges pénzt rájuk költötte. De úgy érezte, hogy Isten őtöle még többet kíván. Nyugtalanul keresett valami olyan munkakört, amelyben teljesen odaadhatja életét, munkaerejét Krisztusnak. Egy vasárnap reggel átlovagolt a másik faluba, hogy sürgősen aratónapszamosokat fogadjon. A falu népe épen istentiszteleten volt. Az ifjú báró egy fához kötötte lovát s maga is belépett a zsúfolásig megtelt templomba. A lelkipásztor épen a Lukács 102-ről prédikált: „*Monda Iézus az ő tanítványainak: Az aratni való gabona sok, de a munkás kevés; kérjétek azért az aratásnak Urát, hogy küldjön munkásokat az ő aratásába.*” Bodelschwingh lelkét csodálatos melegség járta át az ige hallatára. Úgy érezte, hogy az egészen neki szól. Amint az aratás beveződött, akadályt nem ismerve fogott hozzá, hogy hittérítőnek, misszionáriusnak képezze ki magát. De a pogányok közé nem juthatott ki: Isten másféle missziót szánt neki.

Először Parisba került ki, az ott nagy számmal élő evangélikus németek egyik papjához. Az előkelő úrfi a világváros fénye helyett a külvárosok sötéttségét kereste fel: ott szedte össze a szegény, elhagyatott német utcaseprőket s egyéb hasonló alantas sorban élő honfitársait. Évekig élt ott, egy kis faviskóban, amely egyszerre volt templom, iskola és parókia. Teljesen az ő szegény testvéreinek — főleg a kis utcagyerekeknek — lelki-testi gondozására szánta magát. Oda vitte haza leghívebb munkatársát, feleségét is, aki pedig szintén báróleány volt. Azután visszament Németországba, de ott, egy kis falu papja lett. Itt is évekig végzett példás, fáradhatatlan munkát. Lelkének erejét nem tudta megtörni az a nagy megpróbáltatás sem, hogy egyszer 12 nap alatt négy kis gyermeke halt meg egymásután difteritisben. Végre megnyílt tettereje és hívő buzgalma számára a legmegfelelőbb munkakör. A szászországi Bielefeldben irgalmas szívű keresztyének egy kis menhelyet alapítottak — *Béthel*, azaz Istenháza néven (olv. a Mózes I, könyve 28. fejezetét) — szegény nyavalyatörős betegek részére. A nyavalyatörés, epilepszia rettenetes görcsökkel

járó gyógyíthatatlan betegség. A benne szenvedők számára csak a leggyöngédebb, legtürelmesebb ápolás tudja enyhíteni az élet kínját. Szegénysorsú epileptikus betegeknek abban az időben ritkán lehetett ilyenben részük s az életük valóságos pokol volt, egy szörnyű lassú haldoklás. A bielefeldi menhely alapítói jól választottak, midőn a menhely vezetőjévé Bodelschwinghet szemelték ki. Negyven év alatt az egyszerű kis első menházak körül egy valóságos várost varázsolt elő, legnagyobbbrészt a maga gyűjtötte könyöradományokból, amelyekért nem restelte egész Németországot bekoldulni. Halála évében — 1910-ben — már 2000 epileptikus beteg talált Béthelben a Jézus nevében gyöngéd ápolást, kellemes, gondtalan életmódot, könnyű és mégis hasznos, gondúzó foglalkozást. De épen így fölvette Bodelschwingh a gondját az iszákosoknak, az ideg- és elmebajosoknak, a tüdőbetegeknek is. Ezeknek segített visszanyerniök az életreményt és életerőt és gyógyíthatatlanok ezreinek lassú haldoklását tette szelíd, békés enyhületté és elmúlássá. Hajléktalanoknak menhelyeket épített; munka és betevő falat nélkül tengődőknek munkát és kenyeret szerzett. Hatalmas telepeinek ő volt a lelke: mindenütt ott volt, mindenben előljárt — az epileptikusoknak végtelen önmegtagadást kívánó, fárasztó ápolásában is — mindent meglátott, biztatott, vigasztalt, nevettetett, dorgált, parancsolt egy lélekzetvétellel. A kimerülést nem ismerte: 75 éves korában, mikor más ember már csak a pihenést kívánja, országgyűlési képviselői megbízást vállalt, hogy annál többet tehessen a népnymor enyhítése érdekében s krisztusi lelket vigyen bele az ország törvényeibe. Magára a legkevesebbet gondolt: akárhányszor még enni is elfelejtett erős munkája közben. Gyermekait is hasonló igénytelenségre nevelte s művét most ők folytatják Béthelben. Hazájának örök emlékeztű jötevője, Krisztusnak felejthetetlen tanítványa volt ez a kedves, nyájas, mosolygós arcú öreg úr. Betegei, ápolottjai, védenicei soha nem emlegettek más néven, csak így: „*atyánk*.” Életének bizonyára ez volt a legszebb földi jutalma.

A methodisták fellépése óta Angolországban sem szünetelt az evangélium segítő és mentő munkája. Shaftesbury kaja. Nagyobb szükség sehol nem is volt erre, mint itt, ahol az ország egyre növekvő iparát, kereskedelmét, gazdagságát árnyékként kísérte a legsalsóbb néposztályokban a nyomor és a bűn. A legnagyobb angol keresztyén munkások egyike volt *Shaftesbury* (olv. séftszeri) gróf. Ő Anglia legelőkelőbb családjainak egyikéből származott. Gyermek- és ifjúkorát nagy fény és pompa között, de annál örömtelenebbül élte le. Rideglelkű szülei nem törődtek nevelésével s cselédkezekre bízták, majd durva tanítóknak adták a keze alá. Szeretetre, gyöngédségre áhítozó gyermeki lelke rendkívül sokat szenvedett emiatt. Ha egy hívő, jólelkű öreg kulcsárnő nem vette volna gondjaiba, még tán imádkozni sem tanult volna meg. De a fiatal gróf lelke nem fásult el a méltatlan nevelésben. Ellenkezőleg: annál finomabb lett, annál érzé-

kenyebb minden durvasággal szemben, annál megértőbb, résztvevőbb minden szenvedés iránt. Még iskolásfiú korában egyszer egy borzalmas jelenetnek volt a szemtanúja. Részeg munkások vitték vállukon, koporsóban, egy halott társukat; egyikük fölbukott és a koporsó földrezuhant. Az ifjú lelkét ez a látvány mélyen megrázta s még abban a nyomban fogadalmat tett, hogy egész életét a munkások és a szegények sorsának javítására fogja szentelni. S egy közel hatvan éves fáradhatatlan, harcoss munkával mutatta meg, mennyire komolyan vette ezt a Krisztusnak és Krisztusért tett fogadalmát.

Huszonöt éves korától, 1826-tól kezdve, haláláig, (1885) majdnem megszakítás nélkül tagja az angol törvényhozásnak. De itt nem a pártok küzdelmeibe vegyült bele, hogy magának hírt, nevet, fényes állásokat szerezzen, pedig erre nagyon könnyen módja lett volna nemcsak előkelő származása révén, de tiszteletet parancsoló megjelenésével nagy szónoki tehetségével is. Hanem a Krisztus pártjára állt. Az ő nevével küzdött csüggedetlenül, elsősorban a munkások helyzetének könnyebbítéséért. Főképp a fejletlen gyermekeket alkalmazó s őket nehéz munkákkal elnyomó kapzsi munkaadókat ostromozta. Irtózatoss gyűlölet zúdult ellene mindazok részéről, akiknek a zsebükbe vágott ezzel. Makacs ellenállásra talált eleinte magában a parlamentben is. De a jobb lelkek lassanként mind melléje álltak s végre is sikerült olyan törvényeket hozatnia, amelyek eltiltották a gyermekmunkások alkalmazását s emberhez méltóbbá tették a munkások béreit, helyzetét és életmódját. De ezután sem kerülte el a figyelmét semmi olyan eszköz és mód, amivel a szegények, elhagyottak, betegek, nyomorultak sorsán enyhíteni lehetett. A jobb munkáslakások érdekében ép oly fáradhatatlanul izgatott, mint amilyen mély szeretettel karolta föl a nyomorban élő gyermekek iskolájának a gondját. Külön együletet is alapított erre a célra „Rongyos iskolák egylete” címen s haláláig azzal az egyszerű pokróccal takarózott, amelyet ezeknek a rongyos iskoláknak tanulói készítettek számára. Amelyik keresztyén és emberbaráti ügynek egyszer ő az élére állott: azt semmiféle kaján önzés és alattomos praktika nem szorította többé vissza a csatatérről. Még késő vénségében sem szűnt meg a szeretet diadaláért harcolni, pedig már hangja, hallása, lábai kezdtek fölmondani a szolgálatot. El volt már fáradva nagyon s mégsem vágyott pihenni: „*Szinte elviselhetetlen rám nézve — monda kevéssel halála előtt — itthagyni a világot sok nyomorúságával.*” Utolsó kívánsága az volt, hogy ne a Weszminsszer-apátság templomába temessék — ahová legnagyobb embereit temeti az angol nemzet — hanem a birtokához közel fekvő kis falusi templomba, hűséges neje mellé, aki küzdelmeinek leghívebb osztályosa volt és gyakran buzdította a harcok forró napjaiban: „*Menj és győzz!*”

Williams. Shaftesburynek egyik leghívebb munkatársa és legbizalmasabb barátja a nála jóval fiatalabb *Williams* (uiljemsz) György volt. *Az ő nevét különösen kellene ismernie*

minden keresztyén ifjúnak, mert az ő hite és lelkesedése hozta létre az Ifjúsági Keresztyén Egyesületeket. Egyszerű, sokgyermekes paraszt bérlő fia volt: pályáját, mint kereskedőinas, majd segéd kezdte. Már serdülő ifjú korában komoly, öntudatos keresztyén életet élt: szívét és életét átadta a Megváltónak. Londoni kereskedősegéd korában már buzgó részt vett az óriás világváros különböző keresztyén munkáiban. De lassanként rájött arra, hogy leginkább az a munkamező kívánja az ő részvételét, amelyik legközelebb esik hozzá: a kereskedő és az iparos ifjúság. Láta, tapasztalta, mekkora testi-lelki romlásnak vannak ez ifjak kitéve, hogy leskelődik rájuk minden utcasarkon a bűn s milyen kevés ellenálló erejük van — Krisztus nélkül. Az ifjú tehát fölvette a saját pályatársainak gondját s hűséges, fáradhatatlan türelemmel kezdte őket összegyűjteni a Biblia köré, megnyerni a keresztyén élet igazságainak és feladatainak. Csak tizenketten voltak, amikor (1844-ben), nagyon szegényes anyagi erőssel, de nagyon gazdag hittel megalapították Londonban az első Ifjúsági Keresztyén Egyesületet. Az ifjak, akik ebben az egyesületben működtek és itt tanulták megismerni a Megváltót, az életben nemcsak szilárd keresztyén hitükkel, de fölülmúlhatatlan hűségükkel, becsületükkel, önfeláldozásukkal is kiténtek mások fölött. A legnagyobb londoni kereskedőházak nem soká csak ezek közül szerették választani alkalmazottaikat, E jó hírnevüknek és a Williams fáradhatatlan toborzó munkájának lehetett köszönni, hogy az Ifjúsági Egyesületek Európa és Amerika evangéliumi keresztyénéi közt alig hat évtized alatt oly páratlan népszerűsége jutottak. Williams halálakor (1905.) már negyvenöt nemzet körében 7676 egyesület működött 707,667. taggal. Ez a tagszám természetesen azóta is növekedett s ma már a millió körül jár.

És ez a milliónyi ifjú — a maga hivatásának pontos, odaadó teljesítése közben — mind Krisztus katonája. Imádság és bibliatanulmány az erőforrásuk; jólét, szeretet, barátság az örömük; fegyvereik a bűn és a rossz ellen való harcban: a hit, a műveltség, a munka. Ez a hadsereg a legutóbbi világháború alatt is a keresztyén testvériség érdekében küzdött: sok szenvedő magyar fiú áldja a tőle felállított katonaothonok emlékét s a tőle közvetített hadifogolylevelezést. Az Ifjúsági Egyletek munkájából ágazott ki később a hatamas Keresztyén Diákmozgalom és diákszövetségi munka is, amely a közép- és főiskolai ifjúság szívében akarja királlyá tenni Jézust. S mindez a sok áldás, mind onnan indult ki, egy nagy londoni árúház egyik sötét emeleti szobácskájából, ahol valamikor az ifjú Williams lakott s ahol imádkozó lelke először hallotta meg az Úr hívását e gyönyörűséges munkára. Később igen gazdag kereskedő lett belőle s nagyszerű keresztyén munkájának elismerésül bárói ranggal tüntette ki az angol királynő az egykori parasztfiút. De lelkileg késő vénségéig az maradt, aki volt: egy a Krisztus ügyéért és testvérei lelkéért lángoló önzetlen, hű, egyszerű lélek. Még aggastyán korában, halála évében is elment Parisba,

hogy az I. K. E. nagy nemzetközi konferenciáján résztvegyen. Ekkor mondotta e szép búcsúszavakat: „*Francia ifjak, ha boldog, hasznos és nyereséges életet akartok, adjátok át magatokat Istennek még ifjúságtok idején*” Az utolsó szava is ez volt halálukkor: „Kedves ifjaim — — —”

Moody. Észak-Amerikában még az angliainál is óriásibb méretekben fejlődött az ipar, a kereskedelem. Ennek alapját — fáradhatatlanul szorgalmas, Istent dicsőítő munkával — az európai kivándorlók vetették meg, akiknek legnagyobb része — puritánok, hugenották, herrnhutiak — hite miatt volt kénytelen elhagyni óvilágbeli hazáját. E kivándorlók utódai később hősiiesen kivívták az angol uralomtól való függetlenségüket s a szabadság és a munka igazi hazáját teremtették meg az Északamerikai Egyesült Államokban, itt nem voltak megcsontosodott, földadataikról megfélemedezett régi egyházak s ezért sokkal elevebb volt a vallásos élet, mint Európában. De a gyorsan szaporodó és gyorsan romló lakosság lelki szükségeinek itt sem mindig tudott eleget tenni a keresztyén munka. Újra meg újra szükség volt *nagy ébresztőkre*, akik fölrázzák a bűnbemerült lelkiismereteket s reámutassanak az egyetlen szabadítóra: Krisztusra.

Az egyik legnagyobb ilyen ébresztő volt *Moody Dwight* (olv. múdi dvájt). Nagyon szegénysorsú szülők gyermeke volt; boltos inaskodáson kezdte és sohasem végzett többet az elemi osztályoknál. De a lelke már gyermekségétől fogva otthonos volt az Isten dolgaiban. Hőslelkű édesanyjától — aki tizenegy gyermekkel maradt özvegyen — nemcsak a nélkülözést, az igénytelenséget tanulta meg, hanem a Biblia és az istenháza szeretetét is. Kenyerét már gyermekkorától maga kereste s még csak serdülő legényke volt, amikor már olthatatlan vágyat érzett szívében Krisztus ügyének szolgálatára: arra, hogy másoknak is elhirdethesse azt a kegyelmet, amit ő maga olyan boldogan és olyan erősen megtapasztalt Megváltójában. Nagyon ügyes, talpraesett fiú volt; kitűnő rábeszélő, árusító tehetségeért nagyon szerették az üzletekben, ahol szolgált s csakhamar szép jövedelemre tett szert. De őneki nem a gazdagodás volt az életcélja. Oly ellenállhatatlanul vonzotta a keresztyén munka, hogy végre — lemondva minden üzleti kenyérkeresetről — teljesen ennek szentelte magát. Chicagóban vasárnapi iskolát nyitott a cipőtisztító, újságárus, utcaseprő gyerekek számára, -akikkel senki más nem törődött. Iskoláját egy olyan teremben tartotta, amelyet reggelenként neki magának kellett kitakarítania, mert szombat esténként dínom-dánomok folytak benne. Majd a nagyok számára való igehirdetéssel is megpróbálkozott. Ez eleinte nagyon nehezen ment neki, mert hiszen nem volt semmiféle műveltsége, tudománya, szónoki képzettsége. De az első nehézségek nem riasztották vissza. Vasakarattal fogott hozzá újra meg újra lelke nagy mondanivalóinak terjesztéséhez. S az emberek kezdték észrevenni, hogy ez az egyszerű, közvetlen beszédű ember hatalmasabban prédikál, mint akárhány pap, mert semmit olyat nem

mond Istenről, Krisztusról, a kegyelemről, a megtérésről, az újjászületésről, amit ne a saját tapasztalatából merítene. Megérezték, hogy nem betanult dolgokat ad elő, hanem a szívéből, az életéből beszél. Mindenféle tudományt pótolt neki a Biblia: annak minden szava élt, minden gondolata Isten kijelentése volt az ő számára. Egyre több hallgatója lett beszédeinek. Végül már a legnagyobb helyiségek is szűkeknek bizonyultak a tömegek befogadására ott, ahol ő beszélni kezdett. Épúgy, mint egykor Wesleyék, ezeket indított megtérésre és önfeláldozó, tevékeny keresztyén munkára. És a munkában ő maga járt elől. Nemesak evangéliumhirdető körutain volt fáradhatatlan — az Unión kívül Nagybritanniát is többször bejárva — hanem nagy keresztyén alkotásokban is. Egyik legnagyobb előharcosa lett az I. K. E.-nek. Templomokat, keresztyén nevelőintézeteket alapított. Páratlanul értett a keresztyén áldozatkészség megmozgatásához. Egy nagy énekművésszel — aki leghívebb kísérője és munkatársa volt körútain — szerkesztett egy híres szép énekeskönyvet s csak ennek a jövedelméből milliókat tudott följánlani különböző keresztyén célokra. Két világrésznek lett valódi apostola — Krisztus nevével ajkán, erejével szívében, tetteivel keze nyomán — az egykori tanulatlan boltosinas. Hatalmas termete, erős szervezete játszva küzdte volna le a szüntelen utazással járó rengeteg fáradságot; de Karsas városában — hol 15000 ember előtt hirdette az evangéliumot — erőt vett rajta régi szívbaja és 62 éves korában (1899) megölte. Élete történetét a legszebben ő maga foglalta össze, így: „Egy napon majd halljátok, hogy Moody Dwight meghalt; ne higyjétek, akkor majd inkább élek, mint most. Feljebb megyek — — *Örökké él az, aki a Lélektől született!*”

Az evangélium nagy férfi-hősei mellett most is, miként a fegyveres harcok és a szenvedések idején, ott állottak **Sievering Amália** hűségükkel, finom tapintatukkal, csöndes, de lankadatlan munkájukkal a keresztyén nők. Közülök is szólok legalább egy párról, akiknek munkája és önfeláldozása új utakat épített a Krisztusi szeretett hódításai számára.

Egyikük *Sievering Amália* volt, egy tekintélyes hamburgi polgárcsalád gyermeke. Korán árvaságra jutva, igen nagy lelki önállóságra tett szert. Sivárlelkű vallásitanítói nem ismertették meg vele a bibliát; maga fogott tehát neki a tanulmányozásának s bár ez eleinte nehezen ment, később annyira megszerette, hogy azután egész életén át ez volt a legfőbb kedvtelése és erőforrása. Hogy jobban megérthesse az Írást, nem restelte még tudományos írásmagvarázók nehéz munkáit is át tanulmányozni hozzá. Ebben földije, az ifjú Wichern volt nagy segítségére, akit ő viszonzásul anyagilag támogatott szűkös viszonyai között. De Amália a Bibliából megértette, hogy csak az az igazi keresztyénség, amelyik tesz, segít, alkot. És elgondolta, hogy az evangéliumi keresztyén nők eladdig épen nem vettek úgy részt a szeretet munkáiban, ahogyan telt volna tőlük. Különösen akkor bántotta ez nagyon, amikor látta,

hogy az „irgalmas nővéreknek” nevezett apácák mennyi jót tesznek: különösen a betegek és sebesültek ápolása, a szegények gondozása terén. Azt akarta, hogy az evangélium egyházaiban is jöjjön létre valami hasonló női munka, hiszen a női gyöngédséget, finomságot, ügyességet a férfiak egymagukra soha és sehol nem tudják pótolni. Soká gondolkozott, milyen módon próbálja megindítani ezt a munkát; végre is rájött, hogy a legjobb mód a példaadás. A nagy kolerajárvány idején 1831-ben, ápolónőnek jelentkezett a hamburgi járványkórházban. Ez akkor még egészen szokatlan dolog volt s óriási feltűnést sőt megbotránkozást keltett a kényes; „úri” körökben. Még maguk az orvosok is gyanakodva fogadták s valami meghibbant elméjű rajongónak tartották eleinte Amáliát. De később látták, milyen megbecsülhetetlen munkát végez áldozatos szeretetével. A járvány teljes megszűntéig szolgálatban maradt; Isten csodálatosan megőrizte egészségét. Ezzel aztán meg volt törve a jég: Amália csakhamar megalapíthatta Hamburgban az első betegápoló és szegénygondozó nőegyletét. Ennek sokoldalú és nagyon áldásos működése csakhamar máshol is követésre buzdította a hívő és áldozatos női lelkeket. Néhány év múlva pedig egy apró német gyülekezet nagyhitű, fáradhatatlan, örökké mozgékony papja, *Fliedner Tivadar* vette kezébe, Amália példáján lelkesedve, a női keresztyén munka szervezését, ő alakította meg és tette nagygyá a *diakonissza* — (azaz női diakónus) *szolgálatot* amiben neki is épűgy, mint Wichernnek, az öskeresztyén példa volt a vezetője — és ő győzte meg a keresztyén világot a női szeretetszolgálat szükségéről és áldásairól. De az egyik első, hősies példáért és indításért Sievering Amáliának tartozik hálával a keresztyénség

Fry Erzsébet. A másik nagy példaadás a női szeretet-munkára az angol *Fry Erzsébettől* való. Ő idősebb kortársa volt Sievering Amáliának s egy különös angol evangéliumi felekezetbe a *quakerek* (olv. kvéker) közé tartozott. Ezek olyan nagyon komolyan veszik istentiszteleitekben a Szentlélek közelségét, hogy akárhányszor reszketés fogja el őket: ezért is nevezik őket! reszketőknek, angolul quakereknek. De épen ilyen komolyan fogják a keresztyén testvériség jogait és kötelességeit is: mindenkit „te”-nek szólítanak, de jót is tesznek mindenkivel, kalapjukat még a király előtt sem veszik le, de a királyi lelket a legrongyosabb csavargóban is észreveszik és megbecsülik. Ebből a körből származott Fry Erzsébet.

A komoly fiatal leány húsz éves korában egy gazdag quaker kereskedő felesége lett. Kedvező anyagi helyzetét már akkor arra használta föl, hogy minél több jót tehessen. Tizenegy gyermeke lett, s az azokat mind arra nevelte, hogy segítségei legyenek a keresztyén segítő munkában. De élete igazi célját akkor találta meg, mikor egyszer meglátogatott egy londoni börtönt s közvetlen közelből szemlélhette az abban uralkodó rettenetes piszkot, förtelmes levegőt, egészségtelen és embertelen bánásmódot és az

erkölestelenséget, ami még a nőrabok közt is fekély gyanánt harapózott el. Lelke megborzadt a látottaktól s attól fogva a börtönök valóságos angyala lett. Szüntelenül járt-kelt tömlőcről tömlőcre, Minden módon iparkodott ennyhíteni a szerencsétlen rabok lelki és testi nyomorúságait. Amellett pedig fölébresztette az egész ország lelkiismeretét s meggyőzte a hatóságokat arról, hogy keresztyén emberek közt a büntetés igazi célja nem lehet gyötres, a kínzás — ez csak elkésérít és a végén szaporítja a bűnt, — hanem csak a *javitás*. Húsz esztendeig dolgozott ez egyetlen célérts megérte, hogy a törvényhozás is meghallgatta szavát és nagyon fontos intézkedéseket tett a szégyenletes börtönügy keresztyén szellemű átalakítására. Szava a kontinensre is elhatott, amelyet Őmaga többször személyesen is bejárt krisztusi gondolata terjesztésére. A belmisszió legnagyobb munkásai — Wichern, Fliedner — tanultak tőle s királyok hallgattak alázatos és mégis erős, határozott, parancsoló lelke szavára. A porosz király később Londonban visszaadta a látogatását s vezetésével bejárta a börtönöket. Szeretetének izzása a legsötétebb börtönfalon is áthatott, s áttüzesítette a leghidegebb és legkeményebb szíveket is. „*A szeretet lelke a lélek szeretete*” szokta mondogatni; de épen mert a szerencsétlenek *lelkeit* oly nagyon szeretete, azért volt képes annyira segíteni a külső helyzetükön, a testi állapotaikon is. Híven követte ebben a szabadító Jézust, aki először mindig a lelki rabság bilincseit törte széjjel, hogy a testeken segíthessen.

De bármilyen hatalmas hadjáratot indított is múlt századunkban világszerte a keresztyéni szeretet: még- Nightingale mindig nem volt elegendő ereje ahhoz, hogy teljesen ^{orence.} meg tudja törni az önzés hatalmát s meg tudja akadályozni a legördögibb krisztustagadást: *a háborúkat*. Újra meg újra véres háborúk törtek ki Európában s a még csak csirájában levő keresztyén szeretetmunka, kivált kezdetben alig tudott valamit enyhíteni a belőlük származó borzalmakon és szenvedéseken, ide is egy nagy-szerű női példaadás kellett, hogy ebbeli kötelességeiről jobban megemlékezzék a keresztyén emberiség.

Ezt *Nightingale Florence* (olv. nájtingél florensz) adta meg, egy előkelő angol úrileány, ő már gyermekkorában akkor volt legboldogabb, amikor a nyomorultakon segíthetett. Tíz éves korában, egy sétalovaglason, egy összezúzott lábú juhász-kutyát szedett fel az útszélről: ennek a gyógyítgatása akkora örömet szerzett neki, hogy már attólfogva életcéljának tartotta a betegápolást. Nero is tudta ettől a céljától később sem elterelni semmi. Föltárúit a fiatal leány előtt a nagyúri szórakozások egész világa, maga a király udvar is, de ő nem érezte benne jól magát. Fürtös fejcskéjét egészen más álmok töltötték el. Végre is szülői nagy ellenzését legyőzve s az úri társaság megbotránkozásával mit sem törődve, beállott kórházi ápolónőnek. Ez akkor Angliában egyenesen hallatlan valami volt; csak nagyon alantas sorból származva s rendesen nagyon alantas lelkű nők vállaltak ilyen munkát; a

közvélemény általában gyanús erkölcsű személyeknek nézte az ápolónőket. De az ifjú Florence bátran fölvette a harcot e sötét és szívtelen gondolkozással. Nem törődött az utána is settenkedői undok gyanúval. Krisztusnak eljegyzett fehér lelkéhez nem tapadhatott semmi szenny. Nem ismert meghátrálást, fáradtságot. Az egész Európát beutazta, hogy minél jobban megtanulhassa ezt a szent szolgálatot. Megismerkedett a már akkor öreg, nagybeteg, de törhetetlenül szolgálatkész Fry Erzsébettel; szolgált a Fliedner diakonisszái között: mindezek a példák és hatások hatalmasan meg erősítették lelkét.

Ekkor, 1854-ben egy nagy háború tört ki Keleten, amelyben Anglia is részt vett. Nemsokára jöttek a hírek a sebesültek borzalmas szenvedéseiről, elégtelen, lelketlen ápolásáról. Ekkor Florence úgy érezte, hogy eljött az ő órája. Egy mindenre elszánt ápolónői csapat élén a harctérre hajózott. Ott, a sebesültek között, csakhamar gyökeresen megváltoztatta az addigi állapotokat. Tisztaságot, rendet teremtett az elhanyagolt, piszkos, bogaraktól hemzsegő táborigénykórházakban. A pénzen fölfogadott ápolók lelkiismeretlensége helyett meghonosította a Krisztusért szolgálók önzetlen odaadását. És a munkában maga volt a legelső: éjtnapot egybetéve, fáradhatatlanul járt egyik ágytói a másikig. A szenvedő katonák jóformán azt sem tudták kicsoda, csak azt vették észre, hogy hű, puha kezének egyetlen simogatása már enyhíti fájdalmaikat s hálásan csókolták meg a falon elsuhanó árnyékát. Amint ott járt-kelt, fehér ruhájában, nesztelenül, egy kis lámpával a kezében, a hosszú, gyötrelmes éjeken: a szegény sebesültek valami másvilági jelenségnek képzeltek lázálmaikban; azt hitték róla, hogy Istennek anyyala. És az is volt: Isten valóban csodálatos szeretettel és emberfölötti lélekerővel áldotta meg ezt a hű szolgálóleányát. Gyöngye testi szervezetét irtózatosan kimerítette a két évi súlyos szolgálat: de ő nem tágitott, még a békekötés után sem, míg csak az utolsó angol katona gyógyultan el nem hagyta a szkutari-i kórházat. Azután hazájában dolgozott a szenvedőkért, egy hosszú, gazdag életen át s késő öregségben halt meg. Nemzete — amelynek annyi derék, hű katonafiát mentette meg az életnek és a munkának — igen nagy hálával és lelkesedéssel vette körül; de ő annyira szerény maradt, hogy még az életrajzát sem engedte életében megírni. A kapott kitüntetések, hálanyilatkozatokat odahelyezte Megváltója lábaihoz. Isten egy sokkal nagyobb jutalommal áldotta meg: lelke, emléke azóta ott lebeg a harctereken s minden alkalommal ezeket meg ezeket von az öldöklés s átani munkája közepette a sebesült ápolás krisztusi munkájába. A legutóbbi világháború is megmutatta, hogy csak az az ápoló munka igazán értékes, amelyik határozott keresztyén női lelkek tisztá, szent odaadásából fakad.

A külmisszió; Livingstone.

Míg a belmisszió a régi, Krisztusról elfeledkezett keresztyén világban folytatta a hit és a szeretet hódító hadjáratát, azalatt a másik apostoli munka, a *külmisszió* sem pihent. Ez a munka az evangéliumi keresztyének között csak nagynehezen s elég sokára indult meg. A reformáció egyházai a kezdet nehézségei között nagyon sokáig a maguk belső ügyeivel, majd a hitvitákkal és a vallásháborítókkal voltak elfoglalva. Így történhetett meg, hogy bátor és buzgó római katolikus misszionáriusok — főképp jezsuiták — már százezerszámra tettek pogányokat, legalább külsőleg, keresztyénekké; amikor még, az evangélium egyházai részéről alig egy-két ember törődöf az Úrnak minden időkre szóló missziói parancsával: „*Elmenvén e széles világra, hirdessétek az evangéliomot minden teremtsnek,*” (Márk 16₁₅). De végre jöttek a pietisták, különösen a herrnhutiak. Ezeknek élő hite előtt világos volt, hogy az az evangélium, amelyik nem igyekszik meghódítani a világot, nem is evangélium. Szeretettel telt szívük pedig megesett a mély lelki sötétségben és testi nyomorúságban élő pogányok sorsán, ők voltak az elsők, akik nem kapzsi módon *kihasználni* igyekeztek a pogány népeket, mint a gyarmatosító keresztyén országok tisztviselői és kalmárai, nem is arra törekedtek, hogy egyszerre minél nagyobb tömegeket tereljenek belőlük a keresztyén víz alá, mint a római missziók; hanem úgy tekintettek minden egyes pogányt, mint testvérüket. Szánalommal, szeretettel és bizalommal foglalkoztak mindegyikkel külön-külön. Meggyógyították rettenetes betegségeiből, kiváltották rabszolgaságából, megismertették vele a műveltségnek legalább az elemeit s megszerettették vele a Megváltó Jézus Krisztust. A vérszomjas vadak közt akárhány ilyen pietista misszionárius életét is adta az Úrért. De hulló vérük meglágyította a pogányok kemény szívét s az itthoni evangéliumi keresztyének lelkiismeretét is egyre jobban felébresztette. A múlt század eleje óta mind hatalmasabb arányokban folyik a missziói harc és munka. Az evangéliumi hitű nagy népek — angolok, németek, amerikaiak, de még egynéhány kisebb is, mint a hollandok, dánok, a református franciák — vetélkedve hozzák e célra áldozataikat és küldik ki legjobb fiaikat, a hittérítés munkájában élni és halni. Csak a négy millió magyar evangéliumi keresztyének nem ébredt föl még eléggé a missziói lelkiismerete. Pedig a földkerekségen még mindig vagy ezer millió pogány áll szemben kb. 560 millió keresztyénnel: tehát még „nagyon sok az aratnivaló és nagyon kevés a munkás.” A katolikus missziók eddig kb. 30 millió, az evangéliumiak pedig kb. 12 millió pogány lelket hódítottak meg Krisztusnak.

A sok hős misszionárius életének, munkájának, halálának

minden fogékony szívet föl kell dobogtatnia. A hősök hőse azonban közöttük mindmáig *Livingstone*.

Aki ezelőtt majdnem száz esztendővel bement a kis szövő- egy skót helységnek, *Blantyrenek* (olv. blantájér) gyári munkás, szövő-fonógyárába, ott érdekes jelenetnek lehetett a szemtanúja. A sok felnőtt munkás között ott dolgozott az egyik gépnél egy tízesztendős fiúcska is. Serényen és ügyesen kezelte a motollát, reggel hattól este nyolcig, akárcsak a nagyok — ámde ő még egyebet is csinált. Ki volt térdére terítve egy kis könyv — egy latin nyelvtan, amit első heti keresményéből vásárolt — s amint egy-egy percre levehette a szemét a gépről, azonnal ebbe a könyvbe pislantott bele, kikapott belőle egykét szót s a gép egyhangú zakatolása közben buzgón ismételte magában: *mensa*, az asztal; *mensae*, az asztalé; *amo*, szeretek; *amas*, szeretsz ....

Ezt a kemény akarátú, ragyogó szemű, csontos arcú, izmos fiúcskát *Livingstone* (olv. livingsztón) Dávidnak hívták. A skóthegyek népe, amelyből származott, egykor nagyon sokat küzdött és vérzett szép hazájáért és evangéliumi református hitéért. A kis Dávid jellemén is korán meglátszott, hogy nem lesz méltatlan őseihez. Apja szegény szatócs volt, aki, bár nagyon is szerette a művelődést és buzgón tanított a vasárnapi iskolában, nem bírta taníttatni a fiát. Ezért kellett Dávidnak már tíz éves korában kenyérkereső munkához látnia. De a fiú nem mondott le arról, hogy belőle művelt ember lehessen. Folyton olvasott, tanúit; szívós testét nem merítette ki az embertelenül hosszú munkaidő; néha éjjeltájban kergette az édesanyja a könyv mellől az ágyba. Míg keze a gyapotszalakat igazgatta egyik gépkarikától a másikig, lelke csüggedetlenül szötte az álmokat. Odahaza, apjától, anyjától sok szép igaz mesét hallott az ő harcos őseiről: nem csoda, ha az ő szívében is hősi álmok és vágyak éltek. De olvasmányaiból nemsokára megtanulta, hogy nemcsak az a hős, aki kardot visel és vért ont. Egyszer egy haláltmegvető bátorságú kínai orvos-misszionáriusról olvasott s attólfogva nem ismert nagyobb vitézséget, mint a pogányok között Krisztusért folytatott elszánt térítő munkát s az életnek azzal járó örökös kockázatát. Hívó lelke előtt a Bibliából, kegyes apja tanításaiból egyre felségesebben magasodott föl a legnagyobb hősnek, orvosnak és misszionáriusnak, Jézus Krisztusnak sugárzó képe. Úgy érezte: egy egész élet sem lehet elég leróni azt a hálát, amellyel az ő megváltott lelke a Jézus szent és hős áldozatáért tartozik. Az ábrándok helyét kezdte elfoglalni lelkében a komoly, nagy elszánás. Mire fölserdült, kész volt tervével: bármi nehézségek között is elvégzi az orvosi pályát s a misszió szolgálatában áll, hogy a Jézus nyomdokain, lelkeket és testeket egyformán gyógyítva, vigye foglyul neki emberek százait és terjessze az ő királyságát.

Apja nem segíthette semmivel: összekuporgatott gyári keresményéből tartotta fenn magát eleinte: „utat nyitok az egyetemen. Még mint orvostanhallgató is haza vagy meghalok!” ment vakációra a gép mellé, hogy tanulmányai folytatására is gyűjtsön egy kis pénzt. De végre a londoni missziói társaság vette gondjaiba s képezte ki orvosnak és hittérítőnek. Eleinte, korábbi álmai nyomán, Kínába vágyott. De később találkozott egy már akkor szép eredményeket elért, kiváló délafrikai miszionáriussal, Moffat Róberttel — aki aztán apósa is lett — ennek lelkesítő szavaira és példájára «elszánta magát, hogy életét a szegény, elhagyatott, nyomorultul kizsákmányolt feketék között fogja, Krisztusért eltékozolni. Az 1840-edik esztendőben a huszonhét éves ifjú elhajózott a délafrikai Fokvárosba s onnan kiindulva, haladéktalanul munkához fogott.

Ha valakinek ma kezébe kerül Afrikának egy 70—80 évvel ezelőtt készült térképe s azt összehasonlítja a maival: meglepetve fogja észrevenni a nagy különbséget a világrész akkori és mai földrajzi ismerete között. Ma Afrikának legbensőbb vidékeit is gyarmatvárosokkal, hatalmas folyamokkal, nagy hegységekkel, fél Olaszország területénél is nagyobb tavakkal látjuk a térképen telerajzolva; akkor mindezek helyén a térkép, a földrész belsejében, csak egy nagy fehér foltot mutatott ezzel a fölirattal: „*Még teljesen ismeretlen területek.*” .Hogy ez a fehér folt azóta eltűnt: abban úttörő érdeme annak a bozontos hajú, kemény, pattogó járású, vállas, fiatal missziói orvosnak van, aki ezelőtt nyolcvan évvel kötött ki ott, a Jóreménység foka körül.

Pedig nem a kíváncsiság ingere, az utazás a fölfedezések láza, a hit, dicsőség vágya vitte. Neki csak egy célja volt: segíteni az ő fekete testvéreinek, akiket nagyon szeretett. Nem, mintjia sok sok szeretnivaló lett volna rajtuk. A néger törzsek az időben, mikor Livingstone közéjük ment, még csak parányi kis részükben tudtak az evangéliumról valamit. Tömegeik a legirtózatossabb bálványimádásba, babonaságba s ezzel együtt rút erkölcstelenségbe és utálatos piszokba voltak merülve: vérszomjasok és gyávák, hencegők és irigyek, tolvajok és részegesek voltak. Rettentő betegségek és örökös háborúskodások tizedelték őket. De még ezeknél is nagyobb ostoruk volt a köztük lakó fehér emberek és arabok kegyetlen kapzsisága. Akkor még a világ nagyon sok, magát műveltnek és keresztyénnek tartó népénél főnnállott a *rabszolgatartás* és ezzel együtt a *rabszolgakereskedés*. Nagyszívű, bátor keresztyén emberbarátok ugyan sokat küzdöttek ellene már addig is, de küzdelmüknek jóformán csak Angliában lett eredménye, ahol már a század elejétől el volt tiltva a rabszolgatartás és kereskedés. De annál vakmerőbben és szívtelenebbül üzték ezt az aljas embervásárt a szerencsétlen négeretek között más népek, főleg a keresztyén portugálok és a mohamedán arabok. Fegyveres csoportokkal rátörtek a mit sem sejtő néger falvakra: fölgyújtották azokat s fejvesztetten menekülő lakosaikat, férfit, asszonyt, gyer-

mekeket elfogdosták, rabszolgáikká tették s azokat, akik szabadulni próbáltak körmeik közül, irgalmatlanul lelődözték. Az elfogott szerencsétleneknek aztán villaalakban végződő farudakat tettek a nyakukba, azoknak segítségével egymáshoz kapcsolták őket s úgy hajtották őket, mint a barmot, Zanzibar, vagy más kikötővárosok vásárait. Természetes, hogy a négerék szíve tele lett izzó, halálos gyűlölettel a fehérek iránt. A gyéren megjelenő miszionáriusokat — köztük Livingstone-t is — a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták. Ezeknek igen nagy fáradtságukba került, míg megértették valahogy velük, hogy ők egészen más céllal jönnek, mint a gonosz emberrablók. Folytonos veszedelemben forogott az életük a gyanakvó, gyűlülködő, alattomos feketék között.

Ámde a Livingstone szeretete nem csüggedt. Minél több bajt, betegséget, testi és lelki szennyet látott a szegény négerék között, annál jobban szánta őket és annál tisztábban zengett szívében az isteni Pásztor szava; „*Más juhaim is vannak nékem, amelyek nem ebből az akolból valók: azokat is elő kell hoznom és hallgatnának majd az én szómra...*” (Ján. 10₁₆.) Számtalanszor volt alkalma közvetlen közelből megfigyelnie a fehér rabszolgakereskedők gonosz, vérontó embervadászatait. Szent haraggal telt el az orvosok iránt, akik csengő aranyokért elállják a Krisztus diadalútját a feketék között és gyalázatot hoznak a keresztyén névre. És lelkében megszületett a nagy elhatározás, amelyre életét rátette. Eddig a miszionáriusok és tisztességes angol kereskedők számára Afrika belsejébe csak egy út volt úgy — ahogy megközelíthető: délfelől. De egy nagy sivatagon kellett volna áthaladniuk, amitől visszaretentek. Aztán meg a Délafrikában letelepült, hollandi eredetű búrok féltékenyek voltak az angolokra és missziók iránt sem voltak jóindulattal. Livingstone tehát most azt tette föl magában, hogy föl fogja kutatni a keleti és nyugati partokról Afrika belsejébe vezető utakat, amelyekre még fehér ember, a rabszolgakereskedőkön kívül, rá nem tette a lábát s aztán figyelmeztetni fogja hazáját és a nagyvilágot: íme, ezeken az utakon meg lehet indítani a missziói munkát és a tisztességes kereskedelmet s meg lehet fojtani a rabszolgakereskedést. Nem a földrajzi tudománynak, nem is az angol világhatalomnak: Krisztusnak akart új ösvényeket nyitni a nagy úttörő. „*Utat nyitok — mondotta — Afrika belsejébe, vagy meghalok!*”

És úgy tett, amint megmondotta. Akaratereje hihetetlenül megedződött a Jézus és boldogtalan Győzelmes éfefe—embertestvérei iránt való forró szeretete tüzeiben, győzelmes halál Ezért a szeretetért elszakadt minden egyébtől, ami neki kedves volt. Még kis családját is — amelyett már itt Afrikában alapított — hazaküldte Angliába s hűsz esztendőn keresztül egymaga járta a sivatagok, vadonerdők és a mocsarak irdatlan utait. ökrösszekéren, ökörhátton, de legnagyobbbészrt gyalog közel ötvenezer kilométernyi utat tett meg e hűsz év alatt és körülbelül másfél millió négyzetkilométernyi ismeretlen területet — ötkkorát,

mint Olaszország — tárt föl a tudomány számára. Útjain sokszor csak a legnagyobb nehézséggel — néha a mocsarak övig érő vizében gázolva, máskor vadonerdők, ember nem járta tövises bozótján keresztül — bírt előrehaladni. Sokszor hetekig tartó felhőszakadásokban, máskor meg olyan forróságban, hogy még a homokba esett bogár is azonnal elpusztult. Számtalanszor forgott életveszedelemben. Mindjárt utazásai lelegején veszedelmes kalandja akadt egy oroszlánal, mely kicsi híjja, hogy szét nem tépte s olyan rettenetes sebeket ejtett balkarján, hogy azután soha nem tudta többé egészen jól használni azt. Később is akárhányszor csak Isten őrizte a ladállatok támadásaitól; egyszer meg egy korhadt óriásfa dőlt ki és zuhant le mögötte alig egy méternyire. A vadak is, minél beljebb hatolt Afrika belsejébe, annál bizalmatlanabban fogadták s hegyes dárdáikkal, mérgezett nyilaikkal sokszor készítettek szörnyű halált a számára. De Livingstone mindig le tudta őket fegyverezni félelmet nem ismerő csodálatos lelkijelenlétével, főképp pedig kifogyhatatlanul szolgálatkész, jó szívével. Fáradhatatlanul hirdette nekik az evangéliumot, de nemcsak a szavával, hanem és főképp a tetteivel, az életével is. Kiragadta őket lelketlen, kuruzslóik hatalmából s eredményesen gyógyította magukat és állataikat. Megtanította őket földet művelni, házat építeni, szerszámokat készíteni, írni, olvasni. Még a legsötétebb lelkű, legcsökönyösebb törzsek is megérezték lassan-lassan, hogy ez az ember nem a vagyonukat és nem az életüket, hanem a lelküket akarja. Észrevették azt a határtalan bizalmat, amellyel irántuk van sötét bűneik, lelki durvaságok ellenére is — s erre a bizalomra az ő szívüknek is bizalom volt a válasza. Utóbb nem is emlegették más néven, mint úgy, hogy a „*Jó ember.*” S ő erre a legszebb emberi névre dicsőségesen rá is szolgált. Még első nagy felfedező útjára indulásakor *Szekeletu*, a hatalmas makololó törzsfőnök — aki nagyon szerette és tisztelte őt —, huszonnyolc négert adott melléje kísérőül s Livingstone megígérte neki, hogy ha majd a célját — a nyugati partvidékre vezető út felkutatását elérte, akármilyen messziről is visszatér hozzá és visszahozza embereit. Nagy viszontagságok után végre el is jutott a portugál kikötővárosba. Ott éppen az angol hadihajó horgonyzott s ennek a kapitánya nagyban biztatta a teljesen kimerült, mocsártól elgyötört Livingstonet, hogy térjen vissza 9gy kis kipihenésre az ő hajóján hazájába, amelyet akkor már 14 éve nem látott, családjához, melytől évekkal azelőtt elszakadt. De Livingstone nem engedett a csábításnak, ő szavát adta a derék Szekeletunak s hú makololó kísérőinek és azt meg akarta tartani. Amint valamennyi erőre kapott, megfordult és hiánytalanul hazavitte otthonába a huszonnyolc embert. Ezzel a hú szeretettel végre valósággal rajongó, minden szenvedését és viszontagságát megosztani kész szolgálkat szerzett magának a feketék között. Azokhoz az oly nehezen megközelíthető, kérges, szilaj szívekhez Jézus nevében megtalálta a kulcsot. Emberfölölti türelmével, akaraterejével,

munkabírásával egyenesen megbűvölte őket. Leghívebb emberei tűzön-vizen keresztül készek voltak követni, amikor látták, hogy ennek a fehér embernek — ahogy ők szokták mondani — „*mekkora szíve van.*” Valóban csak a szívével hódított: oly helyeken, ahol azelőtt a fehér embert csak szívtelen, kapzsi vérengzéseiről ismerték, ő harminckét esztendőn át még önvédelemből sem ontott volna soha embervért, pedig elégszer lett volna oka és atkaima rá. Minden fegyvernél és minden vértnél hatalmasabban védte őt ez a nagy szeretete és az a férfias, hős, rendületlen hite, hogy — amint maga jegyezte naplójában egy különös veszedelmes nap után -- „*mindaddig halhatatlanok vagyunk, míg föladatunkat el nem végeztük.*”

Szent céljához hajthatatlanul ragaszkodott. Kétízben hazalátogatott ugyan Angliába, de sem kedveseinek ölelő karjai, sem az özönével hulló kitüntetések és ünneplések nem tudták otthon marasztalni. Újra meg újra visszavágyott a vadonba, feketéi közé. Egészen alaposan ki akarta kutatni Afrika közepét, hogy az utána jövő missziói harcosok útját minél könnyebbé tegye. Éveikig nem hallottak róla. Végre egy fiatal, bátor amerikai újságíró, *Stanley* (olv. sztenli) vállalkozott fölkeresésére. Hosszú, nevezetes kutatóút után meg is találta a Tanganyika tó partján, Udzsidsziban. Akkor már az egykor hatalmas erejű, fáradhatatlan gyalogló teljesen össze volt törve és meg volt öregedve. Teste az örökös lázakban kiaszott, fogai kihulottak, nem bírt enni; gyógyszeres ládáját egy gonosz kísérője ellopta; a falunak rabszolgakereskedéssel foglalkozó arab telepítvényesei folytonosan ólalkodtak az életére. De a lelke akkor is a régi volt. Alig, hogy kissé összeszedte magát a *Stanley* segítségével, újra csak elindult — a kötelesség útján. Hiába hívogatta *Stanley* is, hogy elégelje meg már a rettentő fáradságot s térjen vele együtt haza, pihenni. „Ha meg kell halnom — mondotta — kötelességem teljesítése közben akarok meghalni.” Ő pedig egyszerű kötelességteljesítésnek tekintette a legnagyobb áldozatot is Jézus ügyéért. Sőt többnek: *kiváltságnak*. „Nevezhetjük é áldozatnak — kérdi — egy elenyészően csekély törlesztését annak a tartozásnak Krisztus iránt, amelyet soha sem fognak letörleszteni... Nem, ne mondjátok ezt áldozatnak. Mondjátok kiváltságnak.” Tántorgó léptekkel, kisebesedett lábbal, örökös szomjúságtól kínzottan haladt folyton előre. Akárhányszor megtörtént vele, hogy összeroskadt útközben s hű szolgálai szedték föl és vitték tovább. De lelke folyton fölfelé nézett: Jézusára, akinek vigasztaló Ígéréteben: „*íme én veletek vagyok mind e világnak végezetéig*” (Máté 2820) — ott ezer mérföldekre a keresztyén világtól, félelmes, bús magányában sem -akart és nem tudott kételkedni. Míg a saját ereje rohamosan fogyott; úgy érezte; egyre hatalmasabban nyilvánul meg benne az Isten ereje. Ez erő „csatornájának” érezve magát — amint maga monda — egy pillanatig sem akart lemondani terveiről, sőt egyre merészebbeket szőtt. Azt remélte, hogy csüggedetlen előretörésé-

vei végre is meg fogja találni a *Nílus forrásait, amelyekről* addig csak meséket tudtak az emberek. Ez a nagy fölfedezés — gondolta végre majd azoknak a figyelmét is Afrikára fogja irányítani, akik eddig nem törődtek vele s végre tudomást vesz a rabszolga-kereskedők üzelméről, a négerek testi-lelki nyomoráról az egész közönyös keresztyén világ!

De ezt a végső, nagy célját már nem érthette el, 1873. május hó elsején, hajnali szürkületkor néhány hű szolgája belépett a kis kalyibába, hol már két nap óta feküdt irtózatos lázaktól gyötörtén, beteg tüdővel, alélt testtel-lélekkal az elaggott oroszán, „a jó ember.” Nagy meglepetésükre ott találták ágya előtt, térdreborulva, imádkozó helyzetben, mozdulatlanul. Néhány percig megilletődve nézték, de aztán, hogy csak nem mozdult, odaléptek hozzá és gyöngéden megérintették arcát. Az hideg volt, mint a jég. Livingstone halott volt — és imádság közben halt meg. A Nílus forrásait nem találta meg, de a kegyelem forrásaiból utolsó percéig ivott. Így a csatát mégis megnyerte az öreg hős: Isten magához ölelte fáradt testét-lelkét és mindenütt áldást fakasztott nyomain. Ma már mindenfelé virágzó missziói telepek, boldog munkás keresztyén benszülöttek hirdetik a keresztyén lélek hatalmát azokon a helyeken, ahol ő, a nagy magányos harcolt, szenvedett és roskadozott.

Még halálával sem szűnt meg diadalútja Afrika szívében. Hű szolgálói — a két leghívebbet, Szuszit és Csumát, a rabszolga-kereskedők körmei közül ragadta ki valamikor, megható módon mutatták ki hálájukat az ő jó uruk iránt. szívét — azt a „nagy szívet”, amelyet annyiszor csodáltak — kivették holttestéből és ott földelték el halála helyén, a Bangveolo-tópart egy kis falucskájában egy árnyas nagy fa alatt, abban a földben, melyért utolsó percéig dobogott. Magát a holttestet pedig az ő kezdetleges módjukon bebalzsamozták, fakéregbe takarták, vászonba göngyölték s úgy vitték vállaikon, kilenc hónapig tartó gyaloglással le a tengerpartra. Láz, éhség, vadállatok, rossz emberek nem bírták őket föltartóztatni. így, a hűség és a szeretet diadalútján került végre pihenni haza a nagy úttörő Angliába. Hálás nemzete a Westminster-apátság templomába temette el, legnagyobb fiai — államférfiak, tudósok, költők, hadvezérek — között. Sírkövére rávésték azokat a feledhetetlen szavakat, amelyeket kevéssel halála előtt üzent egy nagy amerikai újság útján az egész művelt világnak: *„Mindaz, amit itten magányomból üzenhetek, ennyi. Isten gazdag áldása szálljon minden olyan emberre — legyen bár amerikai, angol vagy török — aki segít begyógyítani a világnak ezt a nyílt sebet:” t. i. rabszolgakereskedést!* De legfölségesebb síremléket a rabszolgaság átkától megszabadult, hálás feketék százezreinek szívében emelt magának. Ő valóban azok közé tartozott, *„akik hit által országokat győztek le, igazságot cselekedtek, az Ígéreteket elnyerték, az oroszánok száját betömték, felerősödtek a betegségből, kínpróbát szenvedtek, bujdosnak, nélkü-*

lözve, nyomorgattatva, gyötörtetve) akikre nem volt méltó-e világ.” (Zsidék 11. 32—38) a hit legnagyobb hősei közé.

Mennyi különböző arc, alak és sors az őskeresztyénektől idáig! Az egyiknél fenszárnyaló tudomány, a másikonál gyermeken gyönyörű hit; az egyiknek a kezében kormánypálca, kard, másikéban rokka, toll vagy orvosságos üveg; az egyiknek élete telve nagyszerű külső sikerekkel, a másikéban egyetlen fény: a máglya lángja. És mégis, ha végiggondoljuk az életüket s tetteik mozgató rugóit, azt kell tapasztalnunk, hogy az apostol bölcs szavata szerint *»a kegyelmi ajándékokban különbség van, de ugyanaz a Lélek; a szolgálatokban is különbség van, de ugyanaz az Úr! különbség van a cselekedetekben is, de ugyanaz az Isten, aki cselekszi mindezt mindenkiben»* (I. Kor. 124—β). A keresztyénség hőseinek egész története, a maga kétezer éves változatosságában is, voltaképpen mindig ugyanegyről beszél nekünk arról a legnagyobb hősről, aki *„tegnap és ma és mindörökké ugyanaz marad”* A mi hőseinkben az ő örök élete újult meg folytonosan. Ezért méltó, hogy szüntelenül megemlékeznünk őrölük és *„figyelmeztén az ő életük végére, kövessük hitüket!”* (Zsid. 137—9).